

Collegium Biblicum 75 år

Dette temanummer markerer 75-års jubilæet for *Collegium Biblicum: Dansk eksegetisk selskab*. Selskabet blev stiftet i august 1947 og fejrede den 30.-31. maj 2022 sine første 75 år. Årsmødet blev afholdt på Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og temaet var bibelvidenskabens historie, tendenser i forskningen lige nu og perspektiver på eksegesens udvikling fremover. Temanummeret indeholder de fire hovedforedrag, der alle beskæftiger sig med øjnefaldende ændringer inden for eksegesens respektive felter, og et rids af selskabets historie.

Anne Katrine de Hemmer Gudme giver et skarpt øjebliksbillede af den gammeltestamentlige forskning i 2020'erne. Med et voksende krav om kontekstualisering og en fornyet interesse i krop, sanser og materialitet fremstår GT-eksegesen i disse år som en *kontaktsport*, der ikke er bange for at udfordre og tørne samme med bibelteksterne. Gudme redegør først for GT-forskningen i det 20. århundrede og tendenser i humanistisk forskning i det 21. århundrede. Derefter giver hun et modigt bud på temaer, som forskere vil koncentrere sig om i de kommende år: kroppen, klima, verden og eksegesens grænser.

Jesper Høgenhaven markerer et andet 75-års jubilæum, nemlig de epokegørende håndskriftfund ved Det Døde Hav i 1947. I sin artikel tegner han nogle hovedlinjer i danske bidrag til udforskningen af Dødehavsrullerne. Allerede før fundene blev relaterede emner som essæernes historie og Damaskusskriftet behandlet, og i årtierne efter Anden Verdenskrig bidrog danske forskere til at udbrede kendskabet til rullerne og til at forstå deres plads i den antikke jødedom. 1990'erne indvarslede en fornyet interesse, der siden har ført til en fascinerede bredde i forskningsemner og metoder.

Kasper Bro Larsen behandler genrespørgsmål og teologi i de nyttestamentlige evangelier. Artiklen, der også dannede grundlag for forfatterens tiltrædelsesforelæsning som professor i Det Nye Testamente ved Aarhus Universitet, undersøger Jesu debuter i evangelierne med inddragelse af antikke græsk-romerske biografier. Debuten i denne litteratur beskriver ikke blot den skildredes første offentlige optræden, men er ofte programmatisk for hele dennes virke. Bro Larsen viser, hvordan evangeliernes forskellige Jesus-debuter er nøgler til at forstå de enkelte evangelieforfatters kristologi. Debutsenerne udgør derved et glimrende vindue til den tidlige Kristusbevægelses litterære og teologiske pluralisme.

Thomas Hoffmann beskriver forholdet mellem Bibel og Koran i senantikken og frem til i dag. En hovedpointe er, at de to skriftsamlinger altid er indgået i et indbyrdes forhold. Koranen voksede

historisk ud af et miljø præget af Bibelens fortællinger og forstår sig selv i forlængelse af dette univers. I Danmark har kristne teologer siden reformationen benyttet Koranen som en kilde til sproglige og tidshistoriske spørgsmål, men i løbet af det 20. århundrede udskilte koranstudier sig som et selvstændigt forskningsfelt. Forbindelserne til bibelvidenskaben er dog aldrig blevet kappet og er i nyeste tid blevet styrket ved satsningen på koran- og islamstudier ved Det Teologiske Fakultet i København.

Frederik Poulsen giver til slut et rids af Collegium Biblicums historie. De drypvise glimt af selskabets liv, som det tilgængelige kilde-materiale giver, antyder nogle interessante ændringer i bibelvidenskabens emne, metode og forhold ved universiteterne.

Collegium Biblicums styrelse vil gerne takke redaktørerne af *Dansk Teologisk Tidsskrift* for at ville udgive dette festskrift for bibelforskningen i Danmark.

Frederik Poulsen

Eksegese som kontaktsport: Det Gamle Testamente i 2020'erne

*Professor, ph.d. Anne Katrine de Hemmer Gudme
Universitetet i Oslo*

Abstract: This article makes an assessment of Hebrew Bible studies in the current decade of the 2020s. It points to four defining areas for Hebrew Bible research in the coming years. These four areas are the body, climate and ecology, the non-Western world, and the ever-increasing fluidity of the boundaries of the field.

Key words: Hebrew Bible – History of Research – Material Religion – Ecological Exegesis – Global Exegesis.

1. Indledning: Eksegese som kontaktsport

Det er med glæde, ydmyghed og stolthed, at jeg skriver dette bidrag til *Dansk Teologisk Tidsskrift* i anledning af Collegium Biblicums 75 års jubilæum.¹ Min stolthed skyldes den fornemme form, som den gammeltestamentlige eksegese i Danmark udviser i disse år. I en tid med humaniora-bashing, smalhals på universiteterne og kortsigtet, ja fedtet, forskningspolitik, ikke bare i Norden men globalt, er det ekstraordinært imponerende, at GT-eksegeter ved danske universiteter igen og igen sætter nye rekorder ved at modtage store, prestigefulde forskningsbevillinger fra nationale og internationale givere, og at yngre GT- forskere modtager forskningspriser, såsom den internationale Nils Klim Pris, en pris, som ikke tidligere er blevet tildelt vore fagfæller. Den danske eksegese er i topform, og de fornemme hædersbevisninger, som den i disse år kan smykke sig med, er en velfortjent anerkendelse af denne omstændighed.

Min glæde skyldes, at vi i 2022 kan markere Collegium Biblicums 75 års jubilæum og ved denne lejlighed hylde og fejre de eksegeter, der

---

1. Denne artikel er en let revideret udgave af et foredrag præsenteret på Collegium Biblicums festlige jubilæumsårsmøde i København den 30. maj 2022. Jeg skylder selskabets medlemmer tak for gode kommentarer og en spændende diskussion. Ligeledes sender jeg en stor tak til Collegium Biblicums bestyrelse for et veltilrettelagt årsmøde og en særlig tak til Frederik Poulsen, der ud over at være lokal arrangør for mødet i København har taget initiativ til dette temanummer.

har skabt fundamentet for den fremgang og trivsel, som vi i dag kan sole os i og glædes over. Selskabets ældste har fostret en kultur i vort fagfællesskab, der er stærk, inspirerende, nysgerrig, kritisk, ambitiøs og grænseoverskridende i ordets absolut bedste forstand. Det danske eksegetiske selskab er en vakker 75-årig, velsignet med både visdom, erfaring og alder og ungdommeligt gåpåmod og virkelyst.

Min ydmyghed skyldes, at jeg er blevet bedt om at gøre status over den gammeltestamentlige eksegesi i dag, i 2022. Min oversigt i denne artikel siger muligvis mere om mig som GT-forsker og mit eget ståsted end om GT-forskningen som helhed, og jeg er bevidst om, at man kunne have trukket andre linjer op og truffet andre valg, end jeg her har gjort.²

Jeg har valgt at kalde mit bidrag for “eksegesi som kontaktsport”. Ifølge Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs hjemmeside, *Sproget.dk*, er kontaktsport en “sportsgren hvor deltagerne er i direkte berøring med hinanden”.³ Eksempler på kontaktsport er håndbold, fodbold, ishockey og rugby, i virkeligheden en hvilken som helst sportdisciplin, hvor deltagerne tørner sammen. Det forekommer mig, at dette er en passende beskrivelse for GT-eksegese i 2020'erne, fordi vi på forskellig vis går i kødet på og kommer helt ind under huden på vores tekster. Denne voksende tendens til at gå i clinch med teksterne skyldes især et stigende krav om kontekstualisering og et fornyet fokus på krop, det sensoriske og materialitet. Det vil jeg uddybe i det følgende, men før jeg når dertil, vil jeg først give en kortfattet beskrivelse af de skuldre, vi står på: GT-eksegese i det 20. århundrede, og af den forskningssammenhæng, vi befinder os i: de generelle trends inden for den humanistiske forskning i det 21. århundrede.

2. Baggrunden: Det 20. århundredes paradigmer og paradigmeskift

Det 20. århundrede var en turbulent periode – også for eksegesen. I grove træk var første halvdel af 1900-tallet karakteriseret af det historisk-kritiske forskningsparadigmes ubestridte sejrsgang og storheds-

2. Se fx Hans Jørgen Lundager Jensens glimrende bud på en redegørelse for fagets fortid, nutid og fremtid i hans afskedsforelæsning fra marts 2022. Hans Jørgen Lundager Jensen. 2022. “Fra strukturalisme til kulturel evolution: Fratredelsesforelæsning: Religionsvidenskab 1970'erne-2022.” I *Struktur: Begejstring – Festskrift for Hans J. Lundager Jensen*, red. Johanne Louise Christiansen, Laura Feldt, Katrine Frøkjær Baunvig. 275-291. *Religionsvidenskabelig Skriftrække* nr. 1.

3. <https://sproget.dk/lookup?SearchableText=kontaktsport> (besøgt 18/10-2022).

tid. GT-eksegesen troede fuldt og fast på, at det var muligt at nørkle sig baglæns i tid og finde frem til den første redaktion, det tidligste lag og tekstens kerne. Rationalet var, at ældst var lig med oprindelig, som igen var lig med mest rigtigt eller sandt. Denne tænkemåde, først er bedst, er stadig fremherskende inden for GT-faget og kommer i dag særligt til udtryk i vor tilgang til arbejdet med tekstkritik og tekststudgaver, men den er blevet godt og grundigt udfordret siden 1970'erne og er ikke længere det dominerende og enevældige forskningsparadigme, den var engang. Få vil bestride, at en diakron tilgang er en god idé, når man arbejder med en tekstsamling, der i runde tal blev skrevet og samlet for to et halvt årtusinde siden, men den historisk-kritiske forskning har fået selskab af andre metoder og andre interesser, og vi som fagfællesskab er i dag langt mindre overbeviste om, at GT-teksterne faktisk kan give os svar på alle de historiske spørgsmål, vi kan finde på at stille til dem.

Der er særligt fire bevægelser i GT-eksegesens forskningshistorie i sidste halvdel af 1900-tallet, som jeg ønsker at trække frem her. Jeg har valgt netop disse fire, fordi de i mine øjne er vigtige for en forståelse af, hvor vi er i dag i 2020'erne. Den første bevægelse er det, jeg kalder for det historisk-kritiske forskningsparadigmes død og genopstandelse. Den anden bevægelse er eksegesens narrative vending, og den tredje er de ideologiske læsningers sejrsgang. Den fjerde og sidste bevægelse kalder jeg "Grækerne kommer", fordi græsk kultur i sidste halvdel af det 20. århundrede gik fra at være nærmest det modsatte af gammeltestamentlig og nærorientalsk kultur og tænkning til snarere at være en søsterkultur, der har kunnet styrke vores forståelse af det gammeltestamentlige. Her må læseren naturligvis forstå, at det faktisk ikke var oldtidens græske kultur, der ændrede sig, men snarere dens fortolkeres syn på sagen. Lad os se på disse bevægelser en for en.

Det historisk-kritiske forskningsparadigmes død og genopstandelse

I løbet af 1970'erne begyndte synet på Det Gamle Testamente som en historisk kildetekst for alvor at ændre sig. Det bliver for omfattende at redegøre for hele diskussionen her, men i korte træk drejede den sig om, hvorvidt GT-tekster er kilder til den tid, de beskriver, eller snarere er kilder til senere tiders, teksternes affattelsestidspunkts, mentalitetshistorie og selvforståelse.⁴ Det begyndte med patriarken Abraham. Var Abrahamshistorien i Genesis virkelig en kilde til personer og begivenheder i den sene bronzealder i Palæstina, omkring år

---

4. Søren Holst. 2002. "Farvel til den eksegetiske nøddeknækker: Nyere vinkler på gammeltestamentlig teologi." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 89: 2-17.

1200 f.v.t.⁵ Eller vidnede fortællingerne om Abraham, Isak og Jakob snarere om langt senere tiders forsøg på gennem fortællingerne at skabe en bestemt identitet?⁶ Det er ikke en overdrivelse at sige, at disse spørgsmål satte gang i en lavine, der rev både dommertiden og det såkaldt forenede monarki med sig i faldet.⁷ Det Gamle Testaments "historie" blev kortere, for den begyndte herefter først med Nordrigets (Israel) historie i det 9. århundrede f.v.t. og med Sydrigets (Juda) historie i det 8. århundrede f.v.t. Denne periode, Jernalder II, havde man også ikke-bibelske kilder til, og den fremstod dermed langt mere håndgribelig end tidligere perioder som Jernalder I (ca. 1200-1000 f.v.t.) og bronzalderen (ca. 3300-1200 f.v.t.), hvor de gammeltestamentlige tekster er eneste kilder.⁸

Da opgøret med og nytænkningen af det klassiske historisk-kritiske forskningsparadigme omkring årtusindeskiftet var tilendebragt, tegnede der sig en ny konsensus inden for faget, og denne konsensus tages stadig for givet i megen GT-forskning her et kvart århundrede senere.⁹ Den nye konsensus bygger på en relativt sen datering af størstedelen af de gammeltestamentlige tekster. Med enkelte undtagelser regnes Det Gamle Testamente for at være en eksilsk (587-539 f.v.t.) og eftereksilsk tekstsamling, og både persisk og hellenistisk tid bliver nu anset for at være mindst lige så relevante for teksternes historie og udvikling som nybabylonsk og nyassyrisk tid.¹⁰

5. Et nyttigt overblik over Palæstinas historie findes i Else Kragelund Holt og Kirsten Nielsen (red.). 1997. *Bibelkundskab: Introduktion til Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 42-67, og i Niels Peter Lemche. 2008. *Det Gamle Testamente mellem teologi og historie: Den historisk-kritiske bibelforsknings storbed og fald*. Frederiksberg: Anis, 307-383.

6. Thomas L. Thompson. 1974. *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest For The Historical Abraham*. Berlin: De Gruyter; John van Seters. 1975. *Abraham in History and Tradition*. New Haven: Yale University Press.

7. Niels Peter Lemche. 1972. *Israel i dommertiden. En oversigt over diskussionen om Martin Noth's "Das System der zwölf Stämme Israels."* København: Gads Forlag; Niels Peter Lemche. 1984. *Det gamle Israel*. Aarhus: Forlaget Anis; Philip R. Davies. 1992. *In Search of "Ancient Israel": A Study in Biblical Origins*. Sheffield: Sheffield Academic Press. Lester L. Grabbe. 2007. *Ancient Israel: What Do We Know and How Do We Know It?* London and New York: T&T Clark.

8. Se fx Lemche 2008.

9. Se fx Reinhard G. Kratz. 2015. *Historical & Biblical Israel: The History, Tradition, and Archives of Israel and Judah*. Oxford: Oxford University Press; Holt og Nielsen 1997, 68-133.

10. For et godt indtryk af det nye i den nye konsensus, se Ingrid Hjelm & Thomas L. Thompson (red.). 2019. *History, Archaeology and The Bible Forty Years After Historicity: Changing Perspectives 6*. London: Routledge; Ingrid Hjelm & Thomas L. Thompson (red.). 2019. *Biblical Interpretation Beyond Historicity: Changing Perspectives 7*. London: Routledge. Se også Lester L. Grabbe. 2006-2021. *A History of*

Eksegeseens narrative vending

En anden bevægelse, der uigenkaldeligt ændrede GT-faget i løbet af sidste halvdel af det 20. århundrede, var fremkomsten af de arbejds-metoder, der var anderledes end den traditionelle historisk-kritiske tilgang til teksterne. Disse metoder kaldes ofte synkroner, i modsætning til de historisk-kritiske og diakrone metoder, fordi de som oftest tager udgangspunkt i bibelteksten, som den foreligger, dvs. uden først at splitte den op i forskellige historiske lag. Enhver, der har beskæftiget sig bare lidt med det akademiske studium af Det Gamle Testamente, vil vide, at en skarp opdeling mellem synkron og diakron analyse er kunstig, og at rene synkroner (eller diakroner) analyser egentlig ikke findes i virkeligheden.¹¹ Som et didaktisk greb fungerer denne skelnen dog udmærket, for den hjælper os til at forstå, at de synkroner tilgange til GT-tekster i første omgang blev forstået på baggrund af det, de *ikke* var. De var ikke først og fremmest interesserede i teksternes alder og redaktionelle udvikling. De synkroner metoder omfatter både narrative tilgange til Det Gamle Testamente, som dette afsnit omhandler, og ideologiske tilgange, som vi skal se nærmere på i det følgende afsnit.¹²

Den narrative tilgang går i al sin enkelthed ud på at læse de gammeltestamentlige tekster som litteratur. Særligt i løbet af 1980'erne og 1990'erne etablerede den narrative analyse sig som især den engelsksprogede GT-eksegese nye yndlingsdisciplin. Der var adskillige årsager til denne udvikling. Det spillede uden tvivl en rolle, at historicitetsdebatten rasede ovre i den diakrone lejr, og at nogle GT-forskere nok var ved at være trætte af – og frustrerede over – den diskussion. Samtidig var der et par af litteraturvidenskabens helt store stjerner, der begyndte at interessere sig for Bibelen som litteratur. Den første var den canadiske litteraturforsker Northrop Frye (1912-1991), som i 1982 udgav bogen *The Great Code: The Bible and Literature*, hvori han analyserede Bibelens sprog, myter, metaforer og typologier som eksempler på et mesterligt litterært værk.¹³ Bogen blev rost til skyerne, og den inspirerede uden tvivl mange bibelforskere til at give sig i kast med narrative læsninger af både Det Gamle og Det Nye Testamente. Den anden stjerne, der fattede interesse for Bibelen, og særligt for GT-tekster, var den hollandske kultur- og litteraturforsker

---

the Jews and Judaism in the Second Temple Period, vol 1-4. London and New York: T&T Clark.

11. Jf. Koop P. Hong. 2013. "Synchrony and Diachrony in Contemporary Biblical Interpretation." *The Catholic Biblical Quarterly* 75/3: 521-539.

12. Jf. Holt og Nielsen 1997, 148-154.

13. Northrop Frye. 1982. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovitch.

Mieke Bal (f. 1946). Bal slog sit navn fast i midten af 1980'erne med bogen *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative* (1985), og i de følgende år udgav hun en række bøger, der tog udgangspunkt i gammeltestamentlige tekster og kombinerede narratologiske læsninger med feministisk kritik.¹⁴

Det er næsten umuligt at nævne narrative læsninger af Det Gamle Testamente uden også at nævne endnu en hollænder, nemlig Jan P. Fokkelman. Fokkelman så lyset i de nye narrative tilgange og kastede sig ud i et monster af et firebindsværk: 2400 sider om *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel* (1981-1993).¹⁵ Det er faktisk for meget af det gode, og nye læsere anbefales i stedet den langt mere tilgængelige *Reading Biblical Narrative* (1999).¹⁶ Fokkelmans maratonprojekt illustrerer dog med al ønskelig tydelighed, at bibelske tekster virkelig har noget at byde på, når det kommer til litteraturanalyse, og at de narrative læsninger har fortjent deres hædersplads blandt eksegeseens arbejdsmetoder.¹⁷ Her rundt regnet et kvart århundrede senere er det noget nær utænkeligt at analysere en GT-tekst uden også at tage stilling til dens litterære genre, komposition og narratologi. Det narrative perspektiv er blevet så integreret i eksegesen, at vi næsten har glemt, at det er der.

De ideologiske læsningers sejrsgang

Den tredje bevægelse er så at sige den anden halvdel af de synkroner arbejdsmåder inden for eksegesen (se ovenfor). Her møder vi igen en tendens, der ønskede at gøre noget andet end den klassiske historisk-kritiske forskning, og som var interesseret i at stille en anden

14. Mieke Bal. 1985. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press; Mieke Bal. 1987. *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*. Bloomington: Indiana University Press; Mieke Bal. 1988a. *Murder and Difference: Gender, Genre and Scholarship on Sisera's Death*. Bloomington: Indiana University Press; Mieke Bal. 1988b. *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges*. Chicago: University of Chicago Press.

15. Jan P. Fokkelman. 1981-1993. *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*. Volume 1-4. Leiden: Brill. Allerede i 1975 udgav han sin første narrative læsning af en bibelsk bog, nemlig *Narrative Art in Genesis: Narrative Art in Genesis: Specimens of Stylistic and Structural Analysis*. Leiden: Brill.

16. Jan P. Fokkelman. 1999. *Reading Biblical Narrative: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.

17. Hvis læseren tror, at Fokkelman var løbet tør efter 2400 sider om Samuelsbøgerne, må læseren tro om igen. I perioden fra 1998 til 2004 udgav Fokkelman firebindsværket *Major Poems of the Hebrew Bible*. *Studia Semitica Neerlandica*. Leiden: Brill. Her kan den forkortede version også varmt anbefales, se Jan P. Fokkelman. 2001. *Reading Biblical Poetry: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.

type spørgsmål til bibelteksterne. Særligt i løbet af 1970'erne og frem møder vi for første gang eksempler på eksegese, der med fuldt overlæg stiller moderne spørgsmål på baggrund af samtidens problemstillinger til gamle tekster. Heraf kommer navnet ideologisk kritik (i betydningen bedømmelse/evaluering) eller ideologisk læsning, fordi de spørgsmål, der undersøges i GT-teksten, er påvirket af en aktuel og ofte politisk dagsorden. I sin håndbog til GT-eksegese kalder William P. Brown disse læsninger for "readings in place",¹⁸ fordi de netop er karakteriseret af fortolkerens ståsted og plads i verden. De første eksempler på ideologiske læsninger var en social-kritisk tilgang til teksterne, kraftigt inspireret af befrielsesteologi,¹⁹ og en feministisk kritik, der var stærkt påvirket af feminismens anden bølge i den vestlige verden i 1960'erne og 1970'erne.²⁰ I de følgende årtier så man også eksempler på spirende postkoloniale læsninger,²¹ og den feministiske kritik udviklede sig i løbet af 1990'erne til en mere bredtfaunende kønshermeneutik, der fx også omfattede queer-læsninger (Brown 2017, 247-277).

De ideologiske læsninger er siden begyndelsen blevet kritiseret for at være farvede af fortolkerens dagsorden og interesser og for dermed at grænse op til det uvidenskabelige og anakronistiske. Denne kritik og de ideologiske læsningers modsvar gav anledning til en skelsættende debat om eksegeseens mulighed for objektivitet. Var den klassiske historisk-kritiske eksegese virkelig så neutral og køligt observerende, som den selv mente, at den var? Eller havde den bare forsømt at reflektere over sit eget ståsted og indbyggede verdensbillede?²² Det er helt oplagt, at ideologiske læsninger af GT-tekster, ligesom alle andre typer af læsninger i øvrigt, kan være mere eller mindre gennemtænkte, nuancerede, reflekterede og dermed vellykkede. Men den grundlæggende tanke at lade eksegeseens undersøgelser være påvirket af aktuelle dagsordener, og den grundlæggende tilgang til læsning at være åben og bevidst om eget ståsted og interesser, er kommet for at blive, og de ideologiske læsninger har, efter min mening, gjort eksegese mere bevidst om egen praksis og dermed bedre og mere relevant.

---

18. William P. Brown. 2017. *A Handbook to Old Testament Exegesis*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 199.

19. Christopher Rowland. 1985. "Theology of Liberation and its Gift to Exegesis." *New Blackfriars* 66 (778): 157-172.

20. Susanne Scholz. 2007. *Introducing the Women's Hebrew Bible*. London and New York: T&T Clark; Brown 2017, 248-263.

21. Bradley L. Crowell. 2007. "Postcolonial Studies and the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 7(2): 217-244.

22. Bible and Culture Collective. 1997. *The Postmodern Bible*. New Haven: Yale University Press, 272-308; Scholz 2007, 57-75.

Grækerne kommer

Den sidste bevægelse, jeg vil trække frem her, hænger egentlig sammen med den første. Da GT-eksegesen på grund af den nye konsensus om en relativ sen datering af teksterne begyndte at interessere sig mere for persisk og hellenistisk tid, end man førhen havde gjort, blev en sammenligning mellem gammeltestamentlig og græsk kultur og litteratur oplagt. Denne tendens blev hjulpet lidt på vej af en anden tilsvarende trend inden for klassiske studier, nemlig at se på nærorientalsk indflydelse på oldtidens Grækenland.²³ Omkring årtusindeskiftet var det gammeltestamentlige verdenskort således blevet udvidet til også at omfatte Grækenland, og sammenligninger mellem fx bibelske og græske lovtekster, ritualtekster og fortællinger fulgte som et naturligt resultat heraf.²⁴

Ved udgangen af det 20. århundrede var GT-eksegesen blevet en bredere og mere mangfoldig fagdisciplin. Det klassiske historisk-kritiske forskningsparadigme var blevet udfordret og havde fået selskab af de synkroner metoder, narrative og ideologiske læsninger. Bibelhistorien var blevet kortere, men til gengæld var den bibelske verden blevet større. Lad os nu se på, hvad der skete i den bredere humanistiske forskning i begyndelsen af det nye årtusinde.

3. Eksegesen i kontekst: Humanioras “vendinger” i det 21. århundrede

Før vi kan se nærmere på GT-eksegesen i 2020'erne er det nødvendigt med en smuttur til de humanistiske fag i bred forstand. Vi forlod eksegesen lige omkring år 2000, og den form, den har taget i løbet af de sidste godt tyve år, skyldes i høj grad påvirkninger fra trends og tendenser i nabofag, såsom historie og arkæologi, religionsvidenskab og -historie samt humanistiske kulturstudier. Det er noget af en mundfuld, og for at gøre opgaven overskuelig har jeg inddelt overblikket i tre grupper: tendenser inden for historie- og religionsfagene

23. Fx Walter Burkert. 1998. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Boston: Harvard University Press.

24. Fx Hans Jørgen Lundager Jensen. 2000. *Den fortærende ild: Strukturelle analyser af narrative og rituelle tekster i Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag; Anselm Hagedorn. 2004. *Between Moses and Plato. Individual and Society in Deuteronomy and Ancient Greek Law*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; Jan N. Bremmer. 2008. *Greek Religion, the Bible and the Ancient Near East*. Leiden: Martinus Nijhoff/Brill; Philippe Wajdenbaum. 2011. *Argonauts of the Desert: Structural Analysis of the Hebrew Bible*. London: Routledge; Russell Gmirkin. 2017. *Plato and the Creation of the Hebrew Bible*. London: Routledge.

med særlig relevans for eksegesen, tendenser inden for humanistiske kulturstudier med særlig relevans for eksegesen og til slut tendenser inden for GT-eksegesen i de første to årtier af det 21. århundrede.

Historie- og religionsfagene: Religion i og med kroppen

I 00'erne og 10'erne var der en markant bevægelse inden for historie- og religionsfagene. Den gik i retning af det materielle og det håndgribelige, ja, der var nærmest tale om en zoomen ind på materien, på det konkrete materiale, på den enkelte genstand, kort sagt, på ting og på den betydning, ting har for menneskers forståelse af og ageren i verden.²⁵ Det lyder måske ikke videre revolutionerende – beskæftiger vi os ikke altid med ting på den ene eller den anden måde? – men der var faktisk tale om et vaskeægte jordskred, et paradigme- og perspektivskifte af dimensioner. Hidtil havde historie- og religionsfagene primært interesseret sig for personer og begivenheder, menneskers tanker og ideer i et historisk perspektiv. Men med denne bevægelse, der ofte omtales som “den materielle vending”,²⁶ flyttede opmærksomheden sig fra det overordnede, det store, det monumentale, til det store i det små og til det væld af oplysninger og fortællinger, der gemmer sig i det tilsyneladende helt ubetydelige og trivielle.

Den materielle vending i begyndelsen af det 21. århundrede var til dels en videreførelse af det mikro-historiske perspektiv, der allerede kom frem i 1960'erne,²⁷ men kombinationen af mikro-historie og et specifikt fokus på materialitet og kropslighed satte et markant præg på fx religionshistorisk forskning.²⁸ Nu var der fokus på materiel religion, på levet hverdagsreligion og specifikt på religiøse praksisser og handlinger fremfor religiøse ideer og tro.²⁹ Dette sidste aspekt kan næsten ikke understreges kraftigt nok. Det har haft en enorm betyd-

25. Se fx Daniel Miller (red.). 2005. *Materiality*. Durham, NC: Duke University Press; Daniel Miller. 2010. *Stuff*. Malden, MA: Polity Press.

26. Iris Clever & Willemijn Ruberg. 2014. “Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Bodily History.” *Humanities* 3: 546–566.

27. John Brewer. 2010. “Microhistory and the Histories of Everyday Life.” *Cultural and Social History* 7(1): 87–109; Sigurður Gylfi Magnússon & István M. Sziártó. 2013. *What is Microhistory? Theory and Practice*. London: Routledge.

28. Meredith B. McGuire. 1990. “Religion and the Body: Rematerializing the Human Body in the Social Sciences of Religion.” *Journal for the Scientific Study of Religion* 29(3): 283–296; Birgit Meyer, David Morgan, Crispin Paine & S. Brent Plate. 2010. “The origin and mission of Material Religion.” *Religion* 40(3): 207–211.

29. Meredith B. McGuire. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press; Graham Harvey. 2013. *Food, Sex and Strangers: Understanding Religion as Everyday Life*. London: Routledge; Rubina Raja & Jörg Rübke. 2015. “Appropriating Religion: Methodological Issues in Testing the ‘Lived Ancient Religion’ Approach.” *Religion in the Roman Empire* 1(1): 11–19.

ning for studiet af religion og religionshistorie, at tyngden har flyttet sig fra religion som noget, der foregår oppe i hovedet, til religion som noget, der sker i og med kroppen.³⁰ Den materielle vending har haft en tydelig indflydelse på GT faget, fx i form af en ny interesse for hjemmet og den domestiske sfære i jernalderens Palæstina.³¹ Ligeledes er materialitet og monumentalitet – både i tekst og i arkæologi – blevet genstand for koncentreret opmærksomhed.³²

Den materielle vending gav anledning til to mindre og beslægtede vendinger, den kognitive vending og den sensoriske, sanseorienterede vending. Den kognitive vending tegnede virkelig religionsvidenskabens profil i 2000'erne og 2010'erne, hvor den nye kognitive religionsvidenskab stormede frem. Her havde man fokus på de kognitive kompetencer og områder, der aktiveres i forbindelse med religiøs praksis og tænkning, og forsøgte ved hjælp af disse universelle kognitive strukturer og processer at finde svar på, hvorfor mennesker har guder, religion og ritualer.³³ Den kognitive religionsforskning har også påvirket GT-eksegesen,³⁴ men den intense interesse og begejstring, som den var anledning til i begyndelsen, synes at være ebbet ud både inden for bibelfag og religionshistorie i det hele taget.

30. Thomas Harrison. 2008. *Greek Religion: Belief and Experience*. London and New York: Bloomsbury; David Morgan. 2010. "Materiality, Social Analysis, and the Study of Religion." I *Religion and Material Culture: The Matter of Belief*, red. David Morgan. 55-74. London: Routledge.

31. Assaf Yasur-Landau m. fl. (red.). 2011. *Household Archaeology in Ancient Israel and Beyond*. Leiden: Brill; Rainer Albertz m. fl. 2014. *Family and Household Religion: Toward a Synthesis of Old Testament Studies*. Archaeology, Epigraphy, and Cultural Studies. University Park, PA: Pennsylvania State University Press; Cynthia Shafer-Elliott. 2013. *Food in Ancient Judah: Domestic Cooking in the Time of the Hebrew Bible*. London: Routledge.

32. Francesca Stavrakopoulou. 2013. "Making Bodies: On Body Modification and Religious Materiality in the Hebrew Bible." *Body and Religion* 2: 532-553; Alice Mandell & Jeremy Smoak. 2019a. "Reading Beyond Literacy, Writing Beyond Epigraphy: Multimodality and the Monumental Inscriptions at Ekron and Dan." *MAARAV* 22(1-2): 79-112; Alice Mandell & Jeremy Smoak. 2019b. "The Material Turn in the Study of Israelite Religions: Spaces, Things, and the Body." *Journal of Hebrew Scriptures* 19: Article 5.

33. Jason D. Slone. 2004. *Theological Incorrectness: Why Religious People Believe What They Shouldn't*. Oxford: Oxford University Press; Claire White. 2021. *An Introduction to the Cognitive Science of Religion – Connecting Evolution, Brain, Cognition and Culture*. London: Routledge.

34. Nicole Tilford. 2017. *Sensing World, Sensing Wisdom: The Cognitive Foundation of Biblical Metaphors*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature; Brett E. Maiden. 2020. *New Perspectives on Texts, Artifacts, and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press; Daniel O. McClellan. 2022. *YHWH's Divine Images: A Cognitive Approach*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.

Den sensoriske vending derimod klarer sig i bedste velgående og har fortsat indflydelse på eksegetisk arbejde i 2020'erne. Den sensoriske vending kom nærmest som en naturlig konsekvens af den materielle vendings fokus på materialitet og krop. Den sensoriske historie- og religionsforskning zoomer yderligere ind på kroppens sanses-apparat, fordi sanserne netop er det, der forbinder mennesker med deres omverden og giver dem mulighed for at erfare den, for at høre den, smage den, lugte den og føle den. Det akademiske bogmarked er nærmest blevet oversvømmet af udgivelser om sanserne i et kulturhistorisk perspektiv i løbet af de seneste 10 år. Forlaget Bloomsbury har lanceret bogserier om sanserne i et bredt udvalg af historiske perioder, fra oplysningstiden til antikken, og hos konkurrenten Routledge har bogserien *The Senses in Antiquity*, redigeret af Mark Bradley og Shane Butler, haft væsentlig indflydelse på oldtidsforskningens retning og fokus i 2010'erne.³⁵ I forhold til GT, fremstår Yael Avrahamis bog, *The Senses of Scripture* (2011), som et hovedværk,³⁶ og Hector Avalos' lancering af sensorisk eksegese har også vundet genklang.³⁷ Det vil jeg vende tilbage til i det følgende. Først vil jeg dog se nærmere på humanistiske kulturstudier i det 21. århundrede.

Humanistiske kulturstudier: Det nye verdensbillede

Den form, som humanistiske kulturstudier har taget i de første årtier af det 21. århundrede, er så allestedsnærværende i den globale offentlige samtale, at den kan være svær at få greb om og ligefrem at få øje på. Det kan som bekendt være vanskeligt at se skoven for bare træer. Man kan i virkeligheden tale om, at den humanistiske forskning har fået et nyt verdensbillede, hvor forskningens "vi" er blevet redefineret.³⁸ Jeg bliver nødt til at generalisere her for at få de overordnede linjer frem. I det 20. århundrede var den humanistiske

35. Se <https://www.bloomsburycollections.com/book/a-cultural-history-of-the-senses-in-antiquity-volume-1/> og <https://www.routledge.com/The-Senses-in-Antiquity/book-series/SENSESANT> (besøgt 18/10-2022).

36. Yael Avrahami. 2011. *The Senses of Scripture: Sensory Perception in the Hebrew Bible*. London and New York: Bloomsbury.

37. Hector Avalos. 2007. "Introducing Sensory Criticism in Biblical Studies: Audiocentricity and Visiocentricity". I *This Abled Body: Rethinking Disabilities in Biblical Studies*, red. Hector Avalos m. fl. 47-59. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature. Se også Amy Kalmanofsky. 2021. "The Sounds of Violence – og deres teologiske ekko i Jeremias' Bog." I *Teologiske læsninger i Det Gamle Testaments bøger: Gamlestamentlige teologier i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 363-376. København: Bibelselskabets Forlag.

38. Claire Gallien & 2020. كلير جاليان. "A Decolonial Turn in the Humanities – المنعطف المقوّض للاستعمار في الإنسانيات." *Alif: Journal of Comparative Poetics* 40: 28-58.

forsknings subjekter, dets “jag” og “vi”, overvejende personer (ofte personer af hankøn) fra den vestlige verden med vestlige værdier og en vestlig universitetsuddannelse og et vestligt verdenskort og perspektiv. Forskningen var simpelthen domineret af lige præcis det syn på verden, der produceres og gives videre på universiteter i Vesteuropa og Nordamerika. I dag, hvor vi har tilbagelagt næsten en fjerdedel af det 21. århundrede, har dette forhold ikke ændret sig fundamentalt. Alligevel er der sket noget vigtigt og omvæltende, for den humanistiske forskning er for det første blevet opmærksom på, at det forholder sig sådan, og for det andet har man indset, at det ikke bør være sådan. Hvis forskningens ambition er sand erkendelse af verden, så kan det ikke nytte noget, at man giver sig selv skyklapper på og begrænser sit perspektiv til verden set fra Vesten.

Baggrunden for denne nye erkendelse er mangefacetteret. En vigtig faktor har været den post-koloniale forskning, der voksede frem allerede i det 20. århundrede,³⁹ og som har tydeliggjort de komplicerede globale relationer af forbundenhed, afhængighed og undertrykkelse, som imperiernes tidsalder havde ført med sig. Man er nu gået videre fra et post-kolonialt perspektiv til et forsøg på at afkolonisere (*decolonise*) viden og epistemologi.⁴⁰ Det har også været en vigtig faktor, at intersektionalitet er slået igennem som analytisk perspektiv. Intersektionalitet er en teori om, at mennesker består af mange forskellige identiteter, fx på baggrund af køn, seksuel orientering, race, nationalitet, sundhedstilstand og økonomi. Disse identiteter er indbyrdes forbundne (*intersecting*), og man kan som individ opleve undertrykkelse på grund af et sammenspil af disse identiteter.⁴¹ Et intersektionelt perspektiv tvinger en refleksion over eget og andres ståsted frem, og denne refleksion har bidraget til den redefinition af forskningens “vi”, som jeg nævnte ovenfor. Endelig har det været en afgørende faktor, at verden befinder sig midt i en klimakrise. Klimakrisen er et globalt problem, der kalder på fælles løsninger, og klimaforandringerens allerede ødelæggende effekt har gjort det tydeligt, hvor gensi-

---

39. Alejandra Moreno. 2014. “Postcolonial Studies in the Twenty-first Century: A Book Review Article about New Work by Ashcroft, Mendis, McGonegal, Mukerjee and Carrera Suárez, Durán Almarza, Menéndez Tarrazo.” *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 16(3).

40. Veli Mitova. 2020. “Decolonising Knowledge Here and Now.” *Philosophical Papers* 49(2): 191-212.

41. Kimberle Crenshaw. 1989. “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics.” *University of Chicago Legal Forum* 1989(1): Article 8.

des afhængige vi allesammen er, og hvor svimlende stor den globale ulighed er.⁴²

I begyndelsen af det 21. århundrede er de humanistiske kulturstudiers verdensbillede således blevet rekalibreret, og forskningens "vi" er på vej til at blive redefineret til personer, der ikke udelukkende er hvide, veluddannede og vestlige – for nu at generalisere igen. Dette nye verdensbillede og det nye "vi" har også konsekvenser for eksegese. Det vil jeg vende tilbage til i det følgende, men først skal vi se på, hvordan eksegeseens grænser har flyttet sig, og hvordan Bibelen er blevet større i løbet af det 21. århundrede.

GT-eksegese i begyndelsen af det 21. århundrede

Dette sidste underafsnit i min beskrivelse af det 21. århundredes tendenser kan nok fremstå som lidt af en rodekasse, et opsamlingsheat, men jeg mener nu, at det hele hænger sammen. Noget af det, der har været karakteristisk for GT-eksegese i 00'erne og 10'erne, er diskussioner om, hvad en bibelsk tekst egentlig er.⁴³ Denne diskussion var den naturlige konsekvens af en ny(ere) forståelse af kanon og de bibelske teksters kanoniseringsproces som en relativt sen udvikling og en skelnen mellem kanon og ikke-kanon som en ganske arbitrær opdeling af tekster, der stort set stammer fra samme historiske periode og fra samme kulturkreds.⁴⁴ For at gøre en lang historie kort blev enden på denne diskussion, at man nu i langt højere grad taler om bibelsk litteratur i stedet for at tale om Bibelen med stort B, og at GT-eksegese nu i langt højere grad, end det var tilfældet tidligere, inkluderer apokryfer, pseudepigrapher, dødehavstekster og sågar den græske oversættelse af Det Gamle Testamente, *Septuaginta*, som en logisk nødvendig og næsten fuldt integreret del af fagets tekstmateriale. Hvis man således udvider GT-fagets tekstpulje til også at omfatte ikke-kanoniske tekster fra hellenistisk og romersk tid, så melder der sig et spørgsmål om, hvor eksegese hører op, og hvor receptions-

42. Patricia E. Perkins. 2019. "Climate Justice, Gender, and Intersectionality." I *Routledge Handbook of Climate Justice*, red. Tahseen Jafry. 349-358. London: Routledge.

43. Se fx Søren Holst. 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. Forum for Bibelsk Eksegese 17. København: Museum Tusulanums Forlag.

44. Philip R. Davies. 1998. *Scribes and Schools: The Canonization of the Hebrew Scriptures*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press; Jorunn Økland & Terje Stordalen. 2011. "Canon/Canonicity/Canonization." I *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies*, red. Julia M. O'Brien. 17-25. Oxford: Oxford University Press.

historien begynder.⁴⁵ Det er et andet markant træk ved GT-eksegesen i 00'erne og 10'erne, at interessen for receptionsstudier nærmest er eksploderet.⁴⁶

Endelig er bevidstheden om, at guddommen Jahve også – og måske endda især – eksisterede udenfor og uafhængigt af Det Gamle Testamente, for alvor ved at sætte sig fast. Vi ser fx Reinhard G. Kratz (2015, 197) skrive om “ikke-bibelsk jødedom”, altså ikke-bibelsk Jahve-dyrkelse, i sin grundbog om Det Gamle Testamente og historie. Vi ser også en fornyet interesse for fx Elefantine-teksterne og for mesopotamiske tekster, der giver indsigt i landflygtige judæeres liv i Babylon i det 6. og 5. århundrede.⁴⁷ Begge dele er eksempler på tekstmateriale, der giver information om judæere, tidligere indbyggere i sydriget Juda, som tilbad Jahve – muligvis sammen med andre guder – og som formodentlig ikke forholdt sig til de tekster, der i dag er kendt som Det Gamle Testamente.

Samlet set er det karakteristisk for GT-eksegesen i 00'erne og 10'erne, at vores forståelse af, hvad GT-teksten er, har flyttet sig. Det indbyggede skel, der ligger i at fokusere på kanon over for ikke-kanon, forsvinder lidt efter lidt, ligesom grænsen mellem eksegese og reception bliver mere og mere utydelig. Endelig anses Det Gamle Testamente ikke længere for at være en videre dækkende kilde, når det kommer til studiet af jahvereligionens historie, fordi GT-teksterne kun giver os indblik i en ganske begrænset og nicheagtig flig af, hvad jahvedyrkelse faktisk var i jernalderen. Faget GT-eksegese er simpelthen blevet mere flydende og mindre skarpt afgrænset her i begyndelsen af det 21. århundrede.

45. Brennan W. Breed. 2014. *Nomadic Text: A Theory of Biblical Reception History*. Bloomington, IN: Indiana University Press; James E. Harding. 2015. “What is Reception History, and What Happens to You if You Do It?” I *Reception History and Biblical Studies: Theory and Practice*, red. Emma England & W. John Lyons. 31-44. London: Bloomsbury T&T Clark.

46. Michael Lieb m. fl. (red.) 2011. *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*. Oxford: Oxford University Press. Antallet af udgivelser er betragtelig. Se især serien *Studies of the Bible and Its Reception* (de Gruyter) og mastodont-projektet *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (de Gruyter).

47. Gard Granerød. 2016. *Dimensions of Yahwism in the Persian Period: Studies in the Religion and Society of the Judaean Community at Elephantine*. Berlin: De Gruyter; Tero Alstola. 2019. *Judeans in Babylonia: A Study of Deportees in the Sixth and Fifth Centuries BCE*. Leiden: Brill.

4. Det Gamle Testamente i 2020'erne

Nu er vi nået frem til vort eget årti og til GT-eksegesen i 2020'erne. I og med at vi kun befinder os i år 2022, vil dette afsnit uafvendeligt få karakter af en situationsrapport, garneret med et kig i krystalkuglen og et forsøg på at forudsige, hvad eksegesen vil dreje sig om i den nærmeste fremtid. Jeg har (igen) delt afsnittet op i fire underafsnit, idet jeg mener, at der særligt er fire områder eller temaer, der er og fortsat vil være, definerende for GT-forskningen i 2020'erne.⁴⁸ Disse fire områder er kroppen, klima, verden og eksegesens grænser. Vi begynder med kroppen.

Kroppen

En væsentlig del af den aktuelle GT-forskning relaterer sig til kroppen. Det kan være menneskekroppe,⁴⁹ gudekroppe⁵⁰ eller kroppen som et omdrejningspunkt for udvalgte praksisser, fx vestimentære praksisser eller alimentære praksisser.⁵¹ Dette fokus forekommer mig at være en naturlig konsekvens af det øgede fokus på materialitet inden for historie- og religionsforskningen, som jeg beskrev ovenfor. Eksegesens interesse for kroppen har indtil videre ført til studier af multimodalitet i mødet mellem kroppen og verden⁵² og til en fortsat interesse for det sensoriske.⁵³ Jeg vil gætte på, at denne "korporlige" og sensoriske eksegese i hvert fald holder årtiet ud.

Et beslægtet tema er en fortsat interesse for køn og kønshermeneutik. Vi så ovenfor, hvordan kønshermeneutikken omkring årtusindeskiftet blev bredere. Kønshermeneutik var ikke længere udelukkende lig med feministisk kritik, men begyndte også at inkludere queer perspektiver og de første spæde forsøg på maskulinitetsforskning i

48. På CB-årsmødet i maj kom det frem i diskussionen, at brugen af digital humaniora også vil være med til at præge eksegesen fremover. Det tror jeg er helt korrekt, men jeg er usikker på, hvilken form denne prægning vil tage, og derfor vil jeg ikke gå nærmere ind på det her.

49. Brian R. Doak. 2019. *Heroic Bodies in Ancient Israel*. Oxford: Oxford University Press.

50. Francesca Stavrakopoulou. 2021. *God: An Anatomy*. London: Pan Macmillan.

51. Laura Quick. 2021. *Dress, Adornment, and the Body in the Hebrew Bible*. Oxford: Oxford University Press; Janling Fu m. fl. 2021. *T&T Clark Handbook of Food in the Hebrew Bible and Ancient Israel*. London and New York: T&T Clark.

52. Alice Mandell & Jeremy Smoak. 2019a. "Reading Beyond Literacy, Writing Beyond Epigraphy: Multimodality and the Monumental Inscriptions at Ekron and Dan." *MAARAV* 22(1-2): 79-112.

53. Kiersten Neumann & Allison Thomason (red.). 2022. *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*. London: Routledge.

GT-tekster.⁵⁴ Her i 2022 står maskulinitetsperspektivet stærkt inden for GT-eksegesen,⁵⁵ og de første eksempler på transkønnede og ikke-binære læsninger er også kommet frem.⁵⁶ Jeg er overbevist om, at denne udvikling vil fortsætte i takt med, at samfundsdebatten om køn og kønsidentitet fortsætter og udvikler sig.

Afslutningsvis vil jeg fremhæve udviklingen inden for det, der på engelsk kaldes *disability studies*, som på halvkodset dansk kan oversættes med funktionsnedsættelsesstudier (Brown 2017, 305-316). *Disability*-læsninger har været et aspekt af de ideologiske læsninger i begyndelsen af det 21. århundrede, så de repræsenterer ikke noget helt nyt.⁵⁷ Det er dog interessant, at kombinationen af et fokus på krop, *disability studies* og den nye og mere bredtfaavnende kønshermeneutik i disse år er kulmineret i en særlig interesse for skønheds- og kropsidealer i Det Gamle Testamente og et opgør med kategorier som normal og naturlig i forhold til køn og krop.⁵⁸ Det er min forudsigelse, at denne tendens vil fortsætte et godt stykke tid endnu, og at denne gren af GT-forskningen ikke bare vil gøre os klogere på synet på kroppe i Det Gamle Testamente og dets omverden, men også vil kunne bidrage til vores forståelse af køns- og kropsidealers foranderlighed i historien og i dag.

54. Brown 2017, 265-277. Se fx Susan E. Haddox. 2016. "Masculinity Studies of the Hebrew Bible: The First Two Decades." *Currents in Biblical Research* 14(2): 176-206; Anne Katrine de Hemmer Gudme. 2021. "En historie om rigtige mænd: Samuelsbøgernes teologi og ideal om hegemonisk maskulinitet." I *Teologiske læsninger i Det Gamle Testaments bøger: Gammeltestamentlige teologier i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme, 185-208. København: Bibelselskabets Forlag.

55. Ovidiu Creangă. (red.). 2010. *Men and Masculinity in the Hebrew Bible and Beyond*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press; Ovidiu Creangă (red.). 2019. *Hebrew Masculinities Anew*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press; Ovidiu Creangă & Peter-Ben Smit (red.). 2014. *Biblical masculinities foregrounded*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.

56. Teresa Hornby & Deryn Guest (red.). 2016. *Transgender, Intersex, and Biblical Interpretation*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.

57. Sarah Melcher. 2019. "Disability and the Hebrew Bible: A Survey and Appraisal." *Currents in Biblical Research* 18(1): 7-31.

58. Saul Olyan. 2008. *Disability in the Hebrew Bible: Interpreting Mental and Physical Difference*. Cambridge: Cambridge University Press. 15-25; Rebecca Raphael. 2009. *Biblical Corpora: Representations of Disability in Hebrew Biblical Literature*. London and New York: Bloomsbury; Fiona Black. 2009. *The Artifice of Love: Grottesque Bodies and the Song of Songs*. London and New York: Continuum T&T Clark.

Klima

Et andet aspekt af de ideologiske læsninger, som har udviklet sig i løbet af det 21. århundrede, er økologisk kritik, en klima-orienteret læsning af Det Gamle Testamente.⁵⁹ På dette område har den australske teolog og GT-forsker, Norman Habel, været en markant drivkraft. Habel har siden 2000 stået bag udgivelsen af *Earth Bible*-serien, som dels består af en række øko-kritiske bibelkommentarer, dels af en håndfuld antologier med øko-kritiske bidrag.⁶⁰ Habel har formuleret et sæt principper, der kan hjælpe fortolkeren til at foretage en "earth reading". En sådan læsning gør det muligt at blive bevidst om og at distancere sig fra et antropocentrisk verdensbillede og i stedet at nærme sig en læsning, hvis mål er økologisk retfærdighed.⁶¹ Den økologiske kritik er et klassisk eksempel på en ideologisk læsning (se ovenfor). Den udspringer af en politisk indignation og stiller samtidens højaktuelle spørgsmål til GT-teksten. Den økologiske kritik tager også sommetider form af eksegetisk aktivisme, som når Habel opfordrer fortolkeren til at vælge "de grønne" GT-tekster frem for "de grå",⁶² dvs. en opfordring til at se bort fra de tekster, der ikke fremmer økologisk retfærdighed.

Andre som Ernst M. Conradie går skridtet videre og ønsker, at den økologiske kritik skal blive startskuddet for intet mindre end en revolution af den kristne kirke.⁶³ Den økologiske kritik kan i denne "revolutionære" udgave risikere at ende som naiv og historieløs eksegese, men temaet og dets begrædelige aktualitet giver dog også GT-faget en potentielt frugtbar mulighed for virkelig at levere eksegese, der taler direkte ind i tiden. Det er mit indtryk, at den økologiske kritik efter godt to årtier i ringen for alvor er ved at finde sine ben, og at den har fået et modent og myndigt udtryk.⁶⁴ Dette giver mig anledning til at tro, at de økologiske kritikere vil vise sig langtidsholdbare, både

59. Se fx Mette Bundvad. "Jeg elsker min have: Højsangen 4,12-5,1 og Prædikerens Bog 2,4-8 i et økoteologisk perspektiv." 2021. I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 309-326. København: Bibelselskabets Forlag.

60. Se en oversigt over serien her: http://normanhabel.com/?page_id=325 (besøgt 18/10-2022).

61. Norman Habel. 2000. "Introducing The Earth Bible." I *Readings from the Perspective of Earth*, red. Norman Habel. 25-37. Sheffield: Sheffield Academic Press.

62. Norman Habel. 2009. *An Inconvenient Text: Is Green Reading of the Bible Possible?* Adelaide: ATF Press.

63. Ernst M. Conradie. 2004. "Toward an Ecological Biblical Hermeneutics: A Review Essay of the Earth Bible Project." *Scriptura* 85(1): 123-135.

64. Ronald A. Simkins. 2020. *Creation and Ecology: The Political Economy of Ancient Israel and the Environmental Crisis*. Eugene: Cascade Books; Hilary Marlow & Mark Harris (red.). 2022. *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*. Oxford: Oxford University Press.

i kraft af deres voksende analytiske potentiale i takt med, at metoderne finpudses, og i kraft af deres kontinuerligt stigende aktualitet. Jeg tror, at de økologiske læsninger vil sætte deres præg på eksegesen, også ind i 2030'erne.

Verden

I forrige hovedafsnit beskrev jeg, hvordan de humanistiske kulturstudiers verdensbillede er blevet rekalerbreret i løbet af det 21. århundrede. Dette har allerede indflydelse på GT-eksegesen, og den udvikling, tror jeg, vil fortsætte i 2020'erne. Inden for vores fag er forskningens "jeg" og "vi" også i færd med at blive redefineret, så "vi" ikke længere udelukkende er lig med hvide, veluddannede og velstående vesterlændinge. Aktuelt ser vi eksempler på ikke-vestlig og ikke-hvid GT-eksegese, fx afrikansk, asiatisk eller asiatisk-amerikansk eksegese.⁶⁵ Vi bevæger os (forhåbentlig) i retning af et nyt verdensbillede, hvor alt ikke begynder og slutter med Vesten. I denne proces er det naturligt, tror jeg, at vi begynder med disse sporadiske øer af ikke-vestlig eksegese, men jeg håber, at den globale eksegese, hvis man kan kalde den det, vil vokse sig stor, sammenhængende og indflydelsesrig og blive til andet og mere end et eksotisk indslag. Jeg håber, at det brede og mangfoldige verdensperspektiv vil komme helt ind under huden på os i løbet af de næste årtier, og at det vil blive integreret i en sådan grad, at vi helt glemmer, at det er det, vi gør.

Eksegesens grænser

Ovenfor skitserede jeg, hvordan GT eksegesens grænser er blevet blødere og mere flydende i begyndelsen af det 21. århundrede. Den udvikling vil bare fortsætte fremover, tror jeg, og det betyder, at der i stigende grad vil opstå en spænding mellem fagets praksis og fagets institutionelle forankring. I Norden sker studiet af Det Gamle Testamente stort set udelukkende på teologiske fakulteter, og langt størstedelen af de færdiguddannede teologer ansættes i kirken. Vores største aftagerinstitutioner, kirkerne og menighederne, er institutioner, der primært forholder sig til de kanoniske bibeltekster, og derfor vil der være en forventning om, at undervisningen i bibelfag tager udgangspunkt i kanon – gerne med fokus på de tekster, der faktisk bruges i kirken. Det er naturligvis ikke en ny udfordring, at GT-faget

65. Andrew M. Mbuvi. 2017. "African Biblical Studies: An Introduction to an Emerging Discipline." *Currents in Biblical Research* 15(2): 149-178; Chloe Sun. 2019. "Recent Research on Asian and Asian American Hermeneutics Related to the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 17(3): 238-265.

er større og mere omfattende, end den begrænsede tid de teologiske studieordninger sætter af til det.

Hvis jeg har ret i min forudsigelse af, at den kanoniske GT-tekst vil blive fortsat mindre central i GT-forskningen, så er det relevant at overveje, hvad dette betyder for uddannelsen i Det Gamle Testamente. Jeg frygter, at det kan betyde, at vi ender med to spor, hvor der i høj grad skelnes mellem GT-eksegese til præstebenhov og GT-eksegese som "rigtig" forskning. Det vil være et tab for teologien som universitetsuddannelse, fordi den forskningsbaserede undervisning i så fald vil være langt mindre forskningsbaseret. Skulle jeg være mere positiv, så håber jeg, at vi kan overbevise dekaner, studienævn, studenter og aftagerinstitutioner om, at man bliver bedre til at fortolke, formidle og forkynde de kanoniske tekster, hvis man er bredt informeret om den dynamiske litterære mangfoldighed, som den bibelske kanon voksede frem af. Vi får se.

5. Afrunding: Det Gamle Testamente i 2047

Hvordan vil GT-eksegesen i 2020'erne tage sig ud i tilbageblik, når Collegium Biblicum om 25 år fejre sit 100 års jubilæum? Jeg tror, at det 21. århundredes eksegese først og fremmest vil blive tegnet af aktualiserende, kontekstualiserende og identitetspolitiske dagsordener, ligesom det 20. århundredes eksegese i høj grad var præget af det historisk-kritiske forskningsparadigme og dets udviklingsproces. GT-fagets grænser er tiltagende porøse, og verden bliver større. Derfor vil det fremover være mere vigtigt end nogensinde før, at vi er kritisk bevidste om, hvem og hvad vi er, som fagfelt og som individuelle forskere, ligesom vi må være bevidste om den sære paradoksale dobbelthed vores tekstmateriale har, ældgammelt og altid aktuelt.

Litteratur

- Albertz, Rainer, Beth Alpert Nakhai & Rüdiger Schmitt. 2014. *Family and Household Religion: Toward a Synthesis of Old Testament Studies*. Archaeology, Epigraphy, and Cultural Studies. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Alstola, Tero. 2019. *Judeans in Babylonia: A Study of Deportees in the Sixth and Fifth Centuries BCE*. Leiden: Brill.

- Avalos, Hector. 2007. "Introducing Sensory Criticism in Biblical Studies: Audiocentricity and Visiocentricity". I *This Abled Body: Rethinking Disabilities in Biblical Studies*, red. Hector Avalos m.fl. 47-59. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Avrahami, Yael. 2011. *The Senses of Scripture: Sensory Perception in the Hebrew Bible*. London and New York: Bloomsbury.
- Bal, Mieke. 1985. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bal, Mieke. 1987. *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bal, Mieke. 1988a. *Murder and Difference: Gender, Genre and Scholarship on Sisera's Death*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bal, Mieke. 1988b. *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges*. Chicago: University of Chicago Press.
- Black, Fiona. 2009. *The Artifice of Love: Grotesque Bodies and the Song of Songs*. London and New York: Continuum T&T Clark.
- Breed, Brennan W. 2014. *Nomadic Text: A Theory of Biblical Reception History*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Bible and Culture Collective. 1997. *The Postmodern Bible*. New Haven: Yale University Press.
- Bremmer, Jan N. 2008. *Greek Religion, the Bible and the Ancient Near East*. Leiden: Martinus Nijhoff/Brill.
- Brewer, John. 2010. "Microhistory and the Histories of Everyday Life." *Cultural and Social History* 7(1): 87-109.
- Brown, William P. 2017. *A Handbook to Old Testament Exegesis*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Bundvad, Mette. "Jeg elsker min have: Højsangen 4,12-5,1 og Prædikerens Bog 2,4-8 i et økoteologisk perspektiv." 2021. I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 309-326. København: Bibelselskabets Forlag.
- Burkert, Walter. 1998. *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Boston: Harvard University Press.
- Clever, Iris & Willemijn Ruberg. 2014. "Beyond Cultural History? The Material Turn, Praxiography, and Bodily History." *Humanities* 3: 546-566.

- Conradie, Ernst M. 2004. "Toward an Ecological Biblical Hermeneutics: A Review Essay of the Earth Bible Project." *Scriptura* 85(1): 123-135.
- Creangă, Ovidiu (red.). 2010. *Men and Masculinity in the Hebrew Bible and Beyond*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Creangă, Ovidiu (red.). 2019. *Hebrew Masculinities Anew*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Creangă, Ovidiu & Peter-Ben Smit (red.). 2014. *Biblical Masculinities Foregrounded*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press.
- Crenshaw, Kimberle. 1989. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics." *University of Chicago Legal Forum* 1989(1): Article 8.
- Crowell, Bradley L. 2007. "Postcolonial Studies and the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 7(2): 217-244.
- Davies, Philip R. 1992. *In Search of "Ancient Israel": A Study in Biblical Origins*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Davies, Philip R. 1998. *Scribes and Schools: The Canonization of the Hebrew Scriptures*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Doak, Brian R. 2019. *Heroic Bodies in Ancient Israel*. Oxford: Oxford University Press.
- Fokkelman, Jan P. 1975. *Narrative Art in Genesis: Specimens of Stylistic and Structural Analysis*. Leiden: Brill.
- Fokkelman, Jan P. 1981-1993. *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*. Volume 1-4. Leiden: Brill.
- Fokkelman, Jan P. 1998-2004. *Major Poems of the Hebrew Bible*. Volume 1-4. *Studia Semitica Neerlandica*. Leiden: Brill.
- Fokkelman, Jan P. 1999. *Reading Biblical Narrative: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Fokkelman, Jan P. *Reading Biblical Poetry: An Introductory Guide*. Louisville, KY: Westminster John Knox Press.
- Frye, Northrop. 1982. *The Great Code: The Bible and Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovitch.
- Fu, Janling, Carol Meyers & Cynthia Shafer-Elliott (red.). 2021. *T&T Clark Handbook of Food in the Hebrew Bible and Ancient Israel*. London and New York: T&T Clark.

- Gallien, Claire & 2020. كلير جاليان. "A Decolonial Turn in the Humanities – المنعطف المقوّض للاستعمار في الإنسانيات." *Alif: Journal of Comparative Poetics* 40: 28-58.
- Gmirkin, Russell. 2017. *Plato and the Creation of the Hebrew Bible*. London: Routledge.
- Grabbe, Lester L. 2006-2021. *A History of the Jews and Judaism in the Second Temple Period*. Volume 1-4. London and New York: T&T Clark.
- Grabbe, Lester L. 2007. *Ancient Israel: What Do We Know and How Do We Know It?* London and New York: T&T Clark.
- Granerød, Gard. 2016. *Dimensions of Yahwism in the Persian Period: Studies in the Religion and Society of the Judaean Community at Elephantine*. Berlin: De Gruyter.
- Gudme, Anne Katrine de Hemmer. 2021. "En historie om rigtige mænd: Samuelsbøgenes teologi og ideal om hegemonisk maskulinitet." I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 185-208. København: Bibelselskabets Forlag.
- Habel, Norman. 2000. "Introducing The Earth Bible." I *Readings from the Perspective of Earth*, red. Norman Habel. 25-37. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Habel, Norman. 2009. *An Inconvenient Text: Is Green Reading of the Bible Possible?* Adelaide: ATF Press.
- Haddox, Susan E. 2016. "Masculinity Studies of the Hebrew Bible: The First Two Decades." *Currents in Biblical Research* 14(2): 176-206.
- Hagedorn, Anselm. 2004. *Between Moses and Plato. Individual and Society in Deuteronomy and Ancient Greek Law*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Harding, James E. 2015. "What is Reception History, and What Happens to You if You Do It?" I *Reception History and Biblical Studies: Theory and Practice*, red. Emma England & W. John Lyons, 31-44. London: Bloomsbury T&T Clark.
- Harrison, Thomas. 2008. *Greek Religion: Belief and Experience*. London and New York: Bloomsbury.
- Harvey, Graham. 2013. *Food, Sex and Strangers: Understanding Religion as Everyday Life*. London: Routledge.

- Hjelm, Ingrid & Thomas L. Thompson (red.). 2019a. *History, Archaeology and The Bible Forty Years After Historicity: Changing Perspectives 6*. London: Routledge.
- Hjelm, Ingrid & Thomas L. Thompson (red.). 2019b. *Biblical Interpretation Beyond Historicity: Changing Perspectives 7*. London: Routledge.
- Holt, Else Kragelund og Kirsten Nielsen (red.). 1997. *Bibelkundskab: Introduktion til Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Holst, Søren. 2002. "Farvel til den eksegetiske nøddeknækker: Nyere vinkler på gammeltestamentlig teologi." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 89: 2-17.
- Holst, Søren. 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. Forum for Bibelsk Eksegese 17. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Hong, Koop P. 2013. "Synchrony and Diachrony in Contemporary Biblical Interpretation." *The Catholic Biblical Quarterly* 75(3): 521-539.
- Hornby, Teresa & Deryn Guest (red.). 2016. *Transgender, Intersex, and Biblical Interpretation*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Jensen, Hans Jørgen Lundager. 2000. *Den fortærende ild: Strukturelle analyser af narrative og rituelle tekster i Det Gamle Testamente*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Jensen, Hans Jørgen Lundager. 2022. "Fra strukturalisme til kulturel evolution: Fratrædelsesforelæsning: Religionsvidenskab 1970'erne-2022." I *Struktur: Begejstring – Festskrift for Hans J. Lundager Jensen*, red. Johanne Louise Christiansen, Laura Feldt & Katrine Frøkjær Baunvig. 275-291. *Religionsvidenskabelig skriftrække* nr. 1.
- Kalmanofsky, Amy. 2021. "The Sounds of Violence – og deres teologiske ekko i Jeremias' Bog." I *Gud og os. Teologiske læsninger i Det Gamle Testamente i det 21. århundrede*, red. Jan Dietrich & Anne Katrine de Hemmer Gudme. 363-376. København: Bibelselskabets Forlag.
- Kratz, Reinhard G. 2015. *Historical & Biblical Israel: The History, Tradition, and Archives of Israel and Judah*. Oxford: Oxford University Press.
- Lemche, Niels Peter. 1972. *Israel i dommertiden. En oversigt over diskussionen om Martin Noths "Das System der zwölf Stämme Israels"*. København: Gads Forlag.
- Lemche, Niels Peter. 1984. *Det gamle Israel*. Aarhus: Forlaget Anis.

- Lemche, Niels Peter. 2008. *Det Gamle Testamente mellem teologi og historie: Den historisk-kritiske bibelforsknings storhed og fald*. Frederiksberg: Anis.
- Lieb, Michael, Emma Mason, Jonathan Roberts & Christopher Rowland (red.). 2011. *The Oxford Handbook of the Reception History of the Bible*. Oxford: Oxford University Press.
- Magnússon, Sigurður Gylfi & István M. Szijártó. 2013. *What is Microhistory? Theory and Practice*. London: Routledge.
- Maiden, Brett E. 2020. *Cognitive Science and Ancient Israelite Religion: New Perspectives on Texts, Artifacts, and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandell, Alice & Jeremy Smoak. 2019a. "Reading Beyond Literacy, Writing Beyond Epigraphy: Multimodality and the Monumental Inscriptions at Ekron and Dan." *MAARAV* 22(1-2): 79-112.
- Mandell, Alice & Jeremy Smoak. 2019b. "The Material Turn in the Study of Israelite Religions: Spaces, Things, and the Body." *Journal of Hebrew Scriptures* 19: Article 5.
- Marlow, Hilary & Mark Harris (red.). 2022. *The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*. Oxford: Oxford University Press.
- Mbuvi, Andrew M. 2017. "African Biblical Studies: An Introduction to an Emerging Discipline." *Currents in Biblical Research* 15(2): 149-178.
- McGuire, Meredith B. 1990. "Religion and the Body: Rematerializing the Human Body in the Social Sciences of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* 29(3): 283-296.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- McClellan, Daniel O. 2022. *YHWH's Divine Images: A Cognitive Approach*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Melcher, Sarah. 2019. "Disability and the Hebrew Bible: A Survey and Appraisal." *Currents in Biblical Research* 18(1): 7-31.
- Meyer, Birgit, David Morgan, Crispin Paine & S. Brent Plate. 2010. "The Origin and Mission of Material Religion." *Religion* 40(3): 207-211.
- Miller, Daniel (red.). 2005. *Materiality*. Durham, NC: Duke University Press.
- Miller, Daniel. 2010. *Stuff*. Malden, MA: Polity Press.
- Mitova, Veli. 2020. "Decolonising Knowledge Here and Now." *Philosophical Papers* 49(2): 191-212.

- Moreno, Alejandra. 2014. "Postcolonial Studies in the Twenty-first Century: A Book Review Article about New Work by Ashcroft, Mendis, McGonegal, Mukerjee and Carrera Suárez, Durán Almarza, Menéndez Tarrazo." *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 16(3).
- Morgan, David. 2010. "Materiality, Social Analysis, and the Study of Religion." In *Religion and Material Culture: The Matter of Belief*, red. David Morgan, 55-74. London: Routledge.
- Neumann, Kiersten & Allison Thomason (red.). 2022. *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*. London: Routledge.
- Olyan, Saul. 2008. *Disability in the Hebrew Bible: Interpreting Mental and Physical Difference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Perkins, Patricia E. 2019. "Climate Justice, Gender, and Intersectionality." I *Routledge Handbook of Climate Justice*, red. Tahseen Jafry. 349-358. London: Routledge.
- Quick, Laura. 2021. *Dress, Adornment, and the Body in the Hebrew Bible*. Oxford: Oxford University Press.
- Raja, Rubina & Jörg Rübke. 2015. "Appropriating Religion: Methodological Issues in Testing the 'Lived Ancient Religion' Approach." *Religion in the Roman Empire* 1(1): 11-19.
- Raphael, Rebecca. 2009. *Biblical Corpora: Representations of Disability in Hebrew Biblical Literature*. London and New York: Bloomsbury.
- Rowland, Christopher. 1985. "Theology of Liberation and its Gift to Exegesis." *New Blackfriars* 66(778): 157-172.
- Scholz, Susanne. 2007. *Introducing the Women's Hebrew Bible*. London and New York: T&T Clark.
- Shafer-Elliott, Cynthia. 2013. *Food in Ancient Judah: Domestic Cooking in the Time of the Hebrew Bible*. London: Routledge.
- Simkins, Ronald A. 2020. *Creation and Ecology: The Political Economy of Ancient Israel and the Environmental Crisis*. Eugene: Cascade Books.
- Slone, Jason D. 2004. *Theological Incorrectness: Why Religious People Believe What They Shouldn't*. Oxford: Oxford University Press.
- Stavrakopoulou, Francesca. 2013. "Making Bodies: On Body Modification and Religious Materiality in the Hebrew Bible." *Body and Religion* 2: 532-553.
- Stavrakopoulou, Francesca. 2021. *God: An Anatomy*. London: Pan Macmillan.

- Sun, Chloe. 2019. "Recent Research on Asian and Asian American Hermeneutics Related to the Hebrew Bible." *Currents in Biblical Research* 17(3): 238-265.
- Thompson, Thomas L. 1974. *The Historicity of the Patriarchal Narratives: The Quest for the Historical Abraham*. Berlin: De Gruyter.
- Tilford, Nicole. 2017. *Sensing World, Sensing Wisdom: The Cognitive Foundation of Biblical Metaphors*. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.
- Van Seters, John. 1975. *Abraham in History and Tradition*. New Haven: Yale University Press.
- Wajdenbaum, Philippe. 2011. *Argonauts of the Desert: Structural Analysis of the Hebrew Bible*. London: Routledge.
- White, Claire. 2021. *An Introduction to the Cognitive Science of Religion – Connecting Evolution, Brain, Cognition and Culture*. London: Routledge.
- Yasur-Landau, Assaf, Jennie R. Ebeling & Laura B. Mazow (red.). 2011. *Household Archaeology in Ancient Israel and Beyond*. Leiden: Brill.
- Økland, Jorunn & Terje Stordalen. 2011. "Canon/Canonicity/Canonization." I *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies. Volume 1: ASI-MUJ*, red. Julia M. O'Brien. 17-25. Oxford, UK: Oxford University Press.

Dansk forskning i Dødehavsrullerne siden 1947: En forskningshistorisk skitse

*Professor, dr. theol. Jesper Høgenhaven
Københavns Universitet*

Abstract: This article is a recapitulation of the history of research in Denmark on the Dead Sea Scrolls since their discovery. Before 1947, some authors had already treated subjects like the history of the Essenes and the Cairo Damascus Document. When news of the manuscript findings near Qumran reached the scholarly world and the Cave 1 manuscripts became known, Danish scholars showed great interest in the material, while at the same time proceeding with caution in the light of the uncertainty of the historical background of the scrolls. The available texts were translated into Danish and several studies as well as popular books were written. After a partial standstill during the 1960s and 1970s, the publication of the manuscript material especially from Cave 4 prompted an array of new investigations into the ancient Jewish worlds reflected in the scrolls. In recent years Dead Sea Scrolls scholars in Denmark, like their international colleagues, have renewed and expanded their methodological toolbox.

Key words: Dead Sea Scrolls – Qumran scholarship – Research in Denmark – Publication – Translations

De epokegørende håndskriftfund ved Det Døde Hav fandt sted i foråret 1947. Allerede to år senere blev fundene for første gang præsenteret i en dansk akademisk sammenhæng af Erling Hammershaimb i en artikel i *Dansk Teologisk Tidsskrift*.¹ Han slutter sin oversigt over, hvad man indtil dette tidspunkt vidste om manuskripterne fra hule 1, med følgende profeti:

Uden at love for meget tør man forudsige, at Haandskriftfundene vil give rigeligt Stof til baade Teologer og Filologer i den nærmeste Fremtid, og at de vil rejse en Diskussion, som vil give sig Udslag i talrige Artikler og Afhandlinger. Formentlig vil det ogsaa gaa saaledes, at vi vil faa Klarhed over nogle af de Problemer, som Forskningen hidtil har tumlet med, mens til gengæld nye Problemer vil melde sig, som det maa være Fremtiden forbeholdt at løse (Hammershaimb 1949, 162).

---

1. Erling Hammershaimb. 1949. "De nye hebraiske Haandskriftfund i Palæstina." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 12: 152-162.

Hammershaimbs forudsigelse må siges at have vist sig præcis. I denne forskningshistoriske skitse tegner jeg nogle hovedlinjer i danske bidrag til udforskningen af Dødehavsrullerne. I 1950'erne og de tidlige 60'ere samlede interessen sig om at forstå Dødehavsskrifternes plads i den antikke jødedoms religiøse verden. Flere korte introduktioner og oversættelser af de vigtigste tekster blev udgivet på dansk, og forskningsmæssige spørgsmål blev behandlet i artikler, en prisopgave og en doktordisputats.

Efter et par årtiers afmatning indvarslede 1990'erne en fornyet interesse med seminarer og konferencer, ny dansk oversættelse af centrale skrifter, internationale forsknings Samarbejder og formidling. Forskningen har siden da været præget af en forbløffende bredde i temaer og metoder, og foruden en fællesnordisk lærebog har en række danske forskere leveret et betragteligt antal bidrag til udforskningen af de antikke jødiske tekster i tekststudgivelser, artikler, prisopgaver og ph.d.-afhandlinger. Af denne årsag vil det skitseagtige i min gennemgang træde tydeligere frem, efterhånden som oversigten nærmer sig nutiden.

Som optakt til den danske forskningsindsats på området kan der være grund til at kaste et kort blik tilbage på tiden før fundene i den judæiske ørken. Det gælder i særlig grad videnskabelige afhandlinger af Holger Mosbech og Flemming Friis Hvidberg.

1. Før fundene i 1947: Holger Mosbech og Flemming Friis Hvidberg

Holger Mosbechs licentiafhandling om essæismen fra 1916 er et forsøg på ud fra en kritisk vurdering af de tilgængelige antikke kilder at beskrive den essæiske retnings særpræg og historie.² Mosbech betragter naturligt nok Filons og Josefus' beskrivelser som hovedkilderne til essæismen.³ Han mener bl.a., at man må give fortrin til Filons og Josefus' henvisninger til, at der eksisterede essæerkolonier i mange

2. Holger Mosbech. 1916. *Essæismen. Et Bidrag til Senjødedommens Religionshistorie*. København: J. H. Schultz Forlagsboghandel.

3. Filon, *Quod omnis probus liber sit* 57-71; *De vita contemplativa* 1-90; Josefus, *Bellum Judaicum*, 2. bog, 119-166; *Antiquitates Judaicae*, 13. bog, 171-172; 15. bog, 371-379. Passager fra to yderligere værker af Filon er bevaret i Euseb, *Praeparatio evangelica*, 8. bog, 6,1-9, 7,1-20. En dansk oversættelse af de antikke græske og romerske tekster om essæerne ved Mogens Müller findes i Bodil Ejrnæs m.fl. 1998. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne i ny oversættelse*. Frederiksberg: Anis, 463-527 (og i Bodil Ejrnæs m.fl. 2003. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne*. 2. udvidede og reviderede udgave. Frederiksberg: Anis, 539-583).

af Palæstinas byer og landsbyer. Om Plinius den Ældres berømte *notits* skriver Mosbech:

Naar Plinius (Nat. Hist. V 17) beretter, at Essæerne levede i Egnen omkring det døde Hav: *ab occidente litora Esseni fugiunt usque qua nocent*, maa dette altsaa forstaas saaledes, at der dér fandtes en Koloni, muligvis en meget betydelig, hvorved Plinius eller hans Hjemmelsmand er blevet opmærksom paa Sektens Eksistens, og det samme gælder Dio Chrysostomos' Vidnesbyrd (Mosbech 1916, 78).⁴

Byggende på de senere oldkirkelige hæresiologer søger Mosbech at udrede muligheden for, at essæsimen og dens udløbere kan have påvirket jødisk-kristne retninger som "Nazoræere", "Ebjonæere" og "Sampsæere". I forsøget på at afdække den essæiske retnings ejendommeligheder fremhæver Mosbech særligt dens organisation i en form for ordenssamfund med flere grader. Han fremhæver desuden, at essæerne ifølge Josefus tilbad solen, hvad der synes at stå i et anstrengt forhold til jødisk monoteisme.

Flemming Friis Hvidbergs disputats fra 1928 *Menigheden af den nye Pagt i Damascus* er en oversættelse og analyse af Damaskusskriftet i den udgave, som i form af to manuskripter fra middelalderen blev fundet i genizaen i Kairo i 1897 og udgivet af Solomon Schechter i 1910.⁵ Hvidbergs studie baserer sig på en fornyet gennemgang af de to håndskrifter i Cambridge, og han kommer frem til en anden konklusion om skriftets baggrund end den, Schechter argumenterede for. Schechter tolkede Damaskusskriftet som et produkt af en særlig "Zadokide"-sekt, som var modstandere af farisæerne. Andre forskere havde trukket forbindelseslinjer til saddukæerne. Derimod læser Hvidberg skriftet som udtryk for farisæisk teologi og praksis. Den *halakha*, som er indeholdt i skriftet, er nemlig ifølge Hvidberg i det

4. Plinius-citatet lyder i Mogens Müllers oversættelse: "Essæerne har undgået den vestlige kyst i den udstrækning, den kunne skade dem" (Ejrnæs m.fl. 1998, 497; Ejrnæs m. fl. 2003, 560).

5. Flemming Friis Hvidberg. 1928. *Menigheden af den nye Pagt i Damascus. Nogle Studier over de af Salomo Schechter fundne og under Titlen "Fragments of a Zadokite Work" udgivne Genizafragmenter ("Damaskusskriftet")*. København: G. E. C. Gad. Kairo-manuskripterne blev udgivet første gang i: Solomon Schechter. 1910. *Documents of Jewish Sectaries. Vol. I: Fragments of a Zadokite Work*. Cambridge: Cambridge University Press. Hvidberg omtaler (i titlen og i bogen i øvrigt) Schechter som "Salomo Schechter". Fragmenter af det samme skrift blev fundet i hule 4 ved Qumran og publiceret i Joseph M. Baumagrtten m.fl. 1997. *Qumrân Cave 4: XIII. The Damascus Document (4Q266-273)*. Discoveries in the Judaean Desert 18. Oxford: Clarendon.

store og hele i overensstemmelse med rabbinsk jødedom. Essæerne er her slet ikke inde i billedet som en seriøs mulighed.

Til gengæld havde ideen om at trække en direkte forbindelseslinje imellem Damaskusskriftet og kristendommens oprindelse allerede én dansk stemme for sig inden håndskriftfundene ved Qumran. I 1942 udkom en bog af Johannes Schousboe, hvor han argumenterer for, at "Retfærdighedens Lærer" i Damaskusskriftet er Johannes Døberen og "spottens mand" Jesus selv.⁶ Tesen – og lignende teser – er som bekendt blevet genfremsat adskillige gange senere i forskningshistorien.

2. Tiden efter de første håndskriftfund

Når det handler om tiden efter fundene af Dødehavsrullerne, er Hammershaimbs artikel fra 1949 det naturlige udgangspunkt. Indledningsvis redegør Hammershaimb for omstændighederne omkring de første fund af manuskripter i hule 1 på grundlag af de rapporter og beskrivelser, der på dette tidlige tidspunkt er blevet offentliggjort – primært artikler i *Biblical Archaeologist*, *Bulletin of the American School of Oriental Research* og Eliezer Sukeniks bog *Megillot Genuzot* fra 1948.⁷ Med udgangspunkt i, at de fundne skrifter må have tilhørt

6. Johannes Schousboe. 1942. *La secte juive de l'Alliance nouvelle au pays de Damas et le Christianisme naissant*. København: Munksgaard. Om Schousboe, der i det meste af sit voksne liv var universitetsbetjent, og som også udgav flere skrifter om Jesu liv, se Mogens Müller. 2008. *Jesu liv-litteratur i Danmark. Jesusbilleder eller tidsbilleder?* København: Anis, 67-70.

7. John C. Trever. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls I. Discovery of the Scrolls." *Biblical Archaeologist* 11: 46-57; John C. Trever. 1948b. "Preliminary Observation on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 3-16; John C. Trever. 1949. "A Paleographical Study of the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 6-23; Millar Burrows. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls II. The Contents and Significance of the Manuscripts." *Biblical Archaeologist* 11: 57-61; Millar Burrows 1948b-1949. "Variant Readings in the Isaiah Manuscript." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 16-24; *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 24-32; William F. Albright. 1948. "Editorial Note on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 2-3; William H. Brownlee. 1948. "The Jerusalem Habakkuk Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 112: 8-18; Solomon A. Birnbaum. 1949. "The Date of the Isaiah Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 33-35; Mar Athanasius Y. Samuel. 1949. "The Purchase of the Jerusalem Scrolls." *Biblical Archaeologist* 12: 26-31; Frank More Cross. 1949. "The Newly Discovered Scrolls in the Hebrew University of Jerusalem." *Biblical Archaeologist* 12: 36-46; Eleazar L. Sukenik. 1948. *Megillot Genuzot, from an ancient genizah which was found in the Wilderness of Judah. Preliminary Report*. Jerusalem: Bialik Foundation.

et mindre sekterisk samfund – så lille en gruppe, at den kunne tænkes at have søgt ly i hulen, som han skriver (Hammershaimb 1949, 157) – nævner han de forskellige forslag til identifikation, og særlig enten essæerne, eller den gruppe, som står bag Damaskusskriftet. Hvad den historiske baggrund for sekten angår, peger han på, at Krigsrullens reference til “Assyriens kittære” og “Egyptens kittære” må dække over seleukiderne i Syrien og ptolemæerne i Egypten, hvad der taler for en datering mellem Alexander den Stores død og seleukidernes undergang i 63 f. Kr. (ibid., 158).⁸

Den sidste del af Hammershaimbs artikel handler om den store Esajas-rulle (1QIs^a) og dens betydning for den gammeltestamentlige teksthistorie. Her er Hammershaimb talsmand for en nuanceret forståelse af, hvad rullen kan fortælle om Esajabogens tekst. På den ene side er der en høj grad af overensstemmelse med den masoretiske konsonanttekst. På den anden side er der “talrige Afvigelser i Enkeltheder”: Nogle steder har rullen færre ord end den kendte tekst, andre steder bruges synonymymer i stedet for bestemte ord og udtryk, og der er eksempler på omstilling af bogstaver eller ord. Rullen indeholder også en del overensstemmelser med Septuaginta og andre versioner mod den masoretiske tekst. Hammershaimb slutter med karakteristisk forsigtighed: “Alle disse Smaavarianter kunde vel egentlig godt støtte teorien om, at der før Masoreterne har eksisteret flere af den Slags Teksttraditioner, og at Masoreterne har uniformeret dem; men jeg udtaler mig foreløbig med Forbehold om dette” (ibid., 160-161).

I en opfølgende artikel fra 1954 beskriver Hammershaimb fundene af hulerne 2-5, ligesom han giver en oversigt over udgivelsen af teksterne fra hule 1, udgravningerne af Khirbet Qumran og fundene i Wadi Murabba’at.⁹

At Dødehavsrullerne på dette tidspunkt var kommet inden for dansk forsknings synsfelt, kom bl.a. til udtryk i emnet for den teologiske prisopgave i København i 1953, som hed “en oversættelse og kommentar til den såkaldte ‘Manual of Discipline’ fra Ain Feshka-fundet ved Det Døde Hav.” Prisspørgsmålet blev besvaret af Benedikt Otzen, der modtog Københavns Universitets guldmedalje for sin besvarelse. For Otzen blev det begyndelsen på et livslangt engagement med Dødehavsrullerne. Året efter udkom Otzens første

8. Omtalen af “kittære” fra Assyrien og Egypten findes i Krigsrullens første kolonne (1QM I, 2.4).

9. Erling Hammershaimb. 1954. “Håndskriftfundene fra egnene ved Det døde hav.” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 17: 65-79.

publicerede videnskabelige artikel med temaet Dødehavsskrifterne og De Tolv Patriarkers Testamenter.¹⁰

Otzen går særdeles nuanceret til spørgsmålet om Dødehavsteksterne baggrund og oprindelse. Han indleder sin artikel med en bemærkning om, at den vigtigste opgave for forskningen er at afdække Dødehavsskrifternes plads i den antikke jødedoms religiøse verden. Dette arbejde, siger han, er blevet begyndt for tidligt – endnu før de vigtigste tekster var offentliggjort. Og det er også blevet afsluttet for tidligt – før der forelå en grundig undersøgelse af teksterne. Resultatet er ifølge Otzen en stribe af formodninger og slet underbyggede teser (Otzen 1954, 125). I forhold til De Tolv Patriarkers Testamenter peger Otzen på en række lighedspunkter, der imidlertid alle viser sig at være begrænset til det religiøst-teologiske område. Derimod kan man ikke godtgøre nogen fælles konkret historisk baggrund (ibid., 154-155).

Endvidere argumenterer Otzen for, at Qumran-samfundet ikke uden videre kan identificeres med de antikke kilders essære, som det ellers er blevet den gængse, næsten kanoniske, opfattelse på dette tidspunkt. Der er nok tale om et slægtskab og formentlig et fælles historisk udspring, men Otzen peger på, at essærernes og Qumran-sektens forhold til hellenismen og den gammeltestamentlig-jødiske tradition peger i to forskellige retninger: Essærerne repræsenterer ifølge de antikke kilder (Filon og Josefus) en helleniseret jødedom, tenderende mod synkretisme, hvorimod kredsen bag Qumran-skrifterne synes at have søgt tilbage til den gamle profetiske religion (ibid. 156-157).

Flere væsentlige udgivelser fra de kommende år viser danske forskeres interesse for de nyfundne tekster. Eduard Niensens *Håndskriftfundene i Juda Ørken. Dødehavsteksterne* fra 1956 er ment som en orientering til den alment interesserede offentlighed. Bogen samler den tilgængelige viden og præsenterer den som den fascinerende fortælling, som den på så mange måder indbyder til at blive præsenteret som.¹¹ Samtidig med at den med sin fortælleglæde appellerer til læserens nysgerrighed – de tre underafsnit i kap. 3 hedder ganske malende: “På sporet af hulen”, “På sporet af antikvitetshandleren” og “På sporet af andre huler” – holder fremstillingen sig til en nøgtern og afbalanceret linje i forhold til, hvad man faktisk ved, og hvad man måske kan slutte sig til om Qumran-samfundets baggrund og oprindelse.

10. Benedikt Otzen. 1954. “Die neugefundenen hebräischen Sektenschriften und die Testamente der zwölf Patriarchen.” *Studia Theologica* 7: 125-157.

11. Eduard Nielsen. 1956. *Håndskriftfundene i Juda ørken. Dødehavsteksterne*. København: G. E. C. Gad.

Året efter, i 1957, kom endnu en alment forståelig introduktion til håndskriftfundene, skrevet af jura-professor Poul Meyer.¹² Denne udgivelse er ikke mindst interessant, fordi den indeholder den første danske oversættelse fra hebraisk af en af de centrale Dødehavstekster, Sekthåndbogen (1QS, i Meyers oversættelse kaldet "Døde Hav Sektens Ordensregler"; Meyer 1957, 155-182).

I 1959 udkom den første danske oversættelse af Qumran-teksterne fra hule 1, Eduard Niensens og Benedikt Otzens *Dødehavsteksterne. Skrifter fra den jødiske menighed i Qumran i oversættelse og med noter*.¹³ Udgaven skriver sig ind i en hel stribe af oversættelser af Dødehavstekster til moderne europæiske sprog, som udkommer i årtiet efter, at teksterne er blevet kendt og offentliggjort. På denne baggrund udmærker denne første danske tekststudgave sig ved et højt akademisk ambitionsniveau – så meget mere imponerende, som her er tale om et arbejde, der blev til over forholdsvis kort tid. Oversættelsen omfatter det meste af hule 1-materialet: Habakkukkommentaren, Mikakommentaren, Sekthåndbogen, Sektreglen, Takkesalmerne, Krigsrullen og Hemmelighedernes Bog (1Q26). Desuden har oversætterne medtaget det ene fragment af Nahum-kommentaren fra hule 4 (4Q169), som John Allegro i 1956 havde publiceret i artikelform.¹⁴ Begrundelsen er, at netop denne tekst "indeholder vigtige oplysninger om sektens historie" (Nielsen & Otzen 1959, forord). Udeladt er til gengæld Genesis-apokryfen samt, som det hedder, "den stærkt ødelagte 1QSB-tekst" (Velsignelsesreglen).

Året efter, i 1960, forsvarede Svend Holm-Nielsen den første danske disputats med et emne direkte hentet fra Dødehavsrulleforskningen.¹⁵ Holm-Nielsen giver en samlet oversættelse af Hodajot (1QH) med et fyldigt noteapparat. I tolkningen af Hodajot tager Holm-Nielsen afstand fra den historiserende opfattelse, der identificerer salmeteksternes "jeg" med Retfærdighedens Lærer og ud fra enkeltheder i teksterne vil rekonstruere Qumran-samfundets historie. Med Holm-Nielsens ord fra bogens danske resumé: "Digtene vil ikke oplyse om samfundets situation, men er udsprunget af den" (Holm-Nielsen 1960, 350). Hvad der eventuelt måtte findes af historiske oplysninger i disse tekster, er tilfældigheder.

---

12. Poul Meyer. 1957. *Ved Kristendommens Vugge. Døde Hav Dokumenterne i historisk ramme*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

13. Eduard Nielsen & Benedikt Otzen. 1959. *Dødehavsteksterne. Skrifter fra den jødiske menighed i Qumran i oversættelse og med noter*. København: G. E. C. Gad.

14. John M. Allegro. 1956. "Further Light on the History of the Qumran Sect." *Journal of Biblical Literature* 75: 89-95.

15. Svend Holm-Nielsen. 1960. *Hodayot: Psalms from Qumran*. Acta Theologica Danica 2. Aarhus: Universitetsforlaget.

Overordnet peger Holm-Nielsen på en inddeling af tekstmaterialet i to hovedkategorier: Den største gruppe digte består af salmer, der “gør udstrakt brug af Det gamle Testamente og i hovedsagen er bygget op af de samme motiver, som kendes fra de gammeltestamentlige klage-, bods-, tillids- og takkesalmer” (ibid., 351). Det “jeg”, hvis stemme vi hører i disse salmer, er “et udtryk for samfundet i dets helhed”. Man kan i disse tekster tale om en form for “virkeliggjort eskatologi”, hvor den frelse, som Gud vil tilvejebringe ved tidens ende, allerede er delvis realiseret i samfundets liv.

Den anden, mindre, gruppe salmetekster har færre direkte berøringer med Det Gamle Testamente og flere med andre Qumran-skrifter som Sekthåndbogen. Disse salmer har en mere “teknisk” forbindelse – som Holm-Nielsen kalder det – med samfundets liv. I forhold til de gammeltestamentlige salmegenrer minder disse digte mest om hymner. Hverken for den ene eller anden gruppes vedkommende kan man dog gennemføre en skematisk kategorisering ud fra genrerne i Salmernes Bog. Spørgsmålet om forfatterskab er ifølge Holm-Nielsen umuligt at afgøre, om end der kan være gode grunde til at antage flere end en forfatter. I virkeligheden er det heller ikke specielt vigtigt. Den naturlige opfattelse med hensyn til brugen af Hodajot er, at de har været en del af samfundets liturgiske praksis.

Holm-Nielsens analyse af Hodajot er blevet stående som en klassiker, som man kan se af de stadige referencer til værket i senere litteratur. Inddelingen i to hovedgrupper – stort set svarende til, hvad der ofte (lidt problematisk) benævnes “Community Hymns” og “Teacher Hymns” – er også i hovedsagen blevet overtaget af senere forskere.

Holm-Nielsen leverer en argumentation for tolkningen af “jeg” i Hodajot som udtryk for samfundet i en artikel i konferencebindet *Qumran-Probleme*, der udkom i 1963 (med afsæt i et Qumran-symposium i Leipzig holdt to år tidligere).¹⁶ Her præciserer han, at “jeg’et” ikke skal opfattes som en personifikation af Qumran-samfundet, men syndsbeholdelsen og bekendelsen af Guds retfærdiggørelse af synderen bliver lagt i munden på det enkelte medlem af bevægelsen. Ved at tage disse ord i sin mund bliver den enkelte en del af bevægelsen (Holm-Nielsen 1963, 226-227). Holm-Nielsen beskæftiger sig i en senere artikel med forholdet imellem Hodajot og Salomos Salmer.¹⁷

16. Svend Holm-Nielsen. 1963. “‘Ich’ in den Hodajoth und der Qumrängemeinde.” I *Qumran-Probleme. Vorträge des Leipziger Symposions über Qumran-Probleme vom 9. bis 14. Oktober 1961*, red. Hans Bardtke. 217-229. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 42. Berlin: De Gruyter.

17. Svend Holm-Nielsen. 1968. “Erwägungen zu dem Verhältnis zwischen den Hodajot und den Psalmen Salomos.” I *Bibel und Qumran. Beiträge zur Erforschung der Beziehungen zwischen Bibel- und Qumranwissenschaft*. Hans Bardtke zum

Qumran-teksten adskiller sig ifølge Holm-Nielsen markant fra denne anden jødiske hymnesamling, bl.a. ved sin stærke menighedsorientering og sin mere direkte liturgiske karakter.

De første årtier efter fundene var, som denne korte oversigt antyder, kendetegnet ved en levende interesse for hvad hulerne havde gemt, også blandt danske forskere. I den samme periode udkommer en række formidlende publikationer. Benedikt Otzen udgav foruden flere populære artikler et undervisningshefte om Dødehavsrullerne beregnet på de ældste skoletrin.¹⁸ I oversættelse fra engelsk udkom formidlende bøger af Edmund Wilson (1956) og John Allegro (1966).¹⁹

Ser man tilbage på denne tidlige fase af dansk Dødehavsrulle-forskning, er den naturligt nok præget af levende interesse og nysgerrighed efter at komme dybere ned i, hvad disse kilder kan bidrage med af nye perspektiver på den tidlige jødedom og ældste kristendoms baggrund og historie. Derudover er det generelt en nøgtern, realistisk holdning, der kendetegner de mange forskellige studier – en klar bevidsthed om de mange ukendte og endnu uafklarede enkeltheder, en grundlæggende usikkerhed med hensyn til kildernes kontekst og oprindelse, og en viden om, at man stadig kun har adgang til en mindre del af et omfangsrigt kildemateriale.

3. Dansk-engelsk mellemspil: Preben Wernberg-Møller

Blandt fremtrædende danske forskere fra de første årtier må også regnes teologen Preben Wernberg-Møller, der i 1954 forsvarede en kritisk gennemkommenteret oversættelse af Sekthåndbogen som doktorafhandling (*D.Phil. thesis*) i Oxford. En omarbejdet version af afhandlingen udkom i 1957 og er det første bind i Brills serie *Studies on the Texts of the Desert of Judah*.²⁰

22.9.1966, red. Siegfried Wagner. 112-131. Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft.

18. Benedikt Otzen. 1958. *Dødehavsrullerne fortæller*. Tro i fortid og nutid. København: G. E. C. Gad. En ny udgave med titlen *Dødehavsrullerne* kom i 1977.

19. Edmund Wilson. 1956. *Skriftrullerne fra Det døde Hav*. København: Rosenkilde & Bagger; John M. Allegro. 1966. *Skriftrullerne fra Det Døde Hav. Illustreret og å jourført øjenvidneberetning om en vældig begivenhed i bibelforskningens historie. Dødehavsrullernes opdagelse, indsamling og tolkning*. København: Stjernebøgerne, Vintens Forlag.

20. Preben Wernberg-Møller. 1957. *The Manual of Discipline translated and annotated with an introduction*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 1. Leiden: Brill.

Der er en kuriøs sløjfe på denne historie: Gerald Lankester Harding, leder af det jordanske antikvitetsvæsen, og Roland de Vaux, direktør for École Biblique Francaise i Jerusalem, stod ved begyndelsen af 1950'erne med den opgave at sammensætte et forskerhold til at forestå sorteringen og publiceringen af de mange håndskriftfragmenter, der var dukket op (først og fremmest fra hule 4). Med det formål henvendte Lankester Harding sig til professor Godfrey Driver i Oxford for at bede om forslag til medlemmer af forskergruppen. Driver skriver i et brev til Harding den 6. august 1953 følgende:

I have another possible candidate for categorising fragments of scrolls – a Dane named Mr P. Wernberg-Møller.

He speaks excellent English and has worked with me for two years; he is preparing an edition of the Manual of Discipline for a D.Phil., and it would help him as well as you if you could take him on.

He is 30, maturer than Emerton, and a better Hebrew scholar than Allegro, since he has specialized on that language and Aramaic. He has lectured and substituted at Copenhagen and hopes to get a job at a Danish university when he has done his D.Phil.

He is, too, a very agreeable young man, whom you would like. I have asked him to write to you.²¹

På dette tidspunkt havde Driver således udset Wernberg-Møller til den plads på det berømte forskerhold, som endte med i stedet at tilfalde John Allegro. Driver skiftede mening med hensyn til, hvad der ville være den bedste vej for et talent som Wernberg-Møller, og synes at have rådet denne kraftigt til i stedet for den noget usikre og lidt perifere tjans med fragmenterne i Jerusalem at afslutte doktorgraden i Oxford, hvorefter der var en lektorstilling i Manchester, som Wernberg-Møller blev udnævnt til den 1. oktober 1954. Stillingen i Manchester var ifølge Driver intet mindre end “one of the five best places in the Empire” (Fields 2009, 209). Enden blev derfor, at John Allegro tog til Jerusalem på Drivers anbefaling. Senere blev Allegro og Wernberg-Møller for øvrigt kolleger og delte en overgang kontor i Manchester.

---

21. Uddrag af brevvekslingen mellem Lankester Harding og Driver er citeret i Weston Fields. 2009. *The Dead Sea Scrolls: A Full History. Volume One, 1947-1960*. Leiden: Brill, 208.

4. Forskning i rullerne mellem 1970 og 1990

I løbet af 1960'erne indtræder en periode præget af afmatning. Arbejdet med at publicere fragmenterne gik kun langsomt. I løbet af 1960'erne udkom fire bind i *Discoveries in the Judaean Desert of Jordan*-serien, mens det i 1970'erne kun blev til et enkelt bind.²² Mere end et enkelt bind (indeholdende bl.a. en række særdeles spændende liturgiske og rituelle tekster fra hule 4) kunne det heller ikke blive til i 1980'erne.²³ En hel del Qumran-manuskripter blev dog i denne periode publiceret i form af artikler eller monografier uden for serien. Yigael Yadins udgave af Tempelrullen fra hule 11 (1977, engelsk udgave 1982) er et kendt eksempel.²⁴ Józef T. Miliks stærkt rekonstruerede udgave af de aramæiske Enok-fragmenter (1976) er et andet.²⁵

Generelt er danske forskningsbidrag fra tiden mellem 1970 og 1990 få og spredte. Hans Aage Minks fyldige introduktion til Tempelrullen fra 1979 i *Dansk Teologisk Tidsskrift* er en vigtig undtagelse.²⁶ Minks analyse af teksten (på grundlag af Yadins hebraiske tekstudgave) understreger dette skrifs betydning, ikke mindst i kraft af, at det "foregiver at være en Tora på linie med den gammeltestamentlige Tora i Pentateuken" eller "en omfattende lov, som stammer direkte fra Guds mund" (Mink 1979, 105). Alene Tempelrullens omfang gør, at "de hidtil kendte mindre samlinger af lovbestemmelser, som jo først og fremmest findes i Damaskusskriftet (CD) og Sekthåndbogen (1QS) stilles ganske i skyggen" (ibid., 91). Mink kendetegner Tempelrullen som "en eskatologisk Tora gældende for det restituerede Israel grundlagt på menighedens (sande) lovforståelse" (ibid., 111).

Mink har derudover publiceret et bidrag til rekonstruktion af Tempelrullens tredje kolonne og et andet om skriftets brug af Det Gamle Testamente; og hans arbejde med dette skrift dannede naturligt nok

---

22. Roland de Vaux & Józef T. Milik. 1977. *Qumran Grotte 4: II (4Q128-4.157): Part I: Archeologie. Part II: Tefillin, Mezuzot et Targums*. Discoveries in the Judaean Desert 6. Oxford: Clarendon.

23. Maurice Baillet. 1982. *Qumrân Grotte 4. III (4Q482-4Q520)*. Discoveries in the Judaean Desert 7. Oxford: Clarendon.

24. Yigael Yadin. 1977-1983. *The Temple Scroll 1-3*. Jerusalem: The Israel Exploration Society/The Institute of Archaeology of the Hebrew University of Jerusalem/The Shrine of the Book.

25. Józef T. Milik. 1976. *The Books of Enoch. Aramaic Fragments of Qumrân Cave Four*. Oxford: Clarendon.

26. Hans Aage Mink. 1979. "Præsentation af et nyt Qumranskrift: Tempelrullen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 42: 81-112.

afsæt for, at han senere bidrog med en dansk gengivelse af Tempelrullens tekst i 1998-oversættelsen.²⁷

Lejlighedsvis udkommer i denne periode enkelte bidrag til Dødehavsrulle-forskningen. Benedikt Otzen argumenterede i en festskrift-artikel fra 1975 for en stærkere betoning af visdomstænkningens betydning for Qumran-skrifternes verdensbillede, særligt dens dualisme-tænkning.²⁸ Artiklen er vel at mærke skrevet før offentliggørelsen af de omfattende visdomstekster fra Qumran-samlingen, der først blev tilgængelige i deres fulde omfang i slutningen af 1990'erne.

Bent Noack leverede i en artikel på et par sider fra 1973 en kritisk analyse af den formentlige identifikation af et par græske hule 7-fragmenter som tekststykker fra Markusevangeliet og Jakobs Brev.²⁹ Min egen artikel fra 1984 om forholdet mellem Esajas-rullen fra hule 1 og den masoretiske tekst kan også nævnes her.³⁰ Dødehavsteksternes vidnesbyrd inddrages lejlighedsvis i sammenhænge, hvor det er relevant, som i Benedikt Otzens artikel om Belial i Det Gamle Testamente og senjødedommen.³¹

5. 1990'erne: "Nye" ruller og ny interesse

Billedet ændrer sig markant fra begyndelsen af 1990'erne. Efter en omfattende reorganisering af publikationsprocessen udkommer der i løbet af årtiet intet mindre end 18 nye bind i *Discoveries in the Judaean Desert*-serien. Forud var som bekendt gået en omfattende international diskussion og et par piratudgaver. De nye tekstudgivelser ændrede i meget høj grad det samlede billede af, hvad Dødehavsrullerne indeholdt. Ikke mindst viste det sig, at den del af materialet, der vidnede

27. Hans Aage Mink. 1983. "Die Kolonne III der Tempelrolle. Versuch einer Rekonstruktion." *Revue de Qumrân* 11/2: 163-181; 1987. "The Use of Scripture in the Temple Scroll and the Status of the Scroll as Law." *Scandinavian Journal of the Old Testament* 1: 20-50.

28. Benedikt Otzen. 1975. "Gammeltestamentlig visdomslitteratur og dualistisk tænkning i Senjødedommen." I *Hilsen til Noack. Fra kolleger og medarbejdere til Bent Noack på 60-årsdagen den 22. august 1975*, red. Niels Hyldahl & Eduard Nielsen. 194-209. København: G. E. C. Gad. Artiklen blev trykt i en kortere engelsk version samme år: "Old Testament Wisdom Thinking and Dualism in Late Judaism." I *Congress Volume Edinburgh 1974*, red. John Emerton. 146-157. Leiden: Brill.

29. Bent Noack. 1973. "Note om påståede stumper af Det nye Testamente i Qumran." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 152-155.

30. Jesper Høgenhaven. 1984. "The First Isaiah Scroll from Qumran (1QIsa) and the Masoretic Text." *Journal for the Study of the Old Testament* 28: 17-35.

31. Benedikt Otzen. 1973. "'Belial' i Det gamle Testamente og i Senjødedommen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 1-24.

om en særlig jødisk retning med sine egne organisationsformer, en bevægelse eller sekt, og som fyldte så meget blandt rullerne fra hule 1, kun udgjorde en mindre del af de samlede tekster. Mange af hule 4-håndskrifterne afspejlede andre facetter af antik jødedom og var uden nogen påviselig forbindelse med universet i fx Sekthåndbogen og *pesher*-kommentarerne. Forestillingen om et ensartet (sekterisk) "bibliotek" var det ikke længere muligt at opretholde.

Offentliggørelsen i 1994 af MMT-teksten (Udvalg af Lovens Gerninger) var vigtig, idet dette skrift ganske vist kunne forbindes med forestillingen om en Qumran-bevægelse, men også dokumenterede, at det var halakhiske spørgsmål, der var afgørende for forfatternes polemik og afgrænsning i forhold til konkurrerende jødiske positioner.³² Vægten syntes her ikke at ligge på temaer som fx messianisme eller eskatologi, som ellers havde påkaldt sig stor interesse i den tidlige forskning i rullerne. Perspektivet blev også udvidet og nuanceret gennem offentliggørelsen af det omfattende og stærkt varierede materiale af liturgisk-poetiske tekster og af de omfangsrige visdomsskrifter (som 4QInstruktion, der blev publiceret i 1999).³³

Parallelt med, at hele håndskriftsamlingen nu blev tilgængelig og kunne indgå i forskningen, oplevede nogle af de mere outrerede teorier om Dødehavsrullernes baggrund en ny opblomstring. Robert Eisenman havde siden 1980'erne forfægtet ideen om, at håndskrifternes forfattere var tidlige kristne eller snarere repræsenterede den mest oprindelige Jesus-bevægelse.³⁴ Med afsæt især i Eisenmans opfattelse udgav Michael Baigent og Richard Leigh i 1991 deres konspirationsteoretiske bestseller *The Dead Sea Scrolls Deception*, som udkom i dansk oversættelse i 1993.³⁵ Den australske forsker Barbara Thiering stod for et andet forsøg på med magt at rykke rullerne længere ned i tid og forbinde dem med den ældste kristendom. Hendes bog *Jesus the Man* (1990) kom ligeledes i dansk oversættelse i 1994.³⁶

Kombinationen af et større publiceret og tilgængeligt tekstmateriale og betragtelig offentlig interesse om konspirationsteoriene i begyndelsen af 1990'erne (bl.a. hjulpet på vej af flere TV-dokumenta-

---

32. Elisha Qimron & John Strugnell. 1994. *Qumran Cave 4. V: Miqsat Ma'ase Ha-Torah*. Discoveries in the Judaean Desert 10. Oxford: Clarendon.

33. John Strugnell & Daniel J. Harrington. 1999. *Qumran Cave 4, 24: Sapiential Texts Part 2: 4QInstruction (Mūsār lē Mēvīn): 4Q415ff with a reedition of 1Q26*. Discoveries in the Judaean Desert 34. Oxford: Clarendon.

34. Robert Eisenman. 1983. *Maccabees, Zadokites, Christians and Qumran: A New Hypothesis of Qumran Origins*. Studia Post-Biblica 34. Leiden: Brill.

35. Michael Baigent & Richard Leigh. 1993. *Bedrageriet med Dødehavsrullerne*. København: Lindhardt og Ringhof.

36. Barbara Thiering. 1994. *Mennesket Jesus. En ny fortolkning af Dødehavsrullerne*. Viby J: Centrum.

rer) var i hvert fald delvis baggrunden for nogle af de initiativer, der i de følgende år var med til at give nyt liv til dansk forskning i rullerne.

På initiativ af Mogens Müller arrangerede Det Teologiske Fakultet i København en offentlig forelæsningsrække i foråret 1994, der resulterede i en udgivelse samme år med bidrag af Niels Peter Lemche, Niels Hyldahl og Jesper Høgenhaven.³⁷ I udgivelsen indgik en dansk oversættelse af den netop publicerede MMT-tekst.

Året efter, i juni 1995, afholdtes en international konference om Dødehavsrullerne på Schæffergården i Gentofte. Som optakt var der blevet arrangeret en række seminarer på Afdeling for Bibelsk Eksegese fælles for de gammel- og nytestamentlige faggrupper. En scribe bidrag fra seminarerne blev trykt i som bind 8 i Forum for Bibelsk Eksegese-serien.³⁸ Indholdet giver et ganske godt indtryk af, i hvilken grad Dødehavsrullerne og deres betydning igen er kommet inden for bibeleksegeternes synsfelt. Niels Hyldahl peger i sit bidrag – med alle nødvendige forbehold – på en række “strukturelle overensstemmelser” imellem den essæiske bevægelse, som den fremtræder i nogle af teksterne fra Qumran, og den ældste palæstinensiske kristendom i det samme tidsrum.³⁹ Ganske vist er de begge fænomener, som vi kun er fragmentarisk underrettede om. Ikke desto mindre får Hyldahl stillet nogle skarpsindige spørgsmål, bl.a. hvorfor den ældste kristendom, tilsyneladende med det samme, organiserer sig i menigheder. Her fremstår de essæiske menighedssamfund i Palæstina ifølge Hyldahl som den oplagte analogi med et tilsvarende skarpt skel imellem dem indenfor og dem udenfor, og med menighedstugt med mulighed for udelukkelse (Hyldahl 1996, 12-13).

Frederick H. Cryer udfordrer i samme bind den hævdvundne forestilling om Qumran-samfundet som først og fremmest et eskatologisk-apokalyptisk samfund præget af en konstant, intens nærforventning.⁴⁰ Bodil Ejrnæs analyserer *pesher*-litteraturens egenart og placerer den imellem de fortolkningsmønstre, som kendes fra Daniels Bog, og skriftbrugen i Det Nye Testamente.⁴¹ Lone Fatum giver et rids af krops- og kønsideologi i Dødehavsteksterne set i lyset af De

37. Mogens Müller (red.). 1994. *Dødehavsteksterne, essæerne og Det nye Testamente. Qumransamfundets betydning for forståelsen af den antikke jødedom og den ældste kristendom*. København: Anis.

38. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson (red.). 1996. *Dødehavsteksterne og Bibelen*. København: Museum Tusulanums Forlag.

39. Niels Hyldahl. “Qumran og den ældste kristendom. En kort introduktion og problemorientering.” I Hyldahl & Thompson 1996, 9-16.

40. Frederick H. Cryer. “Var Qumran et eskatologisk/apokalyptisk samfund?” I Hyldahl & Thompson 1996, 17-26.

41. Bodil Ejrnæs. “Peshar-litteraturen fra Qumran.” I Hyldahl & Thompson 1996, 27-39.

Tolv Patriarkers Testamenter.⁴² Niels Peter Lemche peger på den sekteriske samfundsforståelse i Qumran-teksterne og dennes essentielle kontinuitet med dele af Det Gamle Testamente.⁴³ Mogens Müller nærlæser Damaskusskriftets og Sekthåndbogens passager om en ny pagt og fremhæver ligheder og forskelle i forhold til Det Gamle Testamente og urkristendommen.⁴⁴ Allan Rosengren Petersen står for en kritisk gennemgang af den på dette tidspunkt tilgængelige litteratur om Qumrans arkæologi.⁴⁵ Thomas L. Thompson peger – med afsæt i 4QTestimonia-teksten – på de mindste traditionsenheder og foreslår, at de kan betragtes som byggeklodser i de segmenterede bibelske genrer.⁴⁶ Og endelig leverer Håkan Ulfgard i samme bind en gennemgang af Retfærdighedens Lærer-figuren i Dødehavstekster.⁴⁷

På Schæffergården-konferencen i 1995 deltog foruden danske forskere en række nordiske og internationale kolleger, bl.a. Emanuel Tov, Hartmut Stegemann, Ben Zion Wacholder og Florentino García Martínez. En del af konferencebidragene blev trykt i 1998.⁴⁸ I denne sammenhæng er der grund til at nævne Ellen Juhl Christiansens artikel, hvor hun analyserer pagtsforståelsen i Damaskusskriftet og Sekthåndbogen og tolker denne som et radikalt brud med den måde, pagtsidentitet er opfattet på i Det Gamle Testamente.⁴⁹

Ellen Juhl Christiansens artikel ligger i forlængelse af emnet for hendes ph.d.-afhandling fra universitetet i Durham i 1993, nemlig pagtsidentitet og rituelle grænsedragninger med henblik på den antikke jødedom og Paulus. I afhandlingen, der udkom i revideret bogform i 1995, indgår en detaljeret analyse af pagtsforståelsen i Tempelrullen og Damaskusskriftet.⁵⁰ Strukturelle og indholdsmæssige ligheder og

42. Lone Fatum. "Krop og køn i Qumran." I Hyldahl & Thompson 1996, 41-63.

43. Niels Peter Lemche. "Samfundsopfattelsen i Det Gamle Testamente og i Dødehavsteksterne." I Hyldahl & Thompson 1996, 64-78.

44. Mogens Müller. "Forstod essæerne deres pagt som den nye pagt? Pagtsforestillingen i Damaskusskriftet og Sekthåndbogen." I Hyldahl & Thompson 1996, 79-99.

45. Allan Rosengren Petersen. "Qumrans arkæologi og Dødehavsrullerne." I Hyldahl & Thompson 1996, 101-111.

46. Thomas L. Thompson. "4QTestimonia og Bibelens affattelse. En københavnsk lego-hypotese." I Hyldahl & Thompson 1996, 112-128.

47. Håkan Ulfgard. "Rättfärdighetens Lärare och Qumranförsamlingens historia." I Hyldahl & Thompson 1996, 129-157.

48. Frederick H. Cryer & Thomas L. Thompson (red.). 1998. *Qumran between the Old and New Testaments*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

49. Ellen Juhl Christiansen. "The Consciousness of Belonging to God's Covenant and What it Entails According to the Damascus Document and the Community Rule." I Cryer & Thompson 1998, 69-97.

50. Ellen Juhl Christiansen. 1995. *The Covenant in Judaism and Paul: A Study of Ritual Boundaries and Identity Markers*. Leiden: Brill.

forskelle imellem Qumran-bevægelsen og den tidlige kristendom er også temaet for en artikel af Mogens Müller fra 1999.⁵¹ Her tolker Müller essæerne som en sekt, der netop ifølge sin egen selvforståelse forbliver inden for jødedommens rammer, idet den "virkeliggør det, som moderbevægelsen gør krav på at legemliggøre" (1999, 145).

Som flere af de nævnte arbejder illustrerer, er andre metodiske redskaber og andre teoretiske perspektiver end de klassiske filologisk-historiske så småt ved at finde en plads i Dødehavsrulle-forskningen, der begynder at se i forskellige retninger for at fravryste teksterne en bedre forståelse af, hvilke liv og hvilke verdener de er udsprunget af, og hvad de kan fortælle en langt senere tid.

6. Forskningsprojekter om Dødehavsrullerne

Endnu et par vigtige projekter fra 1990'erne skal nævnes her. Bodil Ejrnæs, Mogens Müller og Niels Peter Lemche redigerede en ny dansk oversættelse af centrale Dødehavstekster, der udkom i 1998.⁵² Heri indgik Damaskusskriftet (oversat af Svend Holm-Nielsen) og de antikke kilder om essæerne (oversat af Mogens Müller) foruden et udvalg af hule 4- og hule 11-tekster, der var blevet publiceret siden udgivelsen af 1959-oversættelsen. Denne nye oversættelse blev allerede i 2003 fulgt op af en ny udvidet udgave med et betragteligt antal nye tekster.⁵³ Bodil Ejrnæs, der udarbejdede oversættelserne af den eksegetiske Qumran-litteratur i de to udgaver, og desuden også forestod en stor del af de poetiske tekster og visdomslitteraturen, ydede en formidabel indsats i redaktionsarbejdet. Ud over denne indsats har Bodil Ejrnæs leveret en lang række forskningsbidrag ikke mindst til forståelsen af *pesher*-teksterne og deres hermeneutik men også til fx skriftbrug og skriftforståelse i den poetiske litteratur og Salmerullen fra hule 11 og dens pseudepigrafiske portrætteringer af David-figuren.⁵⁴

51. Mogens Müller. 1999. "Essæernes opståen som typisk tilfælde." I *Nye religioner i hellenistisk-romersk tid og i dag*, red. Per Bilde & Mikael Rothstein. 135-147. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

52. Bodil Ejrnæs m.fl. 1998. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne i ny oversættelse*. Frederiksberg: Anis.

53. Bodil Ejrnæs m.fl. 2003. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne. 2. udvidede og reviderede udgave*. Frederiksberg: Anis.

54. Bodil Ejrnæs. 1998. "Brug og genbrug af poesi i Qumranteksterne." I *Collegium Biblicum Årsskrift 1997*, red. Ole Davidsen. 56-60. København: Det Teologiske Fakultet; 2002. "Lidelse, redning og indsigt i Hodajot, salmerne fra Qumran." I *Lidelsens former og figurer*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 88-106. København: Museum Tusulanums Forlag; 2004. "David, Salmernes Bog og konstruktionen af

Et andet projekt, der fik betydning for forskningen i Dødehavsrullerne, gik under navnet det københavnske Dødehavsrulleinitiativ og strakte sig fra 1997 til 2000. Selv om det fastsatte mål – en kritisk genudgivelse af John Allegros brogede samling tekster fra femte bind i *Discoveries in the Judaean Desert* (bl.a. de fleste af *peshet*-teksterne) – endnu udestår, blev initiativet på andre måder anledning til et intensiveret internationalt samarbejde. Gregory L. Doudna forsvarede sin disputats om *Peshet Nahum* i 2001, et gedigent kritisk arbejde med en af de tekster, der længe har spillet en nøglerolle i diskussionerne om Qumran-samfundets baggrund og historie.⁵⁵ Søren Holst fik under et forskningsophold i Jerusalem lejlighed til at arbejde med på udgivelsen af 4QInstruktion, der som nævnt udkom i DJD-serien i 1999.

Endnu en udløber af projektet var et symposium i København i 2009 med fokus på Allegro-teksterne. Resultatet var conferencebindet *The Mermaid and the Partridge*.⁵⁶ Her indgår bidrag af bl.a. Trine Bjørnung Hasselbalch, Søren Holst, Jesper Høgenhaven, Mogens Müller og Gregory L. Doudna. Endelig skal nævnes, at projektet i slutningen af 1990erne også implicerede et tværfagligt samarbejde med kemikeren Kaare Lund Rasmussen, nu Syddansk Universitet, om nye kulstof 14-dateringer af Dødehavsskrifterne, et samarbejde, hvor ikke mindst Gregory L. Doudna var aktiv. Resultatet har været en klarlægning af den forurening, som nogle af fragmenterne har været udsat for i forbindelse med behandlingen af dem i moderne tid, og udviklingen af en fremgangsmåde til at fjerne sporene af denne forurening og dermed muliggøre retvisende kulstof 14-dateringer.⁵⁷

---

messias i Dødehavsskrifterne.” I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 79-98. København: Museum Tusulanums Forlag; 2005. “Jeg husker dig for din velsignelse, Zion...” Zionmotivet i en salme fra Qumran.” I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller & Thomas L. Thompson. 115-128. København: Museum Tusulanums Forlag; 2008. “David and his Two Women: An Analysis of Two Poems in the Psalms Scroll from Qumran (11Q5).” I *Scripture in Transition: Essays on Septuagint, Hebrew Bible, and Dead Sea Scrolls in Honour of Raija Sollamo*, red. Anssi Voitila & Jutta Jokiranta. 581-596. Leiden: Brill; 2010. “Salmerullen fra Qumran – et pseudepigrafi Davidsskrift.” I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 67-84. København: Museum Tusulanums Forlag.

55. Gregory L. Doudna. 2001. *4Q Peshet Nahum: A Critical Edition*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

56. George J. Brooke, & Jesper Høgenhaven (red.). 2011. *The Mermaid and the Partridge: Essays from the Copenhagen Conference on Revising Texts from Cave Four*. Leiden: Brill.

57. Kaare Lund Rasmussen m.fl. 2001. “The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls I: Castor oil.” *Radiocarbon* 43: 127-

Kaare Lund Rasmussen har senest fortsat arbejdet med datering af Dødehavsruller, nu i samarbejde med Mladen Popovic og Qumran-centeret i Groningen.

Også på formidlingssiden bragte 1990'erne nye udgivelser, bl.a. af Ole Andersen (1993) og Søren Ruager (1995).⁵⁸ Fra 1997 er Aage Pilgaards bog *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*, der gennemfører en sammenlignende læsning mellem Qumran-tekster og nytestamentlige tekster med henblik på at indkredse ligheder og forskelle, hvad angår historie- og skriftforståelse, menighedsstruktur, opfattelse af pagt og lov og messianske forestillinger i Qumran-gruppen og blandt de tidligste kristne.⁵⁹ I denne sammenhæng kan det også nævnes, at en dansk oversættelse af James C. VanderKams almenforståelige bog om Dødehavsrullerne udkom i 1995.⁶⁰

7. De seneste års forskning

En lang række større og mindre undersøgelser af tekster og temaer har set dagens lys over de sidste 25 år, og forskningen har oplevet en stadig højere grad af metodisk diversitet. Nogle studier har fokuseret på de skrifter, som 1990'ernes store publikationsindsats bragte for dagen for alvor: Benedikt Otzen gav i en artikel i *Dansk Teologisk Tidsskrift* fra 1998 en indføring i en række af de Qumran-tekster, der nu er blevet tilgængelige, ikke mindst visdomsskrifter og apokalyptiske tekster (som Det Nye Jerusalem og Messiansk Apokalypse).⁶¹ Otzen peger her på det vanskelige og måske ikke ubetinget frugtbare i at ville skelne imellem "almen-jødiske" skrifter og "egentlig" Qumran-litteratur. Selv præsenterede jeg i samme tidsskrift i 2004 en af

---

132; 2006. "Cleaning and radiocarbon dating of material from Khirbet Qumran." I *Bio-Culture and Material Culture at Qumran – Papers from a Cost Action G8 working group meeting held in Jerusalem, Israel on 22-23 May 2005*, red. Johannes Gunneweg m.fl. 139-163. Stuttgart: Fraunhofer IRB Verlag; 2009. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls II: Methods to remove castor oil and suggestions for re-dating." *Radiocarbon* 51: 1005-1022.

58. Ole Andersen. 1993. *Dødehavsrullerne. Historien om verdens største puslespil*. Hinnerup: Ordet og Israel/København: Credo. Søren Ruager. 1995. *Dødehavsrullerne og Det nye Testamente: en bibelteologisk sammenligning*. Gjerlev J: Konvent for kirke og teologi.

59. Aage Pilgaard. 1997. *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*. Frederiksberg: Anis.

60. James VanderKam. 1995. *Dødehavsrullerne – teorier og kendsgerninger*. Frederiksberg: Anis.

61. Benedikt Otzen. 1998. "Nye Qumranskrifter i deres jødiske kontekst." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 61: 1-22.

de aramæiske fortællinger om jøder ved det persiske hof, måske en forløber for Ester-historien.⁶²

Kendskabet til hele skriftsamlingens indhold lagde også op til nye perspektiver på de allerede kendte tekster og på problemstillinger, der havde været centrale i den tidlige forskning. Karen Marie Sø Leth-Nielsen besvarede i 1999 Aarhus Universitets prisopgave, som efterlyste en kritisk gennemgang af “de sidste to årtiers forskning vedrørende messiasforestillinger i Qumranlitteraturen”. Hovedpunkterne præsenterede hun i en artikel fra 2004, hvor hun bl.a. kunne konkludere, at kun 19 ud af ca. 800 bevarede Qumran-tekster beskæftiger sig med messianske skikkelser.⁶³ Kasper Bro Larsen besvarede i 2000 et andet Qumran-relateret prisspørgsmål fra Aarhus Universitet om “Visdom og apokalyptik i Qumran-skrifterne”, fulgt op af en artikel i fra 2002 om visdom og apokalyptik i Musar le-Mevin eller 4QInstruction.⁶⁴

Anders Klostergaard Petersen har bidraget med en analyse af konstruktionen af “de andre” i Hemmelighedernes Bog og Første Korintherbrev og derudover leveret bidrag til diskussionen om kategorierne “genskrevet bibel” og “genskrevet skrift”.⁶⁵ Søren Holst forsvarede sin ph.d.-afhandling om verbalsystemet i Krigsrullen i 2004,⁶⁶ og har siden offentliggjort en lang stribe bidrag til så forskellige sider af Dødehavsrulle-forskningen som kønsperspektivet i visdomslitteraturen fra Qumran, retorikken i den poetiske litteratur, begrebet “sektariske” skrifter, Abraham-figuren i Qumran-tekster, den aramæiske Enok-litteratur og palæografisk analyse af aramæiske fragmenter, der

---

62. Jesper Høgenhaven. 2004. “Fortællinger fra det persiske hof (4Q550). En Qumran-udgave af Ester-historien?” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 67: 15-34.

63. Karen Marie Sø Leth-Nissen. 1999. “Messianske Qumrantekster? En forskningsgennemgang 1980-1999.” I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 15-25. København: Museum Tusulanums Forlag.

64. Kasper Bro Larsen. 2000. *Visdom og apokalyptik i Qumranskrifterne*. Aarhus Universitet. Prisopgave; 2002. “Visdom og apokalyptik i Musar leMevin (1Q/4Q Instruction).” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 65: 1-14.

65. Anders Klostergaard Petersen. 2002. “Creating ‘The Others’ in Book of Mysteries and 1 Corinthians 1-2.” I *The Wisdom Texts from Qumran and the Development of Sapiential Thought*, red. Armin Lange & Hermann Lichtenberger. 405-432. Leuven: Peeters; 2007. “Rewritten Scripture as a Borderline Phenomenon – Genre, Textual Strategy, or Canonical Anachronism?” In *Flores Florentino. Dead Sea Scrolls and Other Early Jewish Studies in Honor of Florentino García Martínez*, red. Anthony Hilhorst m.fl. 285-307. Leiden: Brill.

66. Ph.d.-afhandlingen udkom i bogform i Søren Holst. 2008. *Verbs and War Scroll. Studies in the Hebrew Verbal System and the Qumran War Scroll*. Studia Semitica Upsaliensia 25. Uppsala: Uppsala Universitet.

på det tidspunkt endnu ikke forelå i publiceret form.⁶⁷ Mit eget arbejde med Kobberrullen, der går tilbage til andenedgaven af den danske oversættelse fra 2003, fik en foreløbig afslutning med udgivelsen i 2020 af en monografi om dette skrift.⁶⁸

Der kan her desuden være grund til at omtale det nordiske Qumran-netværk, der i årene fra 2003 til 2007 med støtte fra NordForsk var i stand til at arrangere en række fælles-nordiske symposier, ofte med deltagelse af enkelte forskere uden for det nordiske område. Disse møder kom til at fungere som et frugtbart forum for udveksling og inspiration. Et af de konkrete resultater er den fællesnordiske lærebog, der udkom på de fire nordiske sprog, med Bodil Ejrnæs som redaktør af den danske udgave.⁶⁹ Et andet resultat er udgivelsen af et udvalg af bidrag fra symposierne i *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls*.⁷⁰

Dødehavsrullerne indgår med vægt i flere eksegetiske afhandlinger fra de senere år som Kasper Dalgaard's ph.d.-afhandling om Melki-

67. Søren Holst. 2001. "Den onde kvinde.' Køn som forståelseshorisont i Dødehavsrullerne – og i Qumranforskningen." I *Køn og Bibel: Skrifterne, kvinderne og kristendommen. Tilegnet Lone Fatum i anledning af 60-årsdagen den 26. november 2001*, red. Christina Petterson m.fl. 47-65. København: Eksistensen; 2003. "Hvilke Dødehavstekster er 'sektariske?'" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 66: 18-31; 2004. "Hvem er som jeg blandt Guder?" Hymner om himmelfart og læreautoritet fra Qumran." I *Frelesens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 26-46. København: Museum Tusulanums Forlag; 2005. "Abraham at Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller & Thomas L. Thompson. 180-191. København: Museum Tusulanums Forlag; 2010. "Gennem ild og vand. Skriftlighed i den aramaiske Kæmpernes Bog, I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafi*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 13-34. København: Museum Tusulanums Forlag; 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. København: Museum Tusulanums Forlag; Søren Holst & Jesper Høgenhaven. 2006. "Physiognomy and eschatology: Some More Fragments of 4Q561." *Journal of Jewish Studies* 57/1: 26-43.

68. Jesper Høgenhaven. 2020. *The Cave 3 Copper Scroll: A Symbolic Journey*. Leiden: Brill. Se også 2009. "Geography and Ideology in the Copper Scroll from Qumran (3Q15)." I *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*, red. Anders Klostergaard Petersen m.fl. 83-106. Leiden: Brill; 2016. "Kobberrullen (3Q15) fra Qumran i dens litterære sammenhæng." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 79: 61-78.

69. Bodil Ejrnæs (red.). 2009. *Dødehavsrullerne: Indhold, historie og betydning*. København: Anis.

70. Anders Klostergaard Petersen m.fl. (red.). 2009. *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*. Leiden: Brill.

sedek-figuren og senest Kasper Siegismunds ph.d.-afhandling om det hebraiske verbalsystem.⁷¹

Flere undersøgelser af Qumran-tekster med en ny og lovende grad af teoretisk reflekteret fokus foreligger også. Her skal nævnes Trine Bjørnung Hasselbalchs lingvistiske og retoriske analyse af Hodajot i hendes ph.d.-afhandling fra 2011,⁷² og senest Melissa Sayyad Bachs ph.d.-afhandling fra 2021, der undersøger stabilitet og forandring i Sekthåndbogen ved hjælp af kognitive teorier.⁷³

Seneste konkrete projekt er den igangværende undersøgelse af autoritet og apokalyptiske motiver i aramæiske Qumran-tekster (finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond) med konferencen “Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran” i 2017 som afsæt.⁷⁴ Men her er vi så langt inde i nutiden, at jeg vælger at holde inde.

Som afsluttende kommentar vil jeg nøjes med at konstatere, at mens forskningen i Dødehavsrullerne synes at have vundet en solid plads i bibeleksegesen, spiller kilderne fra de berømte huler fortsat en påfaldende tilbagetrukket rolle i den daglige præsentation af bibelfagene i de teologiske uddannelser. I hvert fald svarer den plads, dette centrale stof her får tildelt, langt fra til dets betydning som de ældste bibeltekster og det ældste vidnebyrd om disse teksters fortolkning. Her er der et stykke vej, før denne forskning er integreret på den måde, der i grunden burde være indlysende.

---

71. Kasper Dalgaard. 2013. *A Priest for All Generations: An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 48. København: Det Teologiske Fakultet. Kasper Siegismund. 2018. *Studies in the Hebrew Verbal System: Hebrew as a System of Relative Tense and the Origins and Development of the Classical Consecutive Forms*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 81. København: Det Teologiske Fakultet.

72. Trine Bjørnung Hasselbalch. 2011. *The Redactional Meaning of 1QHodayot: Linguistic and Rhetorical Perspectives on a Heterogeneous Collection of Prayer Texts from Qumran*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 23. København: Det Teologiske Fakultet.

73. Melissa Sayyad Bach. 2021. *Power of Perception in the Community Rule through Stability and Change*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 87. København: Det Teologiske Fakultet.

74. Mette Bundvad & Kasper Siegismund (red.). 2020. *Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran: Essays from the Copenhagen Symposium, 14-15 August, 2017*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 131. Leiden: Brill. Om AMRAM-projektet se <https://teol.ku.dk/english/dept/amram/>

Litteratur

- Albright, William Foxwell. 1948. "Editorial Note on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 2-3.
- Allegro, John Marco. 1956. "Further Light on the History of the Qumran Sect." *Journal of Biblical Literature* 75: 89-95.
- Allegro, John Marco. 1966. *Skriftrullerne fra Det Døde Hav. Illustreret og å jourført øjenvidneberetning om en vældig begivenhed i bibelforskningens historie. Dødehavsrundernes opdagelse, indsamling og tolkning*. København: Stjernebøgerne, Vintens Forlag.
- Andersen, Ole. 1993. *Dødehavsrunderne. Historien om verdens største puslespil*. Hinnerup: Ordet og Israel/København: i samarbejde med Credo.
- Bach, Melissa Sayyad. 2021. *Power of Perception in the Community Rule through Stability and Change*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 87. København: Det Teologiske Fakultet.
- Baigent, Michael, & Richard Leigh. 1993. *Bedrageriet med Dødehavsrunderne*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Baillet, Maurice. 1982. *Qumrân Grotte 4. III (4Q482–4Q520)*. Discoveries in the Judaean Desert 7. Oxford: Clarendon.
- Baumgarten, Joseph M. m. fl. 1997. *Qumrân Cave 4: XIII. The Damascus Document (4Q266-273)*. Discoveries in the Judaean Desert 18. Oxford: Clarendon.
- Birnbaum, Solomon A. 1949. "The Date of the Isaiah Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 33-35.
- Brooke, George J., & Jesper Høgenhaven (red.). 2011. *The Mermaid and the Partridge: Essays from the Copenhagen Conference on Revising Texts from Cave Four*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 96. Leiden: Brill.
- Bundvad, Mette, & Kasper Siegismund (red.). 2020. *Vision, Narrative, and Wisdom in the Aramaic Texts from Qumran: Essays from the Copenhagen Symposium, 14-15 August, 2017*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 131. Leiden: Brill.
- Brownlee, William H. 1948. "The Jerusalem Habakkuk Scroll." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 112: 8-18.
- Burrows, Millar. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls II. The Contents and Significance of the Manuscripts." *Biblical Archaeologist* 11: 57-61.

- Burrows, Millar. 1948b. "Variant Readings in the Isaiah Manuscript." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 16-24.
- Christiansen, Ellen Juhl. 1995. *The Covenant in Judaism and Paul: A Study of Ritual Boundaries and Identity Markers*. Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums 27. Leiden: Brill.
- Christiansen, Ellen Juhl. 1998. "The Consciousness of Belonging to God's Covenant and What it Entails According to the Damascus Document and the Community Rule." I *Qumran between the Old and New Testaments*, red. Frederick H. Cryer & Thomas L. Thompson. 69-97. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 290/Copenhagen International Seminar 6. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Cross, Frank More. 1949. "The Newly Discovered Scrolls in the Hebrew University of Jerusalem." *Biblical Archaeologist* 12: 36-46.
- Cryer, Frederick H. 1996. "Var Qumran et eskatologisk/apokalyptisk samfund?" I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 17-26. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Cryer, Frederick H. & Thomas L. Thompson. 1998 (red.). *Qumran between the Old and New Testaments*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 290/Copenhagen International Seminar 6. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Dalgaard, Kasper. 2013. *A Priest for All Generations: An Investigation into the Use of the Melchizedek Figure from Genesis to the Cave of Treasures*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 48. København: Det Teologiske Fakultet.
- De Vaux, Roland, & Józef Tadeusz Milik. 1977. *Qumran Grotte 4: II (4Q128-4.157): Part I: Archeologie. Part II: Tefillin, Mezuzot et Targums*. Discoveries in the Judaean Desert 6. Oxford: Clarendon.
- Doudna, Gregory L. 2001. *4Q Pesher Nahum: A Critical Edition*. Journal for the Study of the Pseudepigrapha Supplement Series 35/Copenhagen International Seminar 8. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Eisenman, Robert. 1983. *Maccabees, Zadokites, Christians and Qumran: A New Hypothesis of Qumran Origins*. Studia Post-Biblica 34. Leiden: Brill.
- Ejrnæs, Bodil. 1996. "Pesher-litteraturen fra Qumran." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 27-39. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.

- Ejrnæs, Bodil. 1997. "Brug og genbrug af poesi i Qumranteksterne." I *Collegium Biblicum Årsskrift 1997*, red. Ole Davidsen. 56-60. København: Det Teologiske Fakultet.
- Ejrnæs, Bodil. 2002. "Lidelse, redning og indsigt i Hodajot, salmerne fra Qumran." I *Lidelsens former og figurer*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 88-106. Forum for bibelsk eksegese 12. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Ejrnæs, Bodil. 2004. "David, Salmernes Bog og konstruktionen af messias i Dødehavsskrifterne." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 9-98. Forum for bibelsk eksegese 13. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Ejrnæs, Bodil. 2005. "Jeg husker dig for din velsignelse, Zion... ' Zion-motivet i en salme fra Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller og Thomas L. Thompson. 115-128. Forum for bibelsk eksegese 14. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Ejrnæs, Bodil. 2008. "David and his Two Women: An Analysis of Two Poems in the Psalms Scroll from Qumran (11Q5)." I *Scripture in Transition: Essays on Septuagint, Hebrew Bible, and Dead Sea Scrolls in Honour of Raija Sollamo*, red. Anssi Voitila & Jutta Jokiranta. 581-596. Supplements to the Journal for the Study of Judaism 126. Leiden: Brill.
- Ejrnæs, Bodil (red.). 2009. *Dødehavsrullerne: Indhold, historie og betydning*. København: Anis.
- Ejrnæs, Bodil. 2010. "Salmerullen fra Qumran – et pseudepigrafit Davidskrift." I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrafit*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 67-84. Forum for Bibelsk Eksegese 16. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Ejrnæs, Bodil, Niels Peter Lemche & Mogens Müller. 1998. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne i ny oversættelse*. Frederiksberg: Anis.
- Ejrnæs, Bodil, Søren Holst & Mogens Müller. 2003. *Dødehavsskrifterne og de antikke kilder om essæerne. 2. udvidede og reviderede udgave*. Frederiksberg: Anis.
- Fatum, Lone. 1996. "Krop og køn i Qumran." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 41-63. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Fields, Weston. 2009. *The Dead Sea Scrolls: A Full History. Volume One, 1947-1960*. Leiden: Brill.

- Hammershaimb, Erling. 1949. "De nye hebraiske Haandskriftfund i Palæstina." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 12: 152-162.
- Hammershaimb, Erling. 1954. "Håndskriftfundene fra egnene ved Det døde hav." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 17: 65-79.
- Hasselbalch, Trine Bjørnung. 2011. *The Redactional Meaning of 1QHodayot: Linguistic and Rhetorical Perspectives on a Heterogeneous Collection of Prayer Texts from Qumran*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 23. København: Det Teologiske Fakultet.
- Holm-Nielsen, Svend. 1960. *Hodayot: Psalms from Qumran*. Acta Theologica Danica 2. Aarhus: Universitetsforlaget.
- Holm-Nielsen, Svend. 1963. "'Ich' in den Hodajoth und der Qumrängemeinde". I *Qumran-Probleme. Vorträge des Leipziger Symposions über Qumran-Probleme vom 9. bis 14. Oktober 1961*, red. Hans Bardtke. 217-229. Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft 42. Berlin: De Gruyter.
- Holm-Nielsen, Svend. 1968. "Erwägungen zu dem Verhältnis zwischen den Hodajot und den Psalmen Salomos." I *Bibel und Qumran. Beiträge zur Erforschung der Beziehungen zwischen Bibel- und Qumranwissenschaft. Hans Bardtke zum 22.9.1966*, red. Siegfried Wagner. 112-131. Berlin: Evangelische Haupt-Bibelgesellschaft.
- Holst, Søren. 2001. "'Den onde kvinde.' Køn som forståelseshorisont i Dødehavsrullerne – og i Qumranforskningen." I *Køn og Bibel: Skrifterne, kvinderne og kristendommene. Tilegnet Lone Fatum i anledning af 60-årsdagen den 26. november 2001*, red. Christina Petterson m.fl. 47-65. København: Eksistensen.
- Holst, Søren. 2003. "Hvilke Dødehavstekster er 'sekteiske'?" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 66: 18-31.
- Holst, Søren. 2004. "'Hvem er som jeg blandt Guder?' Hymner om himmelfart og læreautoritet fra Qumran." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson, 26-46. Forum for bibelsk eksegese 13. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Holst, Søren. 2005. "Abraham at Qumran." I *Historie og konstruktion. Festskrift til Niels Peter Lemche i anledning af 60 års fødselsdagen den 6. september 2005*, red. Mogens Müller & Thomas L. Thompson. 180-191. Forum for bibelsk eksegese 14. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Holst, Søren. 2008. *Verbs and War Scroll. Studies in the Hebrew Verbal System and the Qumran War Scroll*. Studia Semitica Upsaliensia 25. Uppsala Universitet.

- Holst, Søren. 2010. "Gennem ild og vand. Skriftlighed i den aramaiske Kæmpernes Bog." I *Skriftbrug, autoritet og pseudepigrافي*, red. Bodil Ejrnæs & Lone Fatum. 13-34. Forum for bibelsk eksegese 16. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Holst, Søren. 2012. "Hvornår er en tekst bibelsk? Bearbejdede Mosebøger blandt Dødehavsrullerne." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 111-138. Forum for bibelsk eksegese 17. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Holst, Søren & Jesper Høgenhaven. 2006. "Physiognomy and eschatology: Some More Fragments of 4Q561." *Journal of Jewish Studies* 57 (1): 26-43.
- Hvidberg, Flemming Friis. 1928. *Menigheden af den nye Pagt i Damascus. Nogle Studier over de af Salomo Schechter fundne og under Titlen "Fragments of a Zadokite Work" udgivne Genizafragmenter ("Damascusskriftet")*. København: G. E. C. Gad.
- Hyldahl, Niels. 1996. "Qumran og den ældste kristendom. En kort introduktion og problemorientering." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 9-16. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Hyldahl, Niels & Thomas L. Thompson (red.). 1996. *Dødehavsteksterne og Bibelen*. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Høgenhaven, Jesper. 1984. "The First Isaiah Scroll from Qumran (1QIsa) and the Masoretic Text." *Journal for the Study of the Old Testament* 28: 17-35.
- Høgenhaven, Jesper. 2004. "Fortællinger fra det persiske hof (4Q550). En Qumran-udgave af Ester-historien?" *Dansk Teologisk Tidsskrift* 67: 15-34.
- Høgenhaven, Jesper. 2009. "Geography and Ideology in the Copper Scroll from Qumran (3Q15)." I *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*, red. Anders Klostergaard Petersen m.fl. 83-106. Studies on the Texts of the Desert of Judah 80. Leiden: Brill
- Høgenhaven, Jesper. 2016. "Kobberrullen (3Q15) fra Qumran i dens litterære sammenhæng." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 79 (2016): 61-78.
- Høgenhaven, Jesper. 2020. *The Cave 3 Copper Scroll: A Symbolic Journey*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 132. Leiden: Brill.

- Larsen, Kasper Bro. 2000. *Visdom og apokalyptik i Qumranskrifterne*. Aarhus Universitet: prisopgave.
- Larsen, Kasper Bro. 2002. "Visdom og apokalyptik i Musar leMevin (1Q/4Q Instruction)." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 65: 1-14.
- Lemche, Niels Peter. 1996. "Samfundsopfattelsen i Det Gamle Testamente og i Dødehavsteksterne." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 64-78. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Leth-Nissen, Karen Marie Sø. 1999. "Messianske Qumrantekster? En forskningsgennemgang 1980-1999." I *Frelsens biografisering*, red. Henrik Tronier & Thomas L. Thompson. 15-25. Forum for bibelsk eksegese 13. 1999. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Mar Athanasius Y. Samuel. 1949. "The Purchase of the Jerusalem Scrolls." *Biblical Archaeologist* 12: 26-31.
- Meyer, Poul. 1957. *Ved Kristendommens Vugge. Døde Hav Dokumenterne i historisk ramme*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Milik, Józef Tadeusz. 1976. *The Books of Enoch. Aramaic Fragments of Qumrân Cave Four*. Oxford: Clarendon.
- Mink, Hans Aage. 1979. "Præsentation af et nyt Qumranskrift: Tempelrullen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 42: 81-112.
- Mink, Hans Aage. 1983. "Die Kolonne III der Tempelrolle. Versuch einer Rekonstruktion." *Revue de Qumrân* 11(2): 163-181.
- Mink, Hans Aage. 1987. "The Use of Scripture in the Temple Scroll and the Status of the Scroll as Law." *Scandinavian Journal of the Old Testament* 1 (1): 20-50
- Mosbech, Holger. 1916. *Essæismen. Et Bidrag til Senjødedommens Religionshistorie*. København: J. H. Schultz Forlagsboghandel.
- Müller, Mogens (red.). 1994. *Dødehavsteksterne, essæerne og Det nye Testamente. Qumransamfundets betydning for forståelsen af den antikke jødedom og den ældste kristendom*. København: Anis.
- Müller, Mogens. 1996. "Forstod essæerne deres pagt som den nye pagt? Pagtsforestillingen i Damaskusskriftet og Sekthåndbogen." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 79-99. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.

- Müller, Mogens. 1999. "Essæernes opståen som typisk tilfælde." I *Nye religioner i hellenistisk-romersk tid og i dag*, red. Per Bilde & Mikael Rothstein. 135-147. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Müller, Mogens. 2008. *Jesu liv-litteratur i Danmark. Jesusbilleder eller tidsbilleder?* København: Anis.
- Nielsen, Eduard. 1956. *Håndskriftfundene i Juda Ørken. Dødehavsteksterne*. København: G. E. C. Gad.
- Nielsen, Eduard & Benedikt Otzen. 1959. *Dødehavsteksterne. Skrifter fra den jødiske menighed i Qumran i oversættelse og med noter*. København: G. E. C. Gad.
- Noack, Bent. 1973. "Note om påståede stumper af Det nye Testamente i Qumran." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 152-155.
- Otzen, Benedikt. 1954. "Die neugefundenen hebräischen Sektenschriften und die Testamente der zwölf Patriarchen." *Studia Theologica* 7: 125-157.
- Otzen, Benedikt. 1973. "'Belial' i Det gamle Testamente og i Senjødedommen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 36: 1-24.
- Otzen, Benedikt. 1975a. "Gammeltestamentlig visdomslitteratur og dualistisk tænkning i Senjødedommen." I *Hilsen til Noack. Fra kolleger og medarbejdere til Bent Noack på 60-årsdagen den 22. august 1975*, red. Niels Hyl Dahl & Eduard Nielsen. 194-209. København: G. E. C. Gad.
- Otzen, Benedikt. 1975b. "Old Testament Wisdom Thinking and Dualism in Late Judaism." I *Congress Volume Edinburgh 1974*, red. John Emer-ton. 146-157. *Vetus Testamentum Supplements* 28. Leiden: Brill.
- Otzen, Benedikt. 1998. "Nye Qumranskrifter i deres jødiske kontekst." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 61: 1-22.
- Petersen, Anders Klostergaard m.fl. 2009 (red.). *Northern Lights on the Dead Sea Scrolls: Proceedings of the Nordic Qumran Network 2003-2006*. *Studies on the Texts of the Desert of Judah* 80. Leiden: Brill.
- Petersen, Anders Klostergaard. 2002. "Creating 'The Others' in Book of Mysteries and 1 Corinthians 1-2." I *The Wisdom Texts from Qumran and the Development of Sapiential Thought*, red. Armin Lange & Hermann Lichtenberger. 405-432. *Bibliotheca Ephemeridum Theologica-rum Lovaniensium* 159. Leuven: Peeters.
- Petersen, Anders Klostergaard. 2007. "Rewritten Scripture as a Borderline Phenomenon – Genre, textual Strategy, or Canonical Anachronism?" I *Flores Florentino. Dead sea Scrolls and Other early Jewish Studies in Honor of Florentino García Martínez*, red. Anthony Hilhorst m. fl. 285-

307. Supplements to the Journal for the Study of Judaism 122. Leiden: Brill.
- Petersen, Allan Rosengren. "Qumrans arkæologi og Dødehavsrullerne." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 101-111. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Pilgaard, Aage. 1997. *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*. Frederiksberg: Anis.
- Qimron, Elisha & John Strugnell. 1994. *Qumran Cave 4. V: Miqsat Ma'ase Ha-Torah*. Discoveries in the Judean Desert 10. Oxford: Clarendon.
- Rasmussen, Kaare Lund m.fl. 2001. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls I: Castor oil." *Radiocarbon* 43: 127-132.
- Rasmussen, Kaare Lund m.fl. 2006. "Cleaning and radiocarbon dating of material from Khirbet Qumran." I *Bio-Culture and Material Culture at Qumran – Papers from a Cost Action G8 working group meeting held in Jerusalem, Israel on 22-23 May 2005*, red. Johannes Gunneweg m.fl. 139-163. Stuttgart: Fraunhofer IRB Verlag.
- Rasmussen, Kaare Lund m.fl. 2009. "The effects of possible contamination on the radiocarbon dating of the Dead Sea Scrolls II: Methods to remove castor oil and suggestions for re-dating." *Radiocarbon* 51: 1005-1022.
- Ruager, Søren. 1995. *Dødehavsrullerne og Det nye Testamente: en bibelteologisk sammenligning*. Gjerlev J: Konvent for kirke og teologi.
- Schechter, Solomon. 1910. *Documents of Jewish Sectaries. Vol. I: Fragments of a Zadokite Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siegmund, Kasper. 2018. *Studies in the Hebrew Verbal System: Hebrew as a System of Relative Tense and the Origins and Development of the Classical Consecutive Forms*. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet 81. København: Det Teologiske Fakultet.
- Strugnell, John & Daniel J. Harrington. 1999. *Qumran Cave 4, 24: Sapiential Texts Part 2: 4QInstruction (Mūsār lē Mēvîn): 4Q415ff with a reedition of 1Q26*. Discoveries in the Judean Desert 34. Oxford: Clarendon.
- Sukenik, Eleazar Lika. 1948. *Megillot Genuzot, from an ancient genizah which was found in the Wilderness of Judah. Preliminary Report*. Jerusalem: Bialik Foundation.

- Thiering, Barbara. 1994. *Mennesket Jesus: en ny fortolkning af Dødehavsrullerne*. Viby J: Centrum.
- Thompson, Thomas L. "4QTestimonia og Bibelens affattelse. En københavnsk lego-hypotese." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 112-128. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Trever, John C. 1948a. "The Newly Discovered Jerusalem Scrolls I. Discovery of the Scrolls." *Biblical Archaeologist* 11: 46-57.
- Trever, John C. 1948b. "Preliminary Observation on the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 111: 3-16.
- Trever, John C. 1949. "A Paleographical Study of the Jerusalem Scrolls." *Bulletin of the American School of Oriental Research* 113: 6-23.
- Ulfsgard, Håkan. 1996. "Rättfärdighetens Lärare och Qumranförsamlingens historia." I *Dødehavsteksterne og Bibelen*, red. Niels Hyldahl & Thomas L. Thompson. 129-157. Forum for bibelsk eksegese 8. København: Museum Tusulanums Forlag.
- VanderKam, James. 1995. *Dødehavsrullerne – teorier og kendsgerninger*. Frederiksberg: Anis.
- Wernberg-Møller, Preben. 1957. *The Manual of Discipline translated and annotated with an introduction*. Studies on the Texts of the Desert of Judah 1. Leiden: Brill.
- Wilson, Edmund. 1956. *Skriftrullerne fra Det døde Hav*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Yadin, Yigael. 1977-1983. *The Temple Scroll 1-3*. Jerusalem: The Israel Exploration Society/The Institute of Archaeology of the Hebrew University of Jerusalem/The Shrine of the Book.

Debutanten Jesus

Den første offentlige optræden som motiv i antikke biografier og de nytestamentlige evangelier

*Professor, ph.d. Kasper Bro Larsen
Aarhus Universitet*

Abstract: This article analyzes an important but overlooked *topos* in the study of ancient Greco-Roman biographies and New Testament gospels: the main character's debut. In the *bioi/vitae*, the debut or first public appearance often functioned as a display window of the main character's persona, as a programmatic episode, and as an ideological and literary miniature of the whole biography in which it occurred. The article employs these insights to identify and analyze the debut summaries and debut scenes in the New Testament gospels (Mark 1:14–15, 21–28; Matt 4:17–25; 5–7; Luke 2:40–52; 4:16–30; John 2:1–11, 12–23). As biographers of a kind, the evangelists accommodated the debut of Jesus to their own ideological, literary, and theological agendas with the consequence that each of the four gospels contains a distinct debut of Jesus.

Key words: New Testament gospels – the debut – first public appearance – programmatic episodes – ancient biographies – genre criticism

1. Indledning¹

I den internationale evangelieforskning har der særligt siden 1990'erne dannet sig stigende konsensus om, at de nytestamentlige evangelier i genremæssig forstand mest af alt minder om antikkens græsk-romerske biografier – samtidig med at evangelierne også har rødder i jødisk tradition.² Indtil da havde det ellers været en generel opfattelse

---

1. Artiklen er en bearbejdet udgave af min tiltrædelsesforelæsning som professor i Det Nye Testamente ved Aarhus Universitet, d. 17. september 2021, og af mit foredrag ved Collegium Biblicum 75. årsmøde d. 30. maj 2022 på Københavns Universitet. Artiklen udgør et forstudie til en engelsksproget monografi om emnet, støttet af Carlsbergfondet.

2. David E. Aune. 1987. *The New Testament in its Literary Environment*. Philadelphia: The Westminster Press, 46-76; Richard A. Burridge. 1992. *What are the Gospels? A Comparison with Graeco-Roman Biography*. Cambridge: Cambridge University Press; Dirk Frickenschmidt. 1997. *Evangelium als Biographie. Die vier Evangelien im Rahmen antiker Erzählkunst*. Tübingen: Francke; Tomas Hägg. 2012. *The*

(ikke mindst formuleret af formkritikerne i begyndelsen af det 20. århundrede), at evangelierne repræsenterede noget nyt og unikt og derfor udgjorde deres helt egen genre *sui generis*. Den nye konsensus ønsker derimod at forstå evangelierne som en form for biografier i antik litteraturhistorisk kontekst. Evangelisterne bruger og bøjer litterære konventioner og typiske læserforventninger fra den antikke biografi – men også fra andre samtidige litteraturformer – når de narrativt kommunikerer budskabet om Jesus Kristus.

Denne artikel undersøger Jesu offentlige debut i de nytestamentlige evangelier på baggrund af tilsvarende debutsener og -summerier i de græsk-romerske biografier om fx filosoffer, generaler, politikere, retorikere og kejsere. Ved debut forstår jeg den episode, der udgør hovedpersonens første offentlige optræden, dvs. indledningen til hans egentlige virke. Det kan eksempelvis være den første offentlige tale, den første militære offensiv eller den første embedshandling. Antikforskningen har noteret sig, at de græsk-romerske biografier rummer en række typiske motiver eller *topoi* som forord, hovedpersonens slægt, fødsel, barndom, udseende, uddannelse, virke, sidste ord, død og betydning for eftertiden; men debuten er i denne forbindelse overset.³

I det følgende vil jeg kort skitsere debuten, som den fremstår i de antikke biografier. Derefter vil jeg vise, hvordan de fire nytestamentlige evangelister gør brug af dette *topos* i deres respektive Jesus-biografier. Som det vil fremgå, rummer hvert af de fire evangelier sin egen karakteristiske og programatiske Jesus-debut. Debuterne er således illustrative vinduer til evangelisternes forskelligt farvede kristologier og teologier.

Art of Biography in Antiquity. Cambridge: Cambridge University Press, 148-186; Helen K. Bond. 2020. *The First Biography of Jesus: Genre and Meaning in Mark's Gospel*. Grand Rapids: Eerdmans. For kritiske røster, se Adela Yarbro Collins. 1995. "Genre and the Gospels." *The Journal of Religion* 75: 244 ("historical monograph"); Collins. 2007. *Mark: A Commentary*. Minneapolis: Fortress, 42-52 ("eschatological historical monograph"); Eve-Marie Becker. 2006. *Das Markus-Evangelium im Rahmen antiker Historiographie*. Tübingen: Mohr Siebeck, 52 ("*sui generis*" inden for antik historiografi); Eve-Marie Becker. 2017. *The Birth of Christian History: Memory and Time from Mark to Luke-Acts*. New Haven: Yale University Press, 69-76 (en form for "person-centered historiography").

3. Se dog vigtige ansatser i Frickenschmidt 1997, 273-277. Burrige inddrager ikke debuten i sin analyse af biografiernes "topics" (Burrige 1992, 118, 141-143, 173-175). I øvrigt er de overleverede biografier alle om mænd. Det byzantinske leksikon Suda nævner, at en vis Kharon af Karthago bl.a. skal have skrevet et værk om berømte kvinders liv i fire bøger, men biografier om kvinder synes først for alvor at slå an med oldkirkens hagiografier.

2. Debuter i græsk-romerske biografier

Antikkens græsk-romerske verden nærede en udbredt fascination af debuten som socialt, agonistisk fænomen. Debuten var et offentligt udstillingsvindue, hvor meget stod på spil, ikke mindst debutantens sociale kapital i form af ære-skam og videre karrieremuligheder. I sit berømte værk *Institutio oratoria* fra omkring 95 e.Kr. diskuterede retorikeren og pædagogen Quintilian, hvordan den perfekte debut skulle foregå: ikke for tidligt, så debutantens evner endnu ikke stod mål med ungdommens selvtillid; ikke for sent, så debutanten var blevet forvænt med skolens trygge rammer og som en evighedsstudent ikke længere havde det fornødne mod (Quintilian, *Inst. orat.* 12.6; se også Seneca den ældre, *Controversiae* 9 praef. 3-5; Plutark, *Praecepta gerendae reipublicae* 10-11).⁴ Romerne havde i den forbindelse et eget udtryk for premiere-nerver: *tirocinii metus*. Debuten kunne nemlig gå gruelig galt. Det skete for kejser Nero, der blev til grin under sin første tale for Senatet, efterhånden som det gik op for tilhørerne, at den nye kejser ikke havde skrevet talen selv, men havde overladt det til sin husfilosof Seneca den yngre (Tacitus, *Årbøger* 13.3.2; jf. Xenofon, *Memorabilia* 3.6.1; Seneca den ældre, *Contr.* 9 praef. 3-4). Andre debutanter på slagmarken og på forum slog igennem med et brag, hvis man skal tro Plutarks vejledning til politiske nybegyndere. Her opremser han en hel vifte af succesfulde debutanter, herunder generalerne Alkibiades og Pompejus (*Praecepta* 10; skrevet omkring år 100 e.Kr.). Quintilian betragtede Ciceros debut som forbilledlig. Som ung forsvarsadvokat vandt Cicero en spektakulær retssag, hvormed han demonstrerede sin særlige evne til at kombinere retorisk teori og praksis (Quintilian, *Inst. orat.* 12.6.3-7; jf. Cicero, *Pro Roscio Amerino*).

Antikkens fascination af entréen på den offentlige scene gav sig udslag i biografiernes litterært konstruerede debuter, der havde mere eller mindre hold i historiske begivenheder.⁵ I græske og romerske tekster optræder debuten under betegnelser som ἡ πάροδος ("adgangen/entréen"; fx Demosthenes, *Breve* 3.29; Plutark, *Praecepta* 10-11), ἀρχὴ πολιτείας ("begyndelsen på det offentlige liv"; Plutark, *Praecepta*

4. I artiklen anføres græsk-romerske tekster med latinsk titel, med mindre der findes en gængs titel på dansk. Oversættelser fra græsk-romerske tekster er mine egne. Bibeltekster bringes i den autoriserede oversættelse (DO92), nogle gange med mindre modifikationer.

5. Også på romerske biografiske gravmonumenter kan man finde afbildninger af den afdødes første offentlige fremtræden. Det gælder fx på et delvis beskadiget monument fundet ved Via Portuense i Rom (Museo delle Terme, inv.-nr. 125605; trajansk eller hadriansk tid); se Natalie Boymel Kampen. 1981. "Biographical Narration and Roman Funerary Art." *American Journal of Archaeology* 85: 47-58.

10; evt. Theon, *Progymnasmata* 10 [113.5]), *prima contio* ("den første tale"; fx Cicero, *Breve til Atticus* 1.14.1; Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 8.3) og *tirocinium* ("den første krigstjeneste/debuten"; Seneca den ældre, *Contr.* 9.5.15; Plinius den ældre, *Naturhistorie* 7.158). Så vidt vi ved, formulerede antikkens retorikere og litterater dog ingen egentlig teori om debutens litterære udformning. Den biografiske debut er med andre ord en litterær konvention, hvis form, indhold og funktion vi selv må rekonstruere på baggrund af dens antikke forekomster – ligesom det i øvrigt er tilfældet med en lang række andre genrer, som eksegesen traditionelt har identificeret i de nytestamentlige tekster, fra underberetning og stridssamtale til afskedstale og apokalypse.

Hvad angår debutens *form*, er der tale om en afgrænset episode af varierende længde. Nogle debuter gengives kort uden detaljer, mens andre er lange scener med handlingsforløb, replikker eller enetaler. Det kan derfor være fornuftigt at skelne mellem kortere debutsummerier på den ene side og længere debutscener på den anden. Debutens *indhold* varierer alt efter hovedpersonens virke (fx konge, retoriker eller filosof) og karaktertræk (fx dydig, lastefuld eller snu). En række elementer går dog ofte igen:

- a. identifikation af debuten som førstegangsbegivenhed med ord som *primus*, *πρῶτος* og *ἀρχή* (fx Cornelius Nepos, *Themistokles* 2.1; Plutark, *Praecepta* 10; *Cato den yngre* 5.1),
- b. angivelse af overgangen til offentligt virke (fx Plutark, *Perikles* 7.2; Sueton, *Tiberius* 8.1; *Lucan*),
- c. tids- og stedsangivelse (fx Xenofon, *Agesilaos* 1.10; *Æsopromannen* 2; Sueton, *Lucan*),
- d. omtale af hovedpersonens mentor (fx en forgænger, patron, lærer, far eller mæcen; se Nepos, *Datames* 1.1-2; Tacitus, *Agricola* 5.1; Plutark, *Fokion* 6),
- e. hovedpersonens offentlige handling eller tale med foregribelse af senere begivenheder eller hovedtemaer (fx Isokrates, *Euagoras*, 29-33; Xenofon, *Agas.* 1.12; Nepos, *Them.* 2.1-3) samt
- f. en eller flere publikumsreaktioner (fx Xenofon, *Agas.* 1.8; Pseudo-Herodot, *Homer* 9; Plutark, *Camillus* 2.1-2; jf. Frickenschmidt 1997, 274).

Debutens *funktion* er særlig interessant, idet den hænger sammen med ovennævnte foregribelse og ofte er programmatisk for den værkhelhed, som den indgår i. Debuten kan således udgøre en miniatu-

reudgave af det samlede værk – *pars pro toto* – og rummer som sådan et nøgleportræt af hovedpersonen med motiver, temaer og idéer, der udfoldes i den videre fortælling.⁶ Eftersom biografierne typisk følger en kronologisk skabelon, optræder den første offentlige optræden relativt tidligt i fremstillingens forløb, så scenen bliver en del af læserens førstehåndsindtryk af hovedpersonen – i nogle tilfælde begynder biografien ligefrem med hovedpersonens offentlige debut (fx Nepos, *Konon* 1.1; *Datames* 1.1-2; *Agésilaos* 1.1-2; *Hamilkar* 1.1). Mens moderne biografier ofte er skrevet efter dannelsesromanens dynamiske skabelon, så hovedpersonen udvikler og forandrer sig markant i løbet af livsforløbet, er personkarakteristikken mere statisk i de antikke biografier. Førstehåndsindtrykket af hovedpersonen på den offentlige scene bliver dermed bestemmende for vedkommendes karakter (*ethos*) i værket som helhed.⁷ I narratologisk forstand spiller debuten også en vigtig rolle i fortællingens forløb, idet den danner tærskel mellem den biografiske fortællings forberedelsesfase (begyndelsesdelen, hvor hovedpersonen forbereder sig på sin opgave) og dens aktionsfase (midterdelen, hvor opgaven udføres eller evt. mislykkes). Debuten sætter hovedpersonens virke i gang, hvorved den svarer til den overgang i fortællingen, som den australske narratolog James Phelan kalder “the launch”.⁸

Debuten indgår som et topos i en betragtelig del af de overlevede værker fra antikkens biografiske tradition – begyndende med

---

6. At debuten er programmatisk, udelukker ikke, at også andre tekstelementer i en antik biografi kan have programmatisk funktion. Det gælder fx forordet, der kan fremlægge biografens formål og metode (fx Nepos, *Pelopidas* 1.1; Plutark, *Alexander* 1.1-3; jf. Luk 1,1-4); se hertil Timothy E. Duff. 1999. “The Programmatic Statements in the *Lives*.” I *Plutarch’s Lives: Exploring Virtue and Vice*, Timothy E. Duff. 13-51. Oxford: Clarendon Press. I Det Gamle Testamente optræder også programmatisk episoder i forbindelse med profetens begyndende virke; her er det dog profetens kaldelse og indsættelse snarere end debuten, der er særligt betydningsbærende (Es 6; Ez 1,1-3,15; jf. Mark 1,9-11; Matt 3,13-17; Luk 3,21-22). Som Klaus Baltzer har formuleret det: “Der Einsetzungsbericht ist zugleich Dokument der Legitimation und Programm der Amtsführung.” Se Klaus Balzer. 1975. *Die Biographie der Propheten*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 193.

7. Den kognitive narratologi taler i denne forbindelse om, at en teksts indledende signaler skaber en *primacy effect* hos læseren. Se hertil Monika Fludernik. 2010. “Narratology in the Twenty-First Century: The Cognitive Approach to Narrative.” *Publications of the Modern Language Association of America* 125: 924-930.

8. James Phelan. 2007. *Experiencing Fiction: Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*. Columbus: Ohio State University Press, 17-18. Min skelnen mellem fortællingens forberedelsesfase og aktionsfase er inspireret af greimasiansk narratologi, der tilsvarende skelner mellem fortællingens manipulationsfase og performansfase. Se Algirdas Julien Greimas & Joseph Courtés. 1998. “Manipulation,” “Kompetens” og “Performans.” I *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog*. 147-149, 119-120, 185-186. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Isokrates' og Xenofons hyldesttaler fra det 4. århundrede f.Kr., over de anonyme hellenistiske populærschildringer om Homer, Æsop og Alexander til biografisamlingerne fra senrepublikansk tid og kejsertid hos Cornelius Nepos, Sueton, Plutark og Diogenes Laertius. Lad mig kort præsentere tre eksempler fra Isokrates', Nepos' og Plutarks forfatterskaber.

Den første debut forekommer i retorikeren Isokrates' hyldesttale (*enkomion*) skrevet i midten af 300-tallet f.Kr. om kong Euagoras den Første af Salamis på Cypern. Euagoras fremstilles i dette fyrstespejl som en forbilledlig hellensk filosof-konge, hvis slægt var blevet fratøvet magten, indtil det lykkedes Euagoras i sin debut at tilbageerobre tronen, så slægten igen kunne komme til ære og værdighed. Talen følger et kronologisk biografisk forløb, der dog til sidst udelader Euagoras' kontroversielle død. Efter et længere forord (1-11) beretter Isokrates i fortællingens forberedelsesfase om Euagoras' slægt, fødsel, barndom, eksil og indledende foranstaltninger til kamp (12-28). Herpå følger Euagoras' debut (29-33), som igangsætter fortællingens aktionsfase. I skematisk form ser denne første tredjedel af talen således ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase ⁹
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Forord (1-11) b. Euagoras' kongeslægt (12-18) c. Fødsel (19-21) d. Barndom (22)	e. Euagoras i eksil som voksen, beslutning om tilbageerobring af tronen (23-27)	f. Mobilisering af op til 50 mænd (28)	g. Erobringen af Salamis på Cypern (29-33)

Euagoras udviser stort heltemod og lederskab i sin debut, idet han med begrænsede midler erobrer paladset i Salamis og gør det af med sine fjender (29-33). For at fremhæve debutens programmatisk betydning for forståelsen af Euagoras' karakter indleder Isokrates scenen med følgende fortællerkommentar: "Og af dette forehavende,

9. Aktionsfasen, der indledes med debuten, fortsætter naturligvis videre ind i fortællingen. Det samme er tilfældet i evangelierne; se nedenfor de tilsvarende skematiske opstillinger af de fire evangeliers indledninger.

mest af alt, kan man se både hans natur og det ry (καὶ τὴν φύσιν τὴν ἐκεῖνου καὶ τὴν δόξαν), han havde blandt andre” (29; jf. 51, 69). Antikkens biografister ønskede i det hele taget at indkapsle hovedpersonens “natur” ved hjælp af illustrative og eksemplariske episoder fra livsforløbet – også hvis det blev på bekostning af udtømmende detaljer og historisk korrekthed (fx Nepos, *Lysander* 2.1; *Pelopidas* 1.1; Plutark, *Alex.* 1.1-3). Isokrates’ ovenstående bemærkning udnævner debuten til at være den vigtigste af disse eksemplariske episoder, hvilket yderligere understreges ved debutens afslutning: “Jeg tror derfor, at selv hvis jeg ikke nævnte andet, men herfra lod min tale ligge, ville det ud fra det, jeg har sagt, være let at begribe både Euagoras’ dyd [τὴν τ’ ἀρετὴν τὴν Εὐαγόρου] og hans gerningers storhed (τὸ μέγεθος τῶν πεπραγμένων)” (33). Hvis tilhørerne med andre ord ofrer debuten fuld opmærksomhed, kan de tillade sig at være mere fraværende under resten af denne biografiske hyldesttale. “First impressions last”, som man siger på engelsk.

Isokrates’ *Euagoras* blev et forbillede for senere biografiskrivning i den græsk-romerske verden. Dette gjaldt også for debuten som litterært topos. Mit andet eksempel kommer fra den romerske levnedsskildrer Cornelius Nepos, der virkede i det 1. århundrede f.Kr. i republikkens sidste ustabile årtier. I sin biografisamling *Generaler fra fremmede lande* tegner han portrætter af fortidens udenlandske hærførere først og fremmest som forbilleder for samtidens romerske generaler. Disse *vitae* rummer også en række debuter. Eksempelvis fortæller Nepos følgende om Themistokles, den græske statsmand og admiral for det klassiske Athens flåde:

Det første trin i sin offentlige karriere tog han (*Primus autem gradus fuit capessendae rei publicae*) i forbindelse med krigen mod Korkyra; som admiral valgt af folket til at føre krigen vakte han kampgejst hos Athens borgere, ikke kun i denne krig, men også for fremtiden. For eftersom de offentlige finanser, som var optjent ved minedrift, årligt gik til spilde på grund af myndighedernes korruption, overtalte han folket til for disse midler at bygge en flåde på hundrede skibe. Da det hurtigt var sket, tæmmede han først korkyræerne; derpå jagtede han sørøvere, så havet igen blev sikkert. På den måde smykkede han ikke bare athenerne med rigdom, men gjorde dem yderst kyndige i søkrig. (Nepos, *Them.* 2.1-3)

Ligesom Isokrates lader Nepos her sin helt debutere med en programmatisk handling. Sejren i krigen mod Korkyra (dvs. Korfu) fungerer som et varsel om Themistokles’ fremtidige betydning for den græske civilisations overlevelse. Senere under persernes invasion udmærker han sig ved at stå i spidsen for den græske flåde ved det berømte

slag ved Salamis (480 f.Kr.), som ender med en overraskende græsk sejr mod overmagten. Det var en sejr, som kun kunne vindes, fordi Themistokles i sin debut havde været så fremsynet at konsolidere den atheniensiske flåde (Nepos, *Them.* 2.4-5.3).

Mit sidste eksempel kommer fra Plutark, der skrev adskillige biografier i de første årtier af det 2. århundrede e.Kr. Halvtreds af dem er bevaret, typisk organiseret parvis omhandlende henholdsvis en stor græsk og en stor romersk statsmand (de såkaldte "parallelle liv"), der sammenlignes under en moralsk synsvinkel. I biografien om Cato den yngre, der var senrepublikansk romersk senator og efter sigende en begavet taler, består debuten ikke overraskende i hans jomfrutale i retten, eller som romerne kaldte det, hans *prima contio*.

Dette førte for første gang, og modvilligt, Cato ind på forum ($\pi\rho\tilde{\omega}\tau\omicron\nu$ εις ἀγορὰν); han opponerede mod tribunerne, og blev beundret for det bevis på sin veltalenhed og fine karakter, som han leverede. For hans tale havde intet studentikost eller affekteret over sig, men var ligefrem, fuld af indhold og skarp. (Plutark, *Cato den yngre* 5.1-2)

Plutark berømmer endvidere Catos charme og stemme, og debuten ender med, at han vinder sin første retssag (5.2-3).

Som det ses af de tre eksempler, har debuten varierende længde og indhold i biografierne. Det er først og fremmest debutens funktion, der er fælles for dem. Den første offentlige optræden er en programatisk præsentation af hovedpersonen, fordi den fungerer som præfiguration af hans karakter og af det samlede værk. Scenen bygger bro mellem forberedelsesfasen og aktionsfasen i fortællingen og angiver som sådan en ny begyndelse i fortællingen. Det samme er tilfældet i de nytestamentlige evangelier.

3. Gudsrigets første slag mod Satans magt (Mark 1,14-15.21-28)

Allerede i Markusevangeliet møder vi en Jesus-debut, der sætter dagsordenen for resten af evangeliet. Debuten optræder relativt tidligt i fremstillingens forløb, fordi Markus som bekendt ikke bringer nogen fødsels- og barndomsberetning, men ligesom fx Æsopromanen og flere af Nepos' biografier begynder med hovedpersonens virke som voksen.

Markus fremstiller Jesu indtræden på offentlighedens scene ad to omgange; først i form af et debutsummarium i 1,14-15 og dernæst

– efter kaldelsen af de første disciple i 1,16-20 – som en udfoldet debutscene om helbredelsen af manden med den urene ånd i 1,21-28. Nu er en debut i sagens natur en engangsbegivenhed, men antikke biografier kunne godt dele den op i flere dele, så man fik dobbelte eller tredobbelte debuter. Det var tilfældet, når biografisten fortalte om hovedpersonens barnedebut som en forsmag på den senere professionelle debut (fx Xenofon, *Kyropædien* 1.4.18-24; Pseudo-Kallisthenes, *Alexanderromanen* 1.18-19; Nepos, *Hannibal* 2.2-6; Nikolaos af Damaskus, *Augustus* 3 [FGrH F 127]; Sueton, *Augustus* 8.1), når hovedpersonen havde forskellige debuter inden for forskellige virkefelter (Ovid, *Tristia* 4.10.33; 4.10.57-58; Plutark, *Caesar* 5; Sueton, *Aug.* 8.1; *Tiberius* 8.1, 9.1-2, 9.3; *Nero* 6.2), eller når debuten blev præsenteret ad flere omgange ofte med rekapitulerende eller illustrativ effekt. Det sker fx i Nepos' biografi om den persiske satrap Datames, hvor der indledningsvis berettes om hans første militærtjeneste som skildvagt, hvorefter debuten udfoldes til også at gælde hans første militære slag:

Datames, der havde Kamisares til far og tilhørte det kariske folk, selvom hans mor var skythisk, gjorde sin første militærtjeneste (*primum militum*) hos Artaxerxes blandt dem, der vogtede paladset. ... [Her følger en kort beskrivelse af Datames' fars virke som satrap] ... Mens Datames tjente som soldat, viste han for første gang (*primum*) sit værd i den krig, som kongen førte mod kadusierne. For selvom mange af kongens soldater blev dræbt, gjorde han her store bedrifter. Da Kamisares faldt i denne krig, blev faderens satrapi overdraget til ham. (Nepos, *Datam.* 1.1-2; for andre eksempler se Xenofon, *Kyr.* 1.5.6-7; Plutark, *Them.* 2.5; 3.1; 4.1; *Pompejus* 8)

Markusevangeliet tildeler Jesus en dobbeltdebut med samme rekapitulerende og illustrative effekt, idet debutsummeriet efterfølges af en tilsvarende debutscene. I første omgang er det således summeriet i 1,14-15, der sætter Jesu offentlige virke i gang. Fortællingen har indtil da befundet sig i forberedelsesfasen, hvor forudsætningerne for Jesu offentlige virke er blevet etableret: Jesu baggrund fremgår af overskriften ("Guds søn"; 1,1), hvorpå følger beretningen om Johannes Døberens vejberedende virke (1,2-8), Jesu dåb og udnævnelse til at være Guds søn (1,9-11) og den første prøvelse, fristelsen i ørkenen (1,12-13). På dette grundlag er Jesus nu udrustet til at gå i offentlig aktion.¹⁰ I skematisk form svarende til analysen af Isokrates' *Euago-*

10. Denne forberedelsesfase til Jesu virke (1,1-13) betegnes i Markusevangeliets overskrift som "begyndelsen på evangeliet (ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου)" (1,1). I Apostlenes Gerninger bruges lignende vendinger om Jesu virkes første spæde begyndelse hos Johannes Døberen, jf. ApG 1,22; 10,37; 13,24.

ras ovenfor ser Markusevangeliets indledning til og med Jesu debut således ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Overskrift: Jesus som Guds søn (1,1)	c. Jesu dåb (1,9-11)	d. Fristelsen i ørkenen (1,12-13)	e. Summarium med pro- gramerklæ- ring (1,14-15)
b. Forløberen: Johannes Døberer (1,2-8)			f. [Kaldelsen af de første disciple (1,16-20)] ¹¹
			g. Helbredelsen af manden med den urene ånd (1,21-28)

Lad mig først kommentere debutsummariet i 1,14-15 – ofte kaldet Markusevangeliets programerklæring. Ligesom andre debutanter indleder Jesus sit virke, mens forløberen træder i baggrunden (jf. fx Nepos, *Datam.* 1.2; Plutark, *Per.* 7.2). Johannes Døberer er blevet fængslet (1,14a), og Jesus kommer til Galilæa for offentligt at proklamere sit guddommelige dekret (jf. κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ; 1,14): “Tiden er opfyldt, Guds rige er kommet nær; omvend jer og tro på evangeliet!” (πεπλήρωται ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ· μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ; 1,15). Dette er Jesu første ord i Markusevangeliet, hans *famous first words*.¹² Hovedpersonens

11. I fortællingens forløb er kaldelsen af de første disciple (1,16-20) placeret mellem debutsummariet (1,14-15) og debutscenen (1,21-28). Eftersom discipelkaldelsen ikke fremstår som en offentlig begivenhed, opfatter jeg den ikke som en debut men som et intermezzo, der lader disciplene illustrere debutsummariets budskab om omvendelse.

12. Til disse første ord svarer *the famous last words (ultima verba)*, som er et tilbagevendende topos i antikke biografier og nytestamentlige evangelier; se Kasper

vigtige første replik anføres også i andre debuter i de antikke biografier. Suetons biografi om den romerske politiker og konsul Passienus Crispus (1. årh. e.Kr.), som er overleveret i referat, rummer eksempelvis følgende debutsummarium:

Passienus Crispus, født i Visellium, begyndte sin første tale (*tirocinio suo*) i senatet med disse ord: "Forsamlede fædre og dig, Caesar (*Patres conscripti et tu Caesar*)" og blev som følge heraf rost til skyerne af Tiberius, dog ikke oprigtigt. (Sueton, *Passienus Crispus*)

Passienus Crispus' første ord i Senatet er på ingen måde tilfældige. Politikeren hilser Senatet med den konventionelle tiltaleform "forsamlede fædre", men tilføjer så et overraskende "og dig, Caesar". Dermed afsløres, hvad der ifølge Sueton kendetegner Passienus Crispus' virke som helhed, nemlig hans konstante higen efter anerkendelse hos den kejserlige familie.

Hos Markus har Jesu første ord en lignende programmatisk effekt i forhold til Jesu samlede virke. Ordene anslår i kortform det markinske hovedtema om Gudsrigets ankomst: Gud er i færd med at tage magten i verden i kraft af Jesu person, dvs. hans virksomhed, forkyndelse og skæbne ("Guds rige er kommet nær"); mennesker skal tilsvarende reagere på den nye virkelighed ved at nybesinde sig og følge ham efter ("omvend jer"). Den følgende evangeliefortælling er for så vidt én lang udfoldelse af dette tema om den nye virkelighed og den dertil svarende livsstil.

Jesu proklamation af Gudsriget artikulerer en apokalyptisk virkeligheds- og historieforståelse, som ikke mindst kommer til udtryk i vendingen "tiden er opfyldt" (*πεπλήρωται ὁ καιρὸς*). Men ὁ καιρὸς betegner ikke blot frelseshistoriens afgørende skæbnetime. Det gunstige øjeblik (ὁ καιρὸς) var som allerede nævnt også et tema i antikkens forestillinger om den ideelle debut. Perserkongen Kyros diskuterer det rette debut-øjeblik i sin første tale til soldaterne (Xenofon, *Kyr.* 1.5.6-24; 1.5.7-11). Og Nepos beretter som optakt til Themistokles' debut, at "... han både bedømte nutiden (*de instantibus*) præcist og forudså fremtiden på kyndigste vis" (Nepos, *Them.* 1.4; jf. *Miltiades* 1.6-2.1). Når Markus derfor lader Jesus hævde, at "tiden er opfyldt"

Bro Larsen. 2008. "Famous Last Words. Jesu ord på korset i evangeliernes sammenhæng." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 111: 3-11; Justin Marc Smith. 2020. "Famous (or Not So Famous) Last Words: Last and Dying Words in Greco-Roman Biography and Mark 15:34 Revisited." I *Modern and Ancient Literary Criticism of the Gospels: Continuing the Debate on Gospel Genre(s)*, red. Robert Matthew Calhoun, David P. Moessner & Tobias Nicklas. 307-333. Tübingen: Mohr Siebeck.

(*passivum divinum*) iscenesættes Jesu offentlige fremtræden også som en ideel debut efter guddommelig timing.¹³

Foruden debutsommariet i 1,14-15 rummer Markusevangeliet en debutscene i helbredelsen af manden med den urene ånd (1,21-28).¹⁴ I denne scene konkretiserer Jesus for første gang debutsommariets proklamation af Gudsriget; flere forskere har derfor bemærket scenens programmatiske karakter.¹⁵ Den begynder med, at Jesus og disciplene ankommer til basen for deres virke i Galilæa, Kapernaum. Det er den første af en række scener, der foregår i Kapernaum (1,21-2,11). Jesus går "straks" (εὐθὺς) i gang med at undervise i synagogen på sabbatten, og folk bliver slået af forundring over hans lære, som sker med en "magt" (ἐξουσία; 1,22.27), som de skriftkloge angiveligt ikke har. Scenen omhandler således en begyndende magtovertagelse ligesom en række andre debutscener om konger og generaler (fx Isokrates, *Euag.* 29-33).

Ordet "straks" (εὐθὺς) er som bekendt et af Markus' yndlingsord; det optræder 42 gange i evangeliet. Her i debuten angiver εὐθὺς, hvordan Jesus gør lyndebut i sit offentlige virke (1,21.23.28). I sin allerede omtalte vejledning til ambitiøse unge mænd beskriver Plutark netop, hvordan nybegyndere kan ses blusse op som superstjerner, skønt Plutark i sidste ende anbefaler, at en karriere sættes mere forsigtigt i søen:

Der findes to indgange og veje til offentligt virke (τῆς πολιτείας): Den ene er en hurtig (ταχέια) og strålende vej til berømmelse (πρὸς δόξαν), som dog ikke er uden farer; den anden er mere ordinær og langsom, men også mere sikker. Den første vej følger de, der som en tårnspringer

13. Hvis Markus' udtryk "tiden er opfyldt" (πεπλήρωται ὁ καιρὸς) stammer fra Paulus' "tidens fylde" (τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου; Gal 4,4), har Markus interessant nok ændret sprogbrugen fra χρόνος (kvantitativ tid) til καιρός (kvalitativ tid). Se også καιροῖς i debutscenen i Isokrates, *Euag.* 31.

14. Denne perikope udgør Markusevangeliets første kapitel ifølge *kephalaia*-inddelingen i Codex Alexandrinus (5. årh.; 1,21/23-28: περὶ τοῦ δαιμονιζομένου). De oldkirkelige ophavsmænd til kapitelinddelingen har antagelig opfattet perikopen som hovedhandlingens begyndelse, hvorved hele den foregående tekst danner en form for prolog i Markusevangeliet. Se Greg Goswell. 2009. "Early Readers of the Gospels: The *Kephalaia* and *Titloi* of Codex Alexandrinus." *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 6: 134-174.

15. Aloysius M. Ambrozic. 1975. "New Teaching with Power (Mk 1:27)." I *Word and Spirit: Essays in Honor of David Michael Stanley, SJ on his 60th Birthday*, red. Joseph Plevnik. 113-149. Willowdale: Regis College Press; John Chijioko Iwe. 1999. *Jesus in the Synagogue of Capernaum: The Pericope and its Programmatic Character for the Gospel of Mark. An Exegetico-Theological Study of Mk 1:21-28*. Rom: Editrice Pontificia Università Gregoriana; Joel Marcus. 2000. *Mark 1-8: A New Translation with Introduction and Commentary*. New York: Doubleday, 190.

straks (εὐθὺς) springer ud i et offentligt virke i kraft af en iøjnefaldende, stor og modig handling; de mener, at Pindar har ret, når han siger: “Når et arbejde begynder, bør vi bygge en front, der lyser op langvejsfra.” (Plutark, *Praecepta* 10)

Den markinske Jesus vælger som mange andre hovedpersoner i biografierne den spektakulære men risikable vej til berømmelse. Jesus demonstrerer Gudsrigets “magt” (ἐξουσία) ved hjælp af helbredelsen af manden med den urene ånd, som tilmed foregår på en sabbat. Hermed antyder debuten for første gang den konflikt mellem *freelanceren* Jesus og det skriftlærde *establishment*, som forstærkes i de følgende scener (2,1-3,6), og som i sidste ende fører til Jesu korsfæstelse og død. Men på et andet plan er det den urene ånd eller dæmon, der er Jesu modstander i perikopen. Den urene ånd udtrykker det selv i et krig: “Hvad har vi med dig at gøre, Jesus fra Nazaret! Er du kommet for at ødelægge os?” (1,24). Dertil må svaret være positivt, for Gudsrigets nærhed er et angreb mod Satans jordiske magt. Når Jesus i sin debut uddriver en dæmon, fører han en stedfortræderkrig. Jesus er som Guds repræsentant Gudsrigets frontkæmper i en eskatologisk kamp, mens dæmonen repræsenterer avantgarden i Satans hær. Debuts scenen udfolder og illustrerer derved programerklæringen i 1,14-15 om Gudsrigets nærhed.

Men debuts scenen slår også en række øvrige markinske hovedtemaer an. Det er fx her, læseren for første gang konfronteres med den såkaldte messiashemmelighed. Den urene ånd afslører Jesu identitet og siger: “Jeg ved, hvem du er: Guds hellige!” (1,24), hvortil Jesus svarer: “Ti stille, og far ud af ham!” (1,25). Dette hemmelighedsmotiv vedrørende Jesu sande identitet viser sig i Markusevangeliets forløb at bestå af to hemmeligheder: dels *om* Jesus er Messias, dels *hvordan* Jesus er Messias. Den sidste hemmelighed, der ifølge Markus også rummer den dybeste sandhed om Jesus, skønt den for disciplene er den sværeste at begribe, afsløres først undervejs i beretningen, ikke mindst i forbindelse med de tre lidelsesforudsigelser (8,27-10,45) og Jesu død på korset.¹⁶ Og hele dette centrale motivkompleks sættes vel at mærke i søen her i debuten med den urene ånds afsløring af Jesu identitet.

Man bør lægge mærke til, at manden i perikopen faktisk ikke omtales som dæmonbesat, men som en mand “med en uren ånd [ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ]” (1,23, jf. 1,26-27). Dermed aktiverer debuten modsætningen mellem rent og urent, hvor det urene ifølge toraens

16. Kasper Bro Larsen. 2022. “Den dobbelte messiashemmelighed.” *Bibliana* 2022/1. <https://readymag.com/u53721909/3151589/9/> (set 23. nov. 2022). Se desuden Ole Davidsen. 1993. *The Narrative Jesus: A Semiotic Reading of Mark's Gospel*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

præstelige forskrifter skal begrænse sig til det profane rum, så det ikke forurener det hellige rum, som tilhører Gud, dvs. templet. Det urene og det hellige er derfor ontologisk inkompatible størrelser, hvilket kommer tydeligt til udtryk i den urene ånds råb: “Hvad har vi med dig at gøre, Jesus fra Nazaret!” (1,24). Jesus kaldes “Guds hellige” – muligvis en ypperstepræstelig betegnelse (Sl 106,16) – og repræsenterer det hellige rum.¹⁷ Dermed antyder debuten den tempelkristologi, som gennemsyrrer hele Markusevangeliet: Jesus stiller sig kritisk an i forhold til tempelinstitutionen i Jerusalem (11,12-26; 12,10; 13,2; 14,58) og overtager selv templets rolle som forsoningens sted, idet han giver sit liv “som løsesum for mange” (10,45; jf. 2,10; 14,24).

På Jesu befaling farer den urene ånd ud af den besatte. Reaktionen kommer prompte fra publikum i synagogen: “Hvad er dette? En ny lære med myndighed! Selv de urene ånder befaler han over, og de adlyder ham!” (1,27). Biografiernes debuter rummer som nævnt ofte en beskrivelse af offentlighedens første (og typisk positive) reaktion på hovedpersonens ankomst *coram publico*. Det samme fænomen møder vi her, og Markus afslutter tilmed scenen med at tilføje: “Og rygtet om ham kom straks ud overalt i hele Galilæa” (1,28). Debuten introducerer således Jesus som den succesfulde galilæiske undergører – et billede der særligt præger første halvdel af Markusevangeliet. Vendingen “en ny lære med myndighed” (διδαχὴ καινὴ κατ’ ἐξουσίαν) er i denne forbindelse værd at hæfte sig ved. I lyset af antikkens konservative mentalitet fremstår vendingen som en logisk selvmodsigelse. For hvordan kan en *ny* lære have myndighed, når det ældste netop er bedst – eller som man slagordsagtigt sagde: *presbyteron kreiton*?¹⁸ Josefus betragtede netop jødedommens *gamle* partier som gedigne, mens det nye revolutionære parti var nationens ulykke (*Antiquitates iudaicae* 18.9-11). Og når Sueton kunne kalde de kristne for tilhængere af en *superstitio nova*, var det således ikke så meget *superstitio* som *nova*, der gjorde dem mistænkelige i romernes øjne (*Nero* 16.2). Markus afslører i sin debut en bevidsthed om det paradoks, at Jesus både er ny og har myndighed. Det er ikke institutionel eller traditionel autoritet, men Jesu karismatiske autoritet, Markus fremhæver: “Ung vin på nye sække!” (Mark 2,22). Hvad den nye lære, der begejstrer folkemængden, nærmere består i, udfolder debutscenen imidlertid ikke. I det hele taget er Jesus i Markusevangeliet mere en handlingens

17. Matthew Thiessen. 2020. *Jesus and the Forces of Death: The Gospels’ Portrayal of Ritual Impurity within First-Century Judaism*. Grand Rapids: Baker Academic, 115.

18. Peter Pilhofer. 1990. *Presbyteron kreiton. Der Altersbeweis der jüdischen und christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte*. Tübingen: Mohr. Udtrykket kan spores tilbage til (Pseudo-)Timaios fra Lokroi: τὸ πρεσβύτερον κάρρον ἐστὶ (*De natura mundi et animae* 94c).

mand end en hyppig taler. I overensstemmelse hermed er debuts scenen en helbredelseshandling (som i øvrigt også i Filostratos, *Apollonius af Tyana* 1.8-9) – den første helbredelse i en lang række eksorcismer og undere, der demonstrerer Gudsrigets nærhed og ukuelige magt. Jesu debut i Markusevangeliet er en militærdebut i en kosmisk krig mod dæmoniske magter. For en nærmere udfoldelse af debutantens programmatisk lære må vi vende os mod Matthæus og Lukas.

4. Bjergprædikenen – Jesu lære om den fuldkomne retfærdighed (Matt 5-7)

Den gængse teori til løsning af det synoptiske problem (den såkaldte to-kilde-hypotese) antager, at Matthæus og Lukas uafhængigt af hinanden har haft kendskab til Markusevangeliet i en eller anden form. For at identificere debuten i Matthæusevangeliet er det derfor i første omgang nødvendigt at undersøge, hvordan Matthæus gør brug af dels Markusevangeliets debutsommarium (Mark 1,14-15), dels debuts scenen med helbredelsen af manden med den urene ånd (Mark 1,21-28).¹⁹ For summariets vedkommende genbruges det hos Matthæus, så Jesus her begynder sit virke med at kalde til omvendelse, for “Himmeriget” er kommet nær (ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; 4,17b; jf. Johannes Døberens erklæring i 3,2). Ud over en anderledes gudsrigesterminologi følger Matthæus en ny indledning til summariet: “Fra da af begyndte Jesus at prædike og sige ...” (Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν καὶ λέγειν; 4,17a). Matthæus’ karakteristiske ἀπὸ τότε-udtryk markerer her og i 16,21 overgangen til en ny hoveddel i fortællingen, ligesom verbet ἤρξατο (“begyndte”) rimer på den biografiske debuts konventionelle ἀρχή-terminologi. Som hos Markus efterfølges summariet af en række discipelkaldelser (4,18-22). Matthæus knytter hertil et yderligere summarium om den hastigt voksende popularitet, som Jesus vinder gennem sin undervisning og helbredelsesvirksomhed (4,23-25). Matthæus har således udvidet Markus’ debutsommarium, så det nu består af to summarier om Jesu første virksomhed med discipelkaldelserne som intermezzo.²⁰

19. Det giver næppe mening at spekulere over, hvori en eventuel debuts scene i den hypotetiske Q-kilde kunne bestå. De gængse rekonstruktioner anfører Johannes Døberens prædiken (Matt 3,7-12 / Luk 3,7-9.16b-17), fristelsen i ørkenen (Matt 4,1-11 / Luk 4,2b-12) og saligprisningerne (Matt 5,3-12 / Luk 6,20b-23) som kildens tre første perikoper.

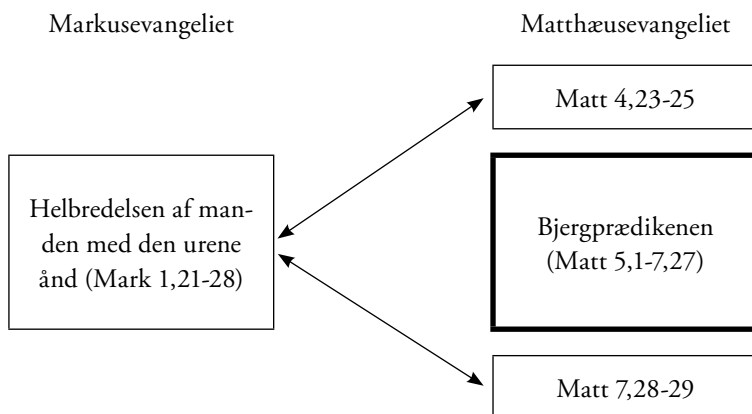
20. Et lignende forløb, hvor udvælgelsen af følgere også danner intermezzo mellem debuter, findes i perserkongen Kyros’ debut i Xenofon, *Kyr*. 1.5.6: “Og straks da han

Hvordan er det så gået med debutscenen om helbredelsen af manden med den urene ånd (Mark 1,21-28)? Det viser sig, at Matthæus stort set har udeladt scenen fra Markus; kun enkelte vendinger er bevaret. På det sted i fortællingen, hvor man ville forvente scenen, nemlig umiddelbart efter kaldelsen af de første disciple (Matt 4,18-22; jf. Mark 1,16-20), bringer Matthæus det sidste af de ovennævnte summarier (Matt 4,23-25; jf. også 9,35). Dette summarium, der hos Matthæus står umiddelbart før Bjergprædikenen, plukker tydeligvis i Markus' debutscene, eftersom der i generelle vendinger berettes om Jesu undervisning "i deres synagoger" (4,23; jf. Mark 1,21.23), om "rygtet om ham", der går ud i omegnen (4,24; jf. Mark 1,28; se også 3,7-8), og om hans helbredelser af de "besatte" (4,24; jf. Mark 1,23.25-27; se også 1,39). Foruden disse allusioner til Markus' debutscene bringer Matthæus et kort, næsten ordret citat fra scenen, men vel at mærke først så sent som i Matt 7, hvor citatet fungerer som afslutning på Bjergprædikenen: "... folkeskarerne [var] slået af forundring over hans lære; for han underviste dem som en, der har myndighed, og ikke som deres skriftkloge" (Matt 7,28b-29; overtaget fra Mark 1,22).

Som allerede nævnt berettede Markus i sin debutscene om publikums "forundring over hans lære", skønt indholdet af denne lære knapt nok fremgik af perikopen. Hos Matthæus er publikums "forundring over hans lære" imidlertid blevet tydeligt motiveret, idet forundringen er blevet reaktion på Bjergprædikenens lære. Hvad har Matthæus med andre ord gjort ved Markus' debutscene? I stedet for at genbruge den, som han ellers gør med over 90% af Markus' materiale, har Matthæus placeret rester af scenen umiddelbart før og efter Bjergprædikenen i Matt 5-7 – som en ramme om denne tale, jf. illustrationen nedenfor. Bjergprædikenen er dermed Matthæus' debutscene; den er Jesu første offentlige tale, hans *prima contio*.

---

var blevet valgt, begyndte han allerførst med at ofre til guderne (ἤρχετο πρῶτον ἀπὸ τῶν θεῶν). Først efter at have modtaget gode varsler, udvalgte han de 200 mænd. Og da de hver især havde udvalgt sig fire, samlede han dem og talte for første gang (πρῶτον) iblandt dem på følgende måde: "Kære venner ..." (1.5.6).

Når Matthæus gør Bjergprædikenen til den definerende debut for Jesus, tager han del i en genskrivningspraksis, der er velkendt fra de antikke biografier. Nye levnedsskildrere satte sig gerne for at genportrættere hovedpersoner, hvis levnedsløb tidligere havde været skildret i biografisk form. Det medførte også revision af debutterne. De anonyme såkaldte "åbne biografier" om fx Æsop, Homer og Alexander den Store florerede i forskellige varianter, og hovedpersonens offentlige debut varierer her fra version til version. Der findes desuden adskillige eksempler på nye biografier, der benytter sig af ældre biografier som forlæg, men omskriver eller erstatter forlæggets debut, så debuten bedre udtrykker forfatterens forståelse af hovedpersonens program. Som eksempel kan nævnes biografierne om kong Agesilaos II af Sparta, der regerede 400-359 f.Kr. Xenofon, der selv havde kæmpet under Agesilaos, fokuserer på kongens første heltemodige krig mod perserne på asiatisk jord (*Ages.* 1.9-19), mens Nepos og Plutark i deres senere biografier fremhæver, hvordan Agesilaos ad mere eller mindre intrigante veje kom til magten (*Nepos, Ages.* 1.2; *Plutark, Ages.* 1.6). Også for Matthæus er debuten for vigtig til at overlade til tilfældighederne.²¹

Debutsummarieret og debutscenen i Matthæusevangeliet optræder ikke så tidligt i fortælleforløbet som i Markusevangeliet. Det skyldes, at Matthæus har udvidet fortællingens forberedelsesfase med bl.a. Jesu stamtavle, fødsel, dåb og fristelse, så fasen dækker næsten fire ka-

21. For en fortolkning af denne genskrivningspraksis i lyset af Geza Vermes' begreb om "rewritten Bible" se Mogens Müller. 2012. "Luke – The Fourth Gospel? The 'Rewritten Bible' Concept as a Way to Understand the Nature of the Later Gospels." I *Voces Clamantium in Deserto: Essays in Honor of Kari Syreeni*, red. Sven-Olav Back & Matti Kankaanniemi. 231-242. Åbo: Åbo Akademi.

pitler (1,1-4,16). Herefter følger aktionsfasen med debutsummerierne (4,17-25). En egentlig udfoldet scene med Jesu offentlige fremtræden optræder dog først i Bjergprædikenen, da Jesus som en ny Moses stiger op på bjerget for at fremlægge sit halakiske program. I skematisk form ser Matthæusevangeliets første syv kapitler således ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Genealogi (1,1-17)	d. Jesu dåb (3,13-17)	e. Fristelsen i ørkenen (4,1-11)	g. Summerier med pro- gramerklæ- ring og kal- delse af de første discip- le (4,17-25)
b. Jesu fødsel og barndom (1,18-2,23)		f. Jesus flytter til Kaper- naum (4,12-16)	h. Bjergprædi- kenen (kap. 5-7)
c. Forløberen: Johannes Døberens (3,1-12)			

Det er ikke muligt her at gå i detaljer med Bjergprædikenenens teologi og radikale etik. Det skal dog bemærkes, at Jesu debut hos Matthæus ikke er en dæmonuddrivelse, men et stykke undervisning. Fra begyndelsen rykkes Jesu lærervirksomhed ind i centrum af personkarakteristikken og dermed kristologien, sådan som det også udtrykkes i Jesu sidste ord i evangeliet: "... idet I lærer dem at holde alt det, som jeg har befalet jer" (28,20a). Bjergprædikenen er den første af de mindst fem taler, som strukturerer Matthæusevangeliet og udgør en stor del af Matthæus' tilføjelse til den markinske tradition. Men Matthæus siger ikke noget om Jesu relevante uddannelsesbaggrund som underviser; derved brydes der med græsk-romerske idealer om den velforberedte, kompetente debut (Xenofon, *Memorabilia* 3.1.1-3; 3.6; 4.2.3-4; Tacitus, *Dialog om talere* 34). Jesus taler ud af sin karismatiske autoritet som en eskatologisk-messiansk rabbi, der er kommet for at fuldkommengøre toraen (5,17-20). Derfor skal de såkaldte antiteser ikke forstås som egentlige modsætninger, men snarere som opfyldelsesteser: "De gamle har sagt, og (δὲ) jeg siger jer" (fx 5,22).

Jesu radikale etik er hos Matthæus først og fremmest tænkt inden for en jødisk pagtsnomistisk horisont: gave – opgave – dom. Guds *gave* kommer først, derpå følger menneskets *opgave*, og endelig føl-

ger Guds frie *dom* over mennesket under hensyn til dets forvaltning af opgaven og med mulighed for soning.²² Debutsummariet i 4,17 rummer både gaven (“Himmeriget er kommet nær”) og opgaven (“omvend jer”), mens Bjergprædikenen udfolder denne struktur yderligere. Talen åbner således med at forkynde Guds gave i form af himmerigets nærhed, sådan som det siges i saligprisningerne (5,3-11); på den baggrund stilles opgaven – fx “Elsk jeres fjender” (5,44), hvilket vil sige at leve radikalt retfærdigt og generøst i den liminaltilstand, som himmerigets nærhed etablerer; endelig venter Guds positive eller negative dom, ikke ud fra hvor meget man har signaleret sit discipeltilhørsforhold ved at råbe “Herre, Herre”, men alt efter, om man har gjort Jesu himmelske faders vilje (7,21-22; jf. 25,11 og hele kap. 25). Det strukturelle og indholdsmæssige centrum i debutscenen er derfor fadervors tredje bøn: “ske din vilje som i himlen således også på jorden” (6,10).²³ Livet i overensstemmelse med Guds vilje er endemålet, indkapslet i det tilbagevendende nøgleord om at færdes ret i livet: “retfærdighed” (δικαιοσύνη; 5,10, 20; 6,1, 33; jf. 3,15; 21,32). Denne *imitatio Dei* er en hovedpointe hos Matthæus (5,48; 18,32-33). Efter Bjergprædikenen i kap. 5-7 følger derfor en række helbredelsesundere fra Jesu side i kap. 8-9 – som om Matthæus vil understrege, at der netop hos Jesus er en tæt sammenhæng mellem ord (Bjergprædikenen) og handling (undervirksomhed). Som debut sætter Bjergprædikenen scenen for Jesu virksomhed ifølge Matthæusevangeliet. Den er et sammenfattende epitome over Jesu lære.²⁴

5. Jesu undervisning i synagogen i Nazaret (Luk 4,16-30)

I Apostlenes Gerninger omtaler Paulus debutanten Jesus. Det sker på en af Paulus’ missionsrejser, hvor han i synagogen i Antiokia i Pisidien rejser sig op for at prædike. Paulus genfortæller Israels historie og når frem til de seneste frelseshistoriske begivenheder vedrørende Jesus: “Forud for hans fremtræden havde Johannes prædiktet omvendelsesdåb for hele Israels folk” (ApG 13,24). Jesu fremtræden eller

22. Anders Runesson. 2016. *Divine Wrath and Salvation in Matthew: The Narrative World of the First Gospel*. Minneapolis: Fortress Press; Kasper Bro Larsen. 2017. “Den kloge godsforvalter (Luk 16,1-8a). Jødisk pagtsnomisme som nøgle til lignelsen i Lukasevangeliets fortælleforløb.” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 80: 166-185.

23. Ulrich Mell. 2022. “Das Vaterunser als theologisches Zentrum der Bergpredigt.” I *The Lord’s Prayer*, red. Beth Langstaff m.fl. 115-142. Tübingen: Mohr Siebeck.

24. Hans Dieter Betz. 1979. “The Sermon on the Mount: Its Literary Genre and Function.” *The Journal of Religion* 59: 285-297.

debut hedder her i den græske tekst εἴσοδος (“indgang/fremtræden”) svarende til πάροδος (“adgang/entré”), som vi har set hos bl.a. Plutark (*Præcepta* 10-11). Den lukanske Paulus fastsætter her Jesu debut til tiden efter Johannes Døberens virke, hvilket svarer godt til de synoptiske evangeliers Jesus-narrativ, skønt Lukas som den eneste af de nytestamentlige evangelister også lader Jesus få en barnedebut. Det sker, da Jesu forældre tager den tolvårige Jesus med på pilgrimsfærd til Jerusalem i forbindelse med påskefesten (2,40-52).

På hjemrejsen opdager forældrene, at drengen er væk, og finder ham efter tre dage i templet, hvor han har imponeret lærere og tilhørere med sin indsigt og sine rede svar. I det hele taget er perikopen indrammet af fortællerkommentarer om Jesu visdom (2,40-52). Jesu eneste replik er rettet til forældrene: “Vidste I ikke, at jeg bør være hos min fader?” Det er Jesu første ord i hele Lukasevangeliet. Lukas viser med denne replik sin læser, hvad Markus undlod: At Jesus allerede før sin dåb havde en messiansk selvbevidsthed som Guds søn – han har en far, som ikke er Josef. Når ordene om at “være hos min fader” tilmed udtales i Jerusalems tempel, får ordene en tydeligt tempel-positiv klang. Det er i det hele taget en tendens hos Lukas, at templet knyttes positivt sammen med Jesus. Eksempelvis fremstilles Jesus i templet som spæd (2,22-40), og han græder over Jerusalems og templets skæbne (19,41-44), ligesom den tidlige Kristusbevægelse benytter templet som tilholdssted (24,53; jf. ApG 2,46; 3,11; 5,12.42). Lukas nedtoner tilsvarende tempelkritikken fra Markusevangeliet betragteligt, fx ved at forkorte tempelaktionen til et minimum (19,45-48). I stedet for en symbolsk tempelødelæggelse eller tempelrensning bliver aktionen til en tempelindtagelse. Kristusbevægelsen hører hjemme i templet og fremstår dermed i romersk sammenhæng som en traditionel, legitim *old time religion*.

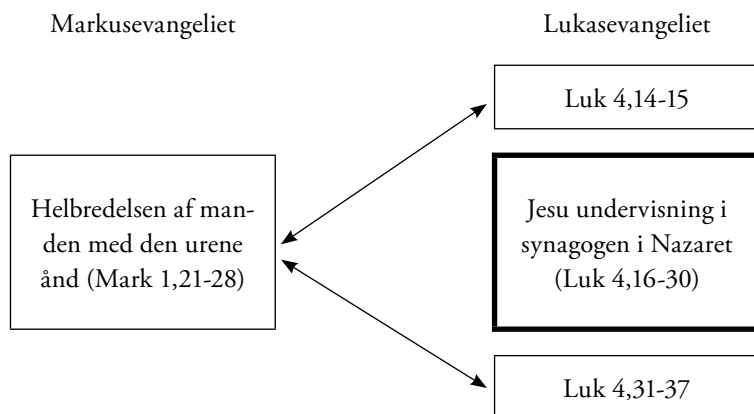
En blændende barnedebut var ikke ualmindelig i antikke biografier og fungerede ligesom hos Lukas som en forpremiere, der skulle imponere læseren og give et praj om, hvad der siden skulle ske i den egentlige professionelle debut som voksen (fx Xenofon, *Kyr.* 1.3.1; 1.4.25; Nepos, *Epameinondas* 1.4; Lukian, *Demonax* 3-4). Barnedebuten gjorde ofte brug af det såkaldte *puer senex*-motiv om det exceptionelt gammelkloge barn, der overgår sine jævnaldrende og allerede i barndommen optræder som en voksen: “Alle, der hørte det, undrede sig meget over hans indsigt og de svar, han gav” (Luk 2,47) – et motiv som barndomsevangelierne fra og med det 2. århundrede excellerer i (fx Thomas’ Barndomsevangelium). Interessant nok er det unge talent, som opmærksomheden retter sig imod, ofte tolv år gammel: Epikur fatter som tolvårig interesse for filosofi (Diogenes Laertius, *Epikur* 14), Samuel begynder sit profetiske virke som tolvårig (Jose-

fus, *Ant. iud.* 5.348), og kejser Augustus holder begravelsestalen for sin mormor, da han er tolv (Sueton, *Aug.* 8.1; 26.2-3 ; se dog Nikolaos af Damaskus, *Aug.* 3). For Jesu vedkommende er det særligt hans visdom, messianske selvbevidsthed og glæde ved templet i Jerusalem, der peger fremad i Lukasevangeliet. Men Jesu barnedebut er kun en forsmag på den egentlige voksendebut.

Lukas anfører som den eneste af evangelisterne Jesu debutalder som voksen: "Jesus var omkring tredive år, da han begyndte sit virke (ἀρχόμενος)" (3,23). Som nævnt var debutens timing genstand for grundige overvejelser i antik retorisk-pædagogisk litteratur. Skønt man ofte udtrykte beundring for bemærkelsesværdigt unge debutanter (Cicero, *Brutus* 229; Quintilian, *Inst. orat.* 12.6.1) og derfor også kunne finde på at lyve heltens debutalder yngre (Xenofon, *Ages.* 1.6), anså de fleste den gode debut for mindre afhængig af alder end af individuelle karakterevner og kontekst. Som eksempel påtog forbilledet Cicero sig først en *causa publica* (offentlig kriminalsag; jf *Pro Roscio Amerino*), da han var 26 år. Når Lukas anfører Jesu debutalder til "omkring tredive år", er det dog næppe Cicero, der er modellen, men gammeltestamentlige figurer som Josef (1 Mos 41,46; Filon, *Josefs liv* 121: "omkring tredive år") og ikke mindst kong David, Jesu messianske forfader, der var tredive år, da han blev konge (2 Sam 5,4). David optræder da også i den slægtstavle, der følger umiddelbart efter angivelsen af Jesu debutalder (3,31).

Hvordan udfolder Lukas så Jesu debut som 30-årig? Ligesom hos Matthæus lader spørgsmålet sig bedst besvare ved i første omgang at undersøge, hvordan Lukas har redigeret debutsummariet og debutscenen i Markusevangeliet. Hvad angår summariet, udelades det hos Lukas. Dette kan bedst forklares med Lukas' generelle tendens til at nedtone den stærke eskatologiske nærforventning (fx ApG 1,6-8; Luk 19,11; 24,21), der karakteriserede den tidligste Kristusbevægelse og kommer til udtryk i summariets ord om Gudsrigets umiddelbare nærhed. Hvad angår scenen med helbredelsen af manden med den urene ånd i synagogen i Kapernaum (Mark 1,21-28), ser det ud til, at Lukas (delvis i lighed med Matthæus) har benyttet elementer af denne scene til at indramme en ny debutscene. Hos Lukas drejer det sig ikke om Sletteprædikenen (Luk 6,17-49) – hans indholdsmæssige pendant til Matthæus' Bjergrædiken – men om Jesu undervisning i synagogen i Nazaret i Luk 4,16-30. Dermed dannes følgende *inclusio*-struktur:²⁵

25. Se hertil Ulrich Busse. 1978. *Das Nazareth-Manifest Jesu. Eine Einführung in das lukanische Jesusbild.* Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 66-90.

Lukas' indramning af sin nye debuts scene med elementer fra den markinske debuts scene adskiller sig fra Matthæus' tilsvarende indramning på to punkter. For det første: De allusioner, der i Luk 4,14-15 angives umiddelbart før debuts scenen, er knapt så tydelige som de tilsvarende allusioner umiddelbart før Bjergprædikenen. Hos Lukas hører vi kun om "rygtet om ham" (Luk 4,14; jf. Mark 1,28) og om undervisningen "i deres synagoger" (Luk 4,15; jf. Mark 1,21.23). For det andet: Da Jesus forlader Nazaret igen, nøjes Lukas ikke blot med at citere et enkelt udsagn fra Markus' debuts scene, sådan som Matthæus gjorde efter sin Bjergprædiken (Matt 7,28-29). Lukas gengiver derimod hele Markus' debuts scene i Kapernaum (Luk 4,31-37; jf. Mark 1,21-28). Hos Lukas er Markus' Kapernaum-scene imidlertid ikke længere debuts scene; den er i fremstillingens forløb blevet overhalet af Nazaret-scenen, der har taget dens plads. I stedet bliver Kapernaum-scenen hos Lukas en efterhængt forklaring på den misundelse, befolkningen i Nazaret giver udtryk for: "Vi har hørt om alt det, der er sket i Kapernaum; gør det samme her i din hjemby!" (Luk 4,23).

Den nye debuts scene er i øvrigt ikke helt og holdent Lukas' opfindelse. For allerede i Markusevangeliet prædiker Jesus i synagogen i Nazaret, dog første så sent som i Mark 6,1-6 og vel at mærke relativt kortfattet og udfoldet i kun seks vers. Lukas har med andre ord identificeret en enkelt mindre episode placeret over en tredjedel hene i Markusevangeliet, udvidet den betragteligt og rykket den frem i fortælleforløbet, hvorved den ophøjes til debuts scene.²⁶ Som det ses

26. For eksempler på lignende omskrivning af kilderne i Plutarks biografier, herunder *chronological displacements* og *expansion*, se Christopher Pelling. 2002. "Plutarch's Adaptation of his Source-Material." I *Plutarch and History: Eighteen Studies*, Christopher Pelling. Swansea: Classical Press of Wales, 92-94. Se også de samtidige

af skemaet nedenfor, har fortællingens begivenheder indtil nu tilhørt forberedelsesfasen før Jesu egentlige virke, med særlig vægt på Johannes Døberens og Jesu parallelle bebudelse, fødsel og barndom.

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Forord (1,1-4) b. Bebudelsen af Johannes Døberens og Jesu fødsel (1,5-56) c. Johannes Døberens og Jesu fødsel (1,57-2,39) d. Jesu barnedebut i templet (2,40-52) e. Johannes Døberens budskab (3,1-20) g. Genealogi med Jesu debutalder (3,23-38)	f. Jesu dåb (3,21-22)	h. Fristelsen i ørkenen (4,1-13)	i. Jesu undervisning i synagogen i Nazaret (4,16-30; med optakt i 4,14-15)

De fleste kommentatorer opfatter Nazaret-scenen som programmatisk for Lukasevangeliet som helhed.²⁷ Men som vi har set, er det-

skoleøvelser om genskrivende parafrase og udvidelse i Theon, *Progymnasmata* 15-16.

27. Eksempelvis omtalte K. L. Schmidt scenen som Jesu "Antrittspredigt", ligesom Bultmann kaldte den "einen programmatischen Antritt". Fitzmyer taler i sin kommentar om "a programmatic purpose", og Willert bruger for nylig udtrykket "en programtekst". Se K. L. Schmidt. 1919. *Der Rahmen der Geschichte Jesu. Literarkritische Untersuchungen zur ältesten Jesusüberlieferung*. Berlin: Trowitzch & Sohn, 38-43; Rudolf Bultmann. 1921. *Die Geschichte der synoptischen Tradition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 388; Joseph A. Fitzmyer. 1981. *The Gospel according to*

te træk karakteristisk for antikkens biografiske debuter som sådan. Lad mig udpege de vigtigste programmatiske elementer i Lukas' debutscene. Jesus ankommer til sin hjemby og går i synagogen på sabbatten "efter sin sædvane" (κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτοῦ; 4,16). Når Lukas på denne måde portrætterer Jesus som en god jødisk synagogegænger – jf. Jesus og forældrene i templet (Luk 2,21-52) og Paulus i templet "efter sædvane" (ApG 17,2) – sker det for at understrege på apologetisk vis, at Jesus og dermed Kristusbevægelsen ikke repræsenterer noget nyt og suspækt, men udgør den sande jødedom i ubrudt forlængelse af den jødiske bibel. Denne kontinuitet konsolideres desuden, da Jesus læser op fra Esajas-rullen og slutter af med "I dag er det skriftord, som lød i jeres ører, gået i opfyldelse" (4,21). Jesus indvarsler dermed en ny fase i Israels frelseshistorie, overgangen fra profetiens tid til opfyldelsens tid. Sidstnævnte tid er for Lukas todelt, så den ikke kun består af Jesu egen tid, men også af kirkens tid med sin egen berettigelse og udstrækning, der inkluderer mission til ikke-jøder.²⁸ I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at Jesus læser højt for forsamlingen. Til forskel fra de andre evangelister antyder Lukas både i barnedebuten (2,46) og i debutscenen, at Jesus er en boglærd skriftklog. Lukas kvalificerer Jesu debut intellektuelt efter tidens idealer om den kompetente debut.²⁹

Det er bestemt ikke noget tilfældigt blandingscitater fra Esajas, som Lukas tilføjer til den oprindeligt markinske scene (Es 61,1-2; 58,6). Teksten, Jesus læser op, er udtryk for lukansk teologi i en nøddeskal. "Herrens ånd er over mig", lyder det først (4,18; jf. 4,14), for Jesus er bærer af Guds ånd, som senere i Apostlenes Gerninger udgydes over alle Kristustroende (ApG 2,17-18; jf. Luk 23,46). Ånden er i den forstand den gennemgående hovedperson i det lukanske dobbeltværk. Og Jesu mission består ifølge citatet i at bringe "godt budskab til fattige" (4,18). Jesu mission har som bekendt en forstærket social-politisk dimension ifølge Lukas, hos hvem det ikke er de fattige i ånden,

---

Luke. Garden City: Doubleday, 1:71; Niels Willert. 2022. *Kommentar til Lukasevangeliets*. København: Eksistensen, 227.

28. Til denne fortolkning af Lukas' historiesyn (fx Luk 16,16; ApG 1,6-8), se Hans Conzelmann. 1954. *Die Mitte der Zeit. Studien zur Theologie des Lukas*. Tübingen: J.C.B. Mohr. Perikopen har i øvrigt også programmatisk funktion i folkekirkens ritualcyklus, idet den er prædikentekst til 1. søndag i advent efter anden tekstrække og som sådan indleder hvert andet kirkeår.

29. Hvor Jesus i Markus' udgave af Nazaret-scenen underviser uden at læse op og kaldes en τέκτων (håndværker), har Lukas tilføjet oplæsningen og udeladt bemærkningen om Jesus som ulærd arbejder (Mark 6,3; jf. Joh 7,15). Se Chris Keith. 2011. *The Literacy of Jesus: Scribal Culture and the Teacher from Galilee*. London: Bloomsbury, 124-146.

men de slet og ret fattige, der prises salige i Jesu saligprisninger (6,20; jf. fx 16,19-31).

Publikums reaktion er i første omgang positiv. Som rigtige lokalpatrioter hepper de på Josefs søn. Men Jesus lader sig ikke imponere, for, som han siger, "Ingen profet er anerkendt i sin hjemby" (4,24). Derpå genfortæller Jesus to episoder fra Det Gamle Testamente: om profeten Elias, der under hungersnøden ikke mættede Israels enker, men derimod enken i Sarepta i Sidons land (1 Kong 17,7-16), og om profeten Elisa, der ikke helbredte Israels spedalske, men derimod syrereren Na'aman (2 Kong 5). Tilhørerne i synagogen bliver rasende, for de forstår godt pointen: Hvis jøderne ikke tager imod Jesus, vil hans budskab gå videre til hedningerne – hvilket Lukas lader ske i Apostlenes Gerninger. Som Paulus siger i sin sidste replik med adresse til jøderne i Rom: "Derfor skal I vide, at denne frelse fra Gud er sendt til hedningerne; og de skal høre!" (ApG 28,28). Men der ligger mere i henvisningen til Elias og Elisa. Deres virke uden for Israel demonstrerer, at Kristusbevægelsens orientering mod hedninger ikke er de kristnes nye og illegitime påfund, men havde præcedens hos profeterne i den jødiske bibel. Ved på denne måde at foregribe hedningemissionen i Apostlenes Gerninger bliver debutscenen i Luk 4,16-30 ikke bare programmatisk for Lukasevangeliet, men for hele det lukanske dobbeltværk.³⁰

I synagogen i Nazaret fører tilhørernes raseri til, at de jager Jesus ud af byen for at styrte ham ud over et bjerg. Ligesom i biograferne om Æsop og Homer vender publikum sig efter den første positive reaktion mod hovedpersonen og smider ham ud af byen (Hägg 2012, 138). Denne vrede kulminerer, da skarerne langt senere står foran Pilatus og vil have Jesus korsfæstet: "Han ophidser folket med sin lære over hele Judæa; han begyndte (ἀρξάμενος) i Galilæa og er kommet helt hertil" (23,5). Med debuten i Nazaret i Galilæa begyndte Jesus således sit virke som "modsigelsens tegn" (1,34). Men i Lukas' debutscene baner Jesus sig vej mellem folk og går. Debuten slutter således med at foregribe passionshistorien, hvor det endelig lykkes at få Jesus slået ihjel, men hvor han også baner sig vej ud af døden og opstår. Nazaret-scenen udgør som sådan en kondenseret version af Lukas' hele evangeliefortælling.

30. Det kan dog overvejes for Apostlenes Gerningers vedkommende, om ikke Peters pinseprædiken i ApG 2,14-36 fungerer som apostlenes kollektive, programmatisk debut. Peters pinseprædiken gentager i øvrigt temaer fra Jesu egen debut i Nazaret som fx udgyldelsen af helligånd, missionen til hedninger, skriftprofeti og opfyldelse samt Jesu død og opstandelse.

6. Jesu første fremtræden i Kana og i Jerusalem – en dobbeltdebut (Joh 2,1-12.13-23)

Vender vi os mod det fjerde evangelium, har eksegesen ofte isoleret det fra de andre – lige siden Klemens af Alexandria i det 3. århundrede døbte Johannesevangeliet “det åndelige evangelium” (Euseb, *Kirkehistorien* 6.14.7) I de senere år har røster i forskningen imidlertid argumenteret for, at det fjerde evangelium også kan anskues som et fjerde synoptisk evangelium, for så vidt Johannes har haft kendskab til i hvert fald Markusevangeliet i en eller anden form.³¹ Hvad angår Jesu debut, er der dog næppe nogen spor af Markusevangeliets debutsummarium og debutscene i Johannesevangeliet.³² Johannes introducerer ligesom Matthæus og Lukas nye alternative Jesus-debuter, men til forskel fra de to andre sker det vel at mærke uden at pakke dem ind i ældre markinsk materiale. Også fortællingens forberedelsesfase, der leder op til aktionsfasen med debuterne, følger et anderledes forløb, hvor fx Jesu dåb og fristelse ikke nævnes. Skematisk ser det sådan ud:

I. Forberedelsesfase			II. Aktionsfase
1. Baggrund	2. Udnævnelse	3. Overgang	4. Debut
a. Prolog (1,1-18)	b. Johannes Døberens vidnesbyrd (1,19-34)	c. Kaldelsen af de første disciple (1,35-51)	d. Vinunderet ved bryllup- pet i Kana (2,1-12) e. Tempelak- tionen i Jerusalem (2,13-22)

Som det ses, betragter jeg vinunderet ved brylluppet i Kana og tempelaktionen i Jerusalem som Johannesevangeliets debutscener. Jesus har altså to debuter fordelt på hver sin lokalitet og kontekst – noget der som nævnt også findes i de antikke biografiers dobbeltdebutter. Forløbet indtil da hører til forberedelsesfasen: Prologen udgør over-

31. Eve-Marie Becker m.fl. (red.). 2021. *John's Transformation of Mark*. London: Bloomsbury. For en forskningsoversigt se Harold Attridge. 2018. “John and Other Gospels.” I *The Oxford Handbook of Johannine Studies*, red. Judith M. Lieu & Martinus C. de Boer. 44-62. Oxford: Oxford University Press.

32. Dog forekommer det specielle udtryk $\tau\acute{\iota}\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\acute{o}\iota$ både i Joh 2,4 og i Mark 1,24.

turen, der beskriver Jesu baggrund som Guds *logos* siden skabelsen. Herefter berettes om Jesu første møde med Johannes Døberen, hvor Døberen som den første genkender Jesus og udpeger ham – “Se, dér er Guds lam” (1,29; jf. 1,36) – uden at Jesus dog endnu selv træder offentligt i aktion. Kaldelsen af de første disciple forbereder endelig Jesu offentlige virke. Hos Johannes drejer kaldelserne sig imidlertid ikke om omvendelse væk fra det materielle liv, men om tro og anerkendelse af Jesu sande identitet. Kaldelserne danner en genkendelseskæde, der kulminerer med Jesu løfte til Nathanael: “Du skal få større ting at se end det ... I skal se himlen åben og Guds engle stige op og stige ned over Menneskesønnen” (1,50-51; jf. 1 Mos 28,12).³³ Løftet om denne gudsåbenbaring indfries i bred forstand i hele Johannes’ beretning om Jesu liv, død og opstandelse, men i snæver forstand sker det i den umiddelbart efterfølgende debutscene. Løftet afslutter således forberedelsesfasen og danner en åbningsfanfare for debuten: vinunderet ved brylluppet i Kana (2,1-12).³⁴

Jesu undere kaldes i Johannesevangeliet for tegn (σημεία), og Johannes markerer i 2,11a, at vi her har at gøre med det første tegn: “Dette gjorde Jesus i Kana i Galilæa som begyndelsen på sine tegn [ἀρχὴν τῶν σημείων]”. Udtryk som ἀρχή og ἀρχὴ πολιτείας bruges som nævnt i den græske litteratur til at angive den første offentlige optræden; det angiver en tidlig begyndelse, men hos Johannes også det principielle eller programmatisk, jf. dobbeltbetydningen af det latinske *principio* (begyndelse/princip). Vinunderet i Kana er således en prototype for, hvordan alle evangeliets tegn skal forstås. Dette udfoldes videre i 2,11b, hvor evangelisten tilføjer, at Jesus med tegnet “åbenbarede sin herlighed (δόξα), og hans disciple troede på ham”. Udtrykket δόξα anvendes hyppigt i debutterne i de græske biografier, hvor det betegner den ære og berømmelse, som helten vinder allerede ved sin første optræden (fx Isokrates, *Evag.* 29; Xenophon, *Ages.* 1.1; Nepos, *Datam.* 1.1-2; Plutark, *Praecepta* 10; *Camillus* 2.1–2). Men Johannes tilføjer udtrykket en ny dybde, idet det her betegner Jesu guddommelige væsen eller, som det traditionelt oversættes, hans herlighed. Til denne åbenbaring svarer disciplene med tro (2,11) – en reaktion som evangeliet i det hele taget har til formål at vække i læseren (20,31; jf. 1,14b; 3,16).

33. Kasper Bro Larsen. 2008. *Recognizing the Stranger: Recognition Scenes in the Gospel of John*. Leiden: Brill, 105-112.

34. Debutscenen med brylluppet i Kana udgør Johannesevangeliets første kapitel ifølge *kephalaia*-inddelingen i Codex Alexandrinus (5. årh.; 2,1-12: περὶ τοῦ ἐν Κανᾷ γάμου). De oldkirkelige ophavsmænd til kapitelinddelingen har angiveligt opfattet scenen som hovedhandlingens begyndelse, hvorved hele den foregående tekst kommer til at danne en form for prolog i Johannesevangeliet (Goswell 2009).

Tegnene åbenbarer således Guds og Jesu herlighed. Der er tradition for at inddele Johannesevangeliet i henholdsvis tegnenes bog med Jesu tegnhandlinger (kap. 1-12) og herlighedens bog med Jesu afskedstale, død og opstandelse (kap. 13-20/21), men faktisk er hele Johannesevangeliet både tegnenes bog og herlighedens bog. For tegnene kulminerer i herlighedens bog, hvor Jesu død og opstandelse bliver den ultimative tegnhandling, kaldet herliggørelsen (jf. verbet $\delta\omicron\zeta\acute{\alpha}\zeta\omega$ i fx 12,23; 17,1). Og åbenbaringen af Guds herlighed, hans $\delta\omicron\zeta\alpha$ -væsen, sker allerede i tegnundere som vinunderet i Kana, sådan som det siges i ovenstående citat fra 2,11b. At debuten ligesom hos især Markus og Lukas peger frem mod Jesu død og opstandelse, markeres også af andre tekstsignaler: Brylluppet sker på “den tredje dag” (2,1); og Jesus omtaler sin “time” ($\omega\rho\alpha$; 2,4), på samme måde som hans død og opstandelse senere kaldes “tiden”, dvs. Jesusfortællingens kulminationsfase (fx 13,1; 17,1). Men her i debuten drejer “tiden” sig i første omgang om den rette timing, sådan som vi så det med Markusevangeliets $\kappa\alpha\iota\rho\acute{\upsilon}\varsigma$ -begreb. Jesus afviser først sin mors menneskelige bøn om, at han træder til, da vinen slipper op, for hans time er endnu ikke kommet (2,4), men udfører alligevel vinunderet på sit eget guddommelige initiativ. I Johannesevangeliet er det Jesus, der bestemmer begivenhedernes gang, også tiden for sin debut (fx 10,18; 7,6-10; 11,3-7).³⁵

Da vinunderet ved brylluppet er indtruffet, udbryder vintjeneren: “Ethvert menneske sætter ellers den gode vin frem først, og når folk har drukket godt, så den ringere. Du har gemt den gode vin til nu” (2,10). Skønt vi ikke kan se nogen direkte brug af Markus’ debutscener hos Johannes, kan vi iagttage en fælles tematik i alle fire evangelier vedrørende værdien af det nye i forhold til det gamle. I Joh 1 består strategien tydeligvis i at demonstrere, at Jesus i virkeligheden er urgammel, skønt han fremstår som ny: Han er *logos* fra før, at verden blev til (1,1-3), og skønt han kronologisk set kommer til efter Johannes Døberen, er han i virkeligheden ældre end ham (1,15). “Jeg er, før Abraham blev født”, som Jesus også siger i et af sine “Jeg er”-ord (8,58). Her i kap. 2 videreføres tematikken fra Joh 1, idet Jesu debutscener handler om at vise, hvordan denne *newcomer* faktisk repræsenterer et positivt nybrud. Gud har gemt frelseshistoriens bedste vin til sidst.³⁶

35. Kasper Bro Larsen. 2007. “Narrative Docetism: Christology and Storytelling in the Gospel of John.” I *The Gospel of John and Christian Theology*, red. Richard Bauckham & Carl Mosser. 346-355. Grand Rapids: Eerdmans.

36. Kasper Bro Larsen. 2018. “Jesus, God of Old and Newcomer: Rhetorical Character Presentation in John 1-2.” I *Anatomies of the Gospels and Beyond: Essays in Honor of R. Alan Culpepper*, red. Mikeal C. Parsons m.fl. 281-299. Leiden: Brill.

Et lignende nybrud sker i den følgende scene, nemlig tempelaktionen, hvor Jesus fremstiller sig selv som et metaforisk tempel, dvs. som guds nærværets ikke-stedsbundne sted. For som fortælleren tilføjer, da Jesus taler om at rive templet ned og bygge et nyt på tre dage: “Men det tempel, han talte om, var hans legeme” (2,21). Som nævnt har denne tempelaktion for mig at se også karakter af debuts scene, skønt den følger efter Kana-scenen. Anderledes kan det næppe opfattes, når Johannes rykker tempelaktionen frem til fortællingens begyndelse i forhold til de synoptiske evangelier, hvor aktionen udgør Jesu endegyldige provokation mod templets myndigheder (Mark 11,15-19; Matt 21,12-13; Luk 19,45-48).³⁷ Vi har jo også set Lukas ophøje en foreliggende perikope fra Markustraditionen til debuts scene ved at rykke den frem i fortællingens forløb.

Med tempelaktionen illustrerer Johannes narrativt sin tempelkristologi: at Jesus er det sande guds nærvær – det sted, hvor Guds herlighed (δόξα / כבוד) har taget bolig, som det siges i prologen (1,14a; jf. 2,11). Dermed initieres også Johannesevangeliets grundlæggende konflikt mellem Jesus og de jødiske myndigheder (2,18.24-25), som kulminerer i forbindelse med korsfæstelsen. Mens vinunderet i Kana var det første tegn, betegnes Jesu død og opstandelse her som det sidste tegn. For efter sin voldelige protestaktion bliver Jesus spurgt: “Hvilket tegn (σημείον) viser du os, siden du gør dette?” (2,18; jf. 20,30). Det er her, Jesus betegner sig selv som det genrejste tempel bygget på tre dage. Korsfæstelsen og opstandelsen på den tredje dag er således evangeliets ultimative tegn. For at understrege, at det i sidste ende er Jerusalem-debutens tempelkristologi, der fører til Jesu korsfæstelse, har Johannes desuden ændret verbet i salmecitatet fra aorist til futurum, så det bliver en profeti om årsagen til Jesu endeligt: “Nidkærlighed for dit hus skal fortære [καταφάγεται] mig” (2,17; jf. Sl 69,10 / 68,10 LXX). Scenen introducerer også Johannesevangeliets centrale hermeneutiske princip om, at Jesu liv og skæbne dybest set først kan forstås efter hans død og opstandelse, dvs. retrospektivt i lyset af den helligånd, som disciplene modtager: “Da han siden var opstået fra de døde, kom hans disciple i tanker om, at han havde sagt dette [dvs. om sig selv som tempel], og de troede Skriften og det ord, Jesus havde sagt” (2,22; jf. fx 8,28; 14,25-26).³⁸

Johannesevangeliet rummer således en dobbeltdebut – henholdsvis en galilæisk og en jerusalemisk debut. Johannes lægger sig på den ene side i forlængelse af de synoptiske evangelier ved at lade den første

37. Også tempellogiet i Mark 14,58 (jf. Matt 26,61; ApG 6,14) er rykket frem i fortællingens forløb til Joh 2,19.

38. Til hermeneutikken se Jörg Frey. 2018. *Theology and History in the Fourth Gospel: Tradition and Narration*. Waco: Baylor University Press, 143-203.

debut foregå i Galilæa, dog i form af vinunderet i Kana; på den anden side etablerer Johannes med tempelaktionen Jesu virke i magtens centrum allerede fra begyndelsen. Dermed søsættes den særligt johannæiske fortælling om Jesu pendulerende virksomhed mellem Galilæa og Jerusalem. De to debuter bindes sammen ved at omhandle Jesu identitet som Guds herligheds tempel (2,11.21), ved at koble Jesu første offentlige aktiviteter sammen med hans sidste tegnhandling, dvs. hans død og opstandelse (jf. $\sigma\eta\mu\epsilon\iota\omicron\nu$ i 2,11.18.23) og ved begge at forberede læseren på denne herliggørelse: Jesus-fortællingens klimaks (fx “den tredje dag” og “på tre dage” i 2,1 og 2,19; se også 2,4.17.24-25). Som debutsener efter biografisk forbillede kan man ikke være i tvivl om deres programmatisk funktion for johannæisk kristologi, teologi og hermeneutik.

7. Konklusion

Meget mere kunne siges om de enkelte debuter i de nytestamentlige evangelier. Jeg har her søgt at påvise, at debuten udgjorde et vigtigt topos i de antikke biografier. Antikke biografister anså det for deres opgave at karakterisere hovedpersonen ved hjælp af udvalgte nøglescener, hvorefter debuten hos mange spillede en særligt fremtrædende og programmatisk rolle som portalen til det offentlige virke. Evangelisterne arbejdede på samme måde selektivt med Jesus-overleveringen (Luk 1,1-4; Joh 20,30; 21,25); særligt i Matthæus- og Lukasevangeliet kan man spore et bevidst redigeringsarbejde med det foreliggende kildemateriale med henblik på at orkestrere den helt rigtige Jesus-debut i overensstemmelse med evangelistens ideologiske og kristologiske synspunkt.

Sammenligner vi de fire evangeliers brug af det biografiske debut-topos, ser det i skematisk form sådan ud:

	Markus	Mattæus	Lukas	Johannes
Barnedebut	–	–	Jesus som tolvårig i templet (2,40-52)	–
Jesu debutalder	–	–	“omkring 30 år” (3,23)	–
Debutsummarium	“Gudsriget er nær” (1,14-15)	“Himmeriget er nær” (4,17-25)	–	–
Debutscene	Helbredelsen af manden med den urene ånd (1,21-28)	Bjergprædiken (kap. 5-7)	Jesu undervisning i synagogen i Nazaret (4,16-30; med optakt i 4,14-15)	Vinunderet ved brylluppet i Kana (2,1-12) Tempelaktionen i Jerusalem (2,13-23)

Som det ses, benytter Markus og Matthæus sig af et kort debutsummarium som optakt til den egentlige debutscene, mens Lukas både bringer en barnedebut og angiver Jesu voksne debutalder inden selve debutscenen i kap. 4. Johannes rummer hverken barnedebut, debutalder eller debutsummarium, men derimod to parallelle debutscener. Evangeliernes debutscener har alle træk til fælles med debuter i de antikke biografier, men også indbyrdes, idet de i forskellig grad tematiserer debutens guddommelige timing, det nye budskabs forhold til det gamle samt Jesu død og opstandelse som Jesus-fortællingens kulmination.

Mest iøjnefaldende er det dog, at debutscenerne i alle fire evangelier er forskellige: Markus' debutscene demonstrerer Gudsrigets nærhed i form af en dæmonuddrivelse og introducerer messiashemmigheden og tempelkristologien (Mark 1,21-28); Matthæus fremstiller Jesus som en karismatisk underviser og som ny Moses, der i Bjergprædi-

kenen præsenterer toraens egentlige lære om en højere retfærdighed (Matt 5-7); Lukas lader Jesus i synagogen i Nazaret opfylde forjættelserne i den jødiske bibel om “godt budskab til fattige”, der også skal nå ud til hedningerne (Luk 4,16-30); og Johannes’ to debutscener – en i Galilæa og en i Jerusalem – identificerer på forskellig måde Jesus som det åbenbarede gudsnærvær (“herlighed”; δόξα) og peger frem mod den fulde åbenbaring i hans herliggørende død og opstandelse (Joh 2,1-12.13-23).

Evangeliernes Jesus-debuter er som sådan nøgler til forståelsen af de enkelte evangeliers teologi. Debuterne udgør en teologisk signatur i hvert enkelt evangelieskrift, ligesom de åbner et vindue til den tidlige Kristusbevægelses litterære og teologiske pluralisme. I stedet for at betragte evangelierne som en helt særlig litteraturform – med det anstrøg af kristen exceptionalisme, som en sådan betragtningsmåde rummer – er det mere frugtbart at forstå dem i deres antikke, litteraturhistoriske kontekst, hvor biografierne synes særlig relevante som sammenligningsmateriale. Det komparative arbejde skal ikke skygge for evangeliernes på mange måder særlige karakter eller låse dem slavisk fast til én genre eller kulturel tradition; formålet er derimod at sætte den litterære og teologiske kreativitet, evangelierne udfolder, i tydeligere relief. Evangelisterne opfinder ikke debuten som biografisk topos, men de udnytter dens programmatisk potentiale på nye måder.

Artiklens tilgang til debuterne i de antikke biografier og evangelierne er på mange måder ny – og så alligevel ikke. Allerede da Matthæus og Lukas fandt det nødvendigt at skabe alternative debutscener i forhold til Markus’, afslørede de, hvor vigtig de anså debuten for at være i det biografiske forløb. I oldkirkens eksegese og manuskriptkultur findes desuden eksempler på en særlig interesse for Jesu debut i dens forskellige varianter. Kirkefaderen Origenes, der forfattede de ældste endnu delvist bevarede evangeliekommentarer fra midten af det 3. århundrede, diskuterede i sit værk om Johannesevangeliet, hvilket af Jesu undere der rent faktisk var den første offentlige handling: Var det Johannes’ Kana-scene med vinunderet eller Markus’ Kapernaum-scene med eksorcismen? Logos-teologen Origenes foretrak generelt Johannesevangeliet, hvilket han også gjorde i dette spørgsmål: “For tegnet, som skete i Kapernaum, var ikke ‘begyndelsen på tegnene’ (ἀρχὴ τῶν σημείων)” (*Kommentar til Johannesevangeliet* 10.10; PG 14:328 Migne). Men Origenes fik ikke det sidste ord; spørgsmålet står endnu åbent. I kraft af de nytestamentlige evangeliers mangfol-

dighed er det også i dag muligt at vælge sig sin egen yndlingsversion af debutanten Jesus.³⁹

Litteratur

- Ambrozic, Aloysius M. 1975. "New Teaching with Power (Mk 1:27)." I *Word and Spirit: Essays in Honor of David Michael Stanley, SJ on his 60th Birthday*, red. Joseph Plevnik. 113-149. Willowdale, Ontario: Regis College Press.
- Attridge, Harold. 2018. "John and Other Gospels." I *The Oxford Handbook of Johannine Studies*, red. Judith M. Lieu & Martinus C. de Boer. 44-62. Oxford: Oxford University Press.
- Aune, David E. 1987. *The New Testament in Its Literary Environment*. Library of Early Christianity 8. Philadelphia: The Westminster Press.
- Baltzer, Klaus. 1975. *Die Biographie der Propheten*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag.
- Becker, Eve-Marie. 2006. *Das Markus-Evangelium im Rahmen antiker Historiographie*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 194. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Becker, Eve-Marie. 2017. *The Birth of Christian History: Memory and Time from Mark to Luke-Acts*. The Anchor Yale Bible Reference Library. New Haven: Yale University Press.
- Becker, Eve-Marie, Helen K. Bond & Catrin H. Williams (red.). 2021. *John's Transformation of Mark*. London: Bloomsbury.
- Betz, Hans Dieter. 1979. "The Sermon on the Mount: Its Literary Genre and Function." *The Journal of Religion* 59: 285-297.
- Bond, Helen K. 2020. *The First Biography of Jesus: Genre and Meaning in Mark's Gospel*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bultmann, Rudolf. 1921. *Die Geschichte der Synoptischen Tradition*. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments 12. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

---

39. For de oldkirkelige diskussioner se Helmut Merkel. 1971. *Die Widersprüche zwischen den Evangelien. Ihre polemische und apologetische Behandlung in der Alten Kirche bis zu Augustin*. Tübingen: Mohr Siebeck.

- Burridge, Richard A. 1992. *What Are the Gospels? A Comparison with Greco-Roman Biography*. SNTS Monograph Series 70. Cambridge: Cambridge University Press.
- Busse, Ulrich. 1978. *Das Nazareth-Manifest Jesu. Eine Einführung in Das lukanische Jesusbild*. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk.
- Conzelmann, Hans. 1954. *Die Mitte Der Zeit. Studien zur Theologie des Lukas*. Beiträge zur historischen Theologie 17. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Collins, Adela Yarbro. 1995. "Genre and the Gospels." *The Journal of Religion* 75: 239-246.
- Collins, Adela Yarbro. 2007. *Mark: A Commentary*. Hermeneia. Minneapolis: Fortress.
- Davidson, Ole. 1993. *The Narrative Jesus: A Semiotic Reading of Mark's Gospel*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Duff, Timothy E. 1999. "The Programmatic Statements in the *Lives*." I *Plutarch's Lives. Exploring Virtue and Vice*, Timothy E. Duff. 13-51. Oxford: Clarendon Press.
- Fitzmyer, Joseph A. 1981. *The Gospel according to Luke*. The Anchor Bible 28-28a. Garden City: Doubleday.
- Fludernik, Monika. 2010. "Narratology in the Twenty-First Century: The Cognitive Approach to Narrative." *Publications of the Modern Language Association of America* 125: 924-930.
- Frey, Jörg. 2018. *Theology and History in the Fourth Gospel: Tradition and Narration*. Waco: Baylor University Press.
- Frickenschmidt, Dirk. 1997. *Evangelium als Biographie. Die vier Evangelien im Rahmen antiker Erzählkunst*. Texte und Arbeiten zum Neutestamentlichen Zeitalter 22. Tübingen: Francke.
- Goswell, Greg. 2009. "Early Readers of the Gospels: The *Kephalaia* and *Titloi* of Codex Alexandrinus." *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 6: 134-174.
- Greimas, Algirdas Julien & Joseph Courtés. 1988a. "Kompetens." I *Semiotik. Sprogteoretisk Ordbog*, oversat af Per Aage Brandt & Ole Davidson. 119-120. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Greimas, Algirdas Julien & Joseph Courtés. 1988b. "Manipulation.", i *Semiotik. Sprogteoretisk Ordbog*, oversat af Per Aage Brandt & Ole Davidson. 147-149. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Greimas, Algirdas Julien & Joseph Courtés. 1988c. "Performans." I *Semiotik. Sprogteoretisk Ordbog*, oversat af Per Aage Brandt og Ole Davidsen. 185-186. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hägg, Tomas. 2012. *The Art of Biography in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Iwe, John Chijioke. 1999. *Jesus in the Synagogue of Capernaum: The Pericope and its Programmatic Character for the Gospel of Mark. An Exegetico-Theological Study of Mk 1:21-28*. Tesi Gregoriana, Serie Teologia 57. Rom: Editrice Pontificia Università Gregoriana.
- Kampen, Natalie Boymel. 1981. "Biographical Narration and Roman Funerary Art." *American Journal of Archaeology* 85: 47-58.
- Keith, Chris. 2011. *The Literacy of Jesus: Scribal Culture and the Teacher from Galilee*. Library of New Testament Studies 413. London: Bloomsbury.
- Larsen, Kasper Bro. 2007. "Narrative Docetism: Christology and Storytelling in the Gospel of John." I *The Gospel of John and Christian Theology*, red. Richard Bauckham & Carl Mosser. 346-355. Grand Rapids: Eerdmans.
- Larsen, Kasper Bro. 2008a. "Famous Last Words. Jesu ord på korset i evangeliernes sammenhæng." *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* 111: 3-11.
- Larsen, Kasper Bro. 2008b. *Recognizing the Stranger: Recognition Scenes in the Gospel of John*. Biblical Interpretation Series 93. Leiden: Brill.
- Larsen, Kasper Bro. 2017. "Den kloge godsforvalter (Luk 16,1-8a). Jødisk pagtsnomisme som nøgle til lignelsen i Lukasevangeliets fortælleforløb." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 80: 166-185.
- Larsen, Kasper Bro. 2018. "Jesus, God of Old and Newcomer: Rhetorical Character Presentation in John 1-2." I *Anatomies of the Gospels and Beyond: Essays in Honor of R. Alan Culpepper*, red. Mikeal C. Parsons, Elizabeth Struthers Malbon & Paul Anderson. 281-299. Biblical Interpretation Series 164. Leiden: Brill.
- Larsen, Kasper Bro. 2022. "Den dobbelte messiashemmelighed." *Bibliana* 2022/1. <https://readymag.com/u53721909/3151589/9/> (set 23. nov. 2022).
- Marcus, Joel. 2000. *Mark 1-8: A New Translation with Introduction and Commentary*. The Anchor Bible 27. New York: Doubleday.
- Mell, Ulrich. 2022. "Das Vaterunser als theologisches Zentrum der Bergpredigt." I *The Lord's Prayer*, red. Beth Langstaff, Loren T. Stucken-

- bruck & Michael Tilly. 115-142. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 490. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Merkel, Helmut. 1971. *Die Widersprüche zwischen den Evangelien. Ihre polemische und apologetische Behandlung in der Alten Kirche bis zu Augustin*. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 13. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Müller, Mogens. 2012. "Luke – The Fourth Gospel? The 'Rewritten Bible' Concept as a Way to Understand the Nature of the Later Gospels." I *Voces Clamantium in Deserto: Essays in Honor of Kari Syreeni*, red. Sven-Olav Back & Matti Kankaanniemi. 231-242. *Studier i exegetik och judaistik utgivna af Teologiska Fakulteten vid Åbo Akademi* 11. Åbo: Åbo Akademi.
- Pelling, Christopher. 2002. "Plutarch's Adaptation of his Source-Material." I *Plutarch and History: Eighteen Studies*, Christopher Pelling. 91-116. Swansea: Classical Press of Wales.
- Phelan, James. 2007. *Experiencing Fiction: Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*. *Theory and Interpretation of Narrative*. Columbus: Ohio State University Press.
- Pilhofer, Peter. 1990. *Presbyteron kreitton. Der Altersbeweis der jüdischen und christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte*. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 2/39. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Runesson, Anders. 2016. *Divine Wrath and Salvation in Matthew: The Narrative World of the First Gospel*. Minneapolis: Fortress Press.
- Schmidt, Karl Ludwig. 1919. *Der Rahmen der Geschichte Jesu. Literarkritische Untersuchungen zur ältesten Jesusüberlieferung*. Berlin: Trowitzsch & Sohn.
- Smith, Justin Marc. 2020. "Famous (or Not So Famous) Last Words: Last and Dying Words in Greco-Roman Biography and Mark 15:34 Revisited." I *Modern and Ancient Literary Criticism of the Gospels: Continuing the Debate on Gospel Genre(s)*, red. Robert Matthew Calhoun, David P. Moessner & Tobias Nicklas. 307-333. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 451. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Thiessen, Matthew. 2020. *Jesus and the Forces of Death: The Gospels' Portrayal of Ritual Impurity within First-Century Judaism*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic.
- Willert, Niels. 2022. *Kommentar til Lukasevangeliet*. Dansk kommentar til Det Nye Testamente 6. København: Eksistensen.

Collegium Biblicum... et Coranicum

Om koran- og bibelstudiers fælles historie og mulige fremtid¹

Professor, ph.d. Thomas Hoffmann
Københavns Universitet

Abstract: This article argues – on the occasion of Collegium Biblicum's 75 anniversary – that Qur'anic studies belong to an important and long-standing scholarly object of investigation in biblical studies – in the past, present, and future. The article sets out with three sections. The first outlines a striking resemblance between the Qur'anic and the biblical universes. The second exemplifies how the Qur'ān stages itself in dialogue with the biblical tradition. The third sketches some characteristic Christian responses to the Qur'ān. The article then proceeds to outline how Danish university theology from early on engaged with the Qur'ān and its language, Arabic. The penultimate section summarizes state-of-affairs since year 2000 and the last section points to current trends and future scenarios and hopes.

Key words: Qur'ān – Qur'anic Studies – Biblical Studies – Danish theology – Islam

Dristigt formuleret kan man sige, at der altid har været et *Collegium Biblicum et Coranicum*. Koranen opstod i et miljø præget af det bibelske univers og forstår sig selv i forlængelse af dette univers. Kristne har lige fra islams fremkomst forholdt sig til muslimernes helligskrift, og i Danmark er koranforskningen gennem århundreder blevet vartaget af sprogingteresserede teologer. Det begyndte at ændre sig i det 20. århundrede, og siden er studiet af Koranen blevet et selvstændigt forskningsfelt – men med fortsatte forbindelser til udforskningen af Bibelen.

Efter nogle indledende betragtninger over forholdet mellem Koranen og det bibelske univers giver jeg i denne artikel et rids af det danske *Collegium Biblicum et Coranicum*. Min hovedpointe er, at danske teologer – og dermed dansk teologi – siden reformationen ikke blot har udgjort et traditionelt *collegium biblicum* med læsning og eksegesis af helligskrifterne, men tillige ofte har kultiveret et *collegium coranicum et arabicum*.

---

1. Denne artikel er en lettere udvidet og omarbejdet version af mit foredrag ved Collegium Biblicums 75-års jubilæum i 2022.

1. Koranen og det bibelske univers

Allerede i senantikken, i 600-tallet, bedrev araberne en spirende og proto-koranisk læsning og genskrivning af Bibelen en rum tid før kristne læsere begyndte at læse i og forholde sig til Koranen. Begreber som “læsning”, “genskrivning” og “bibel” skal her forstås i videste forstand som reception, udlægning og omfortolkning af et bibelsk univers, der rækker videre end de kanoniske tekstsamlinger og spænder over bibelsk diskurs, en levende og rituelt performeret tradition og en materiel bibelsk bogkultur. Som den amerikanske gammeltestamentler James W. Watts påpeger i sin artikel “The Three Dimensions of Scriptures”, rummer og aktiverer helligtekster tre dimensioner: en semantisk-tematisk, en performativ-ritualiseret og en ikonisk-materiel.² Bibelen og Koranen udgør ingen undtagelser her, hvilket indebærer, at Koranen overlapper med adskillige af Bibelens ‘dimensioner’.

Med udtrykket “en spirende proto-koranisk læsning og genskrivning” skal man forestille sig en arabisktalende befolkning, der var blevet fortrolige med det bibelske univers, eller i hvert fald nogle af dets galakser. Det gælder adskillige af Bibelens centrale figurer (Adam, Noa, Abraham, Moses, Maria, Jesus), temaer (syndefald, eksodus, frelse, tro og gerning, frelse og fortabelse), genrer og retoriske figurer (bønner, doksologier, formaninger, lignelser, parallelismer) og ritualiserede og materielle praksisser (offer, faste, bøn, askese, rituel renhed og urenhed samt ideen om eksklusive og kostbare helligtekster). Araberne var tilsyneladende så fortrolige med dette univers, at fortællingerne og temaerne ofte blot behøvede et stikord og en fast vending, for at de grundlæggende semantiske rammer, plots og pointer kunne blive aktiveret og (be)grebet af datidens modtagere. Som de klassiske *reader-reception* og læsepragmatiske teorier har argumenteret for, skal tekstuelle lakuner og “uafklaretheder” (*indeterminacies*) ikke nødvendigvis forstås som mangler, men som muligheder, der konstant afprøves og udfyldes af et engageret og kreativt medfortolkende publikum. Koranens direkte henvendelser og spørgsmål til læserne vidner om disse dynamiske interaktioner allerede i den oprindelige kontekst.

Koranens tekstunivers er langt mere minimalistisk i omfang og detaljeringsgrad end de bibelske fortællingers store mytiske, biografiske og (frelses)historiske spændingsbuer.³ Koranen er i sin retoriske

2. James W. Watts. 2013. “The Three Dimension of Scriptures.” I *Iconic Books and Texts*, red. James W. Watts. 9-32. London: Equinox.

3. Joseffortællingens bibelske og koraniske versioner udgør et klassisk sammenligningspunkt, se f.eks. Frederik Poulsen. 2022. *Josef og brødrene*. København: Forlaget Vandkunsten.

struktur mere forkyndelse end narrativ, mere parænese og lærefortælling end historiefortælling, mere stereotyp og didaktisk fokuseret i persontegningerne end Bibelens langt mere komplekse figurer. Hvor Bibelen udgør et bibliotek af forskelligartede tekster, der har rødder i forskellige historiske perioder, geografiske rum og sprog, fremstår Koranen mere som et værk forankret i ét sprog, én periode og ét geografisk rum.

De senantikke araberes selektive fortrolighed og engagement med det bibelske univers omsatte sig således i en kreativ *rewriting*, en gen- eller omskrivning af dette univers kombineret med polyteistiske og proto-monoteistisk/henoteistiske elementer fra et gammelarabisk tekstunivers. Formodentlig var det meste af Arabien oprindeligt polyteistisk, men i århundrederne op til Muhammads komme havde kontakten med spredte jødisk og kristne grupperinger og sydarabiske statsdannelse af jødisk og kristen islæt igangsat en synkretistisk bevægelse. Elementer af jødisk og kristen monoteisme begyndte at blande sig med gammelarabiske trosforestillinger.

2. Koranens "bibelske" selvforståelse

Ét af senantikkens religiøse kendetegn var udbredelsen af fænomenet "hellige mænd" – Arabien var ingen undtagelse i den henseende.⁴ Blandt et udvalg af hellige mænd var det så den selverklarende profet og budbringer Muhammad, der i første halvdel af 600-tallet havde held og talent til at gribe og omdanne de florerende, helligtekstlige diskurser og forestillinger til en ny helligtekst, der skulle blive til Koranen. Dette var formodentlig var ikke sket, hvis ikke der havde været en kritisk masse af tilhørere, der qua svækket polyteisme og tiltagende synkretisme var rede til en arabisk version af det monoteistiske og moralske univers. Et univers, som nogle forskere har betegnet

4. Historikeren Peter Brown har her været central for senmoderne islamstudier, dels på grund af sin epokale splejsning af islam med rabbinsk jødedom og kristendom i senantikken, dels med sine banebrydende studier af hellige mænd; se Peter Brown. 1971. "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity." *The Journal of Roman Studies* 61: 80-101. Islams trosbekendelse, *al-shahāda* ("Der er ingen gud foruden Gud. Muhammad er Hans sendebud") kan siges at eksemplificere kulminationen på senantikkens hellige mand som det vigtigste bindeled mellem lægmand og Gud. For en opdatering af Brown i islamologisk regi, se Chase Robinson. 1999. "Prophecy and Holy Men in Early Islam." I *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Brown*, red. James Howard-Johnston & Paul Anthony Hayward. 241-262. New York: Oxford University Press.

som det abrahamiske, hvis man fremhæver sammenhængen mellem jødedom, kristendom og islam, og som andre forskere grupperer under den overordnede kategori af såkaldte aksereligioner. Samlet set resulterede det i et nyt forkyndelsesunivers præget af dét, som jeg undertiden kalder for 4K:

Kontinuitet. Koranen og Muhammads profet- og budbringerhverv italesættes som et projekt, der ligger i forlængelse af tidligere eksempler på monoteistisk religion prædiker af en kæde af profeter og udsendinge, som Gud siden Adam har sendt til verdens forskellige samfund, f.eks. K 40:78: “Vi har sendt udsendinge ud før dig. Nogle af dem har Vi fortalt dig om, andre har Vi ikke fortalt dig om.”

Konfirmation. Koranen “bekræfter” sine helligtekstlige forgænger(e), sædvanligvis omtalt som Toraen, *Tawrât*, og Evangeliet, *Injil*, f.eks. K 3:3: “Han har sendt Skriften med sandheden ned til dig til bekræftelse af det, der var før den. Han har sendt Toraen og Evangeliet ned.”⁵

Kritik. Profetisk forkyndelse er ofte præget af polemisk tale, og Koranen er således et stærkt polemisk skrift. Det giver sig for eksempel til udtryk i forestillingen om jødernes og de kristnes *tabrif*, dvs. bevidste eller ubevidste fordrejninger eller hemmeligholdelse af dele af deres egne helligskrifter, som de tænkes at have modtaget fra samme Gud som muslimerne, f.eks. K 5:15: “I Skriftens folk! Vor udsending er kommet til jer for at oplyse jer om meget af det, som I har holdt skjult af Skriften, og for at tilgive meget. Lys og et tydeligt skrift er kommet til jer fra Gud.”

Korrektion. Begrebet indebærer perfektion, så Koranen fornyer og afslutter den sande og autentiske udgave af et givet budskab, mest tydelig i det vers, der tænkes at angive nogle af Muhammads sidste åbenbaringer, K 5:3: “I dag har Jeg fuldkommengjort jeres religion for jer og fuldbyrdet Min nåde over jer. Jeg finder velbehag i overgivelsen til Gud (*al-islâm*) som religion for jer.”

Denne arabiske fortrolighed med det bibelske univers i senantikken kom som bekendt til at manifestere sig som islam, en monoteistisk militant frelsesreligion med samme universalistiske og missionerende ambitioner som kristendommen.⁶

Det blev til en religiøs bevægelse, der selvbevidst kategoriserede sig selv som “religion”, *dîn*, og tillige navngav sig selv som *al-islâm*, mest

5. Med mindre andet er angivet er oversættelsen fra *Koranen*. 2006. Oversat af Ellen Wulff. København: Forlaget Vandkunsten.

6. Se især Fred Donner. 2010. *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*. Cambridge: Harvard University Press; Thomas Sizgorich. 2008. *Violence and Belief in Late Antiquity: Militant Devotion in Christianity and Islam*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

prægnant i førnævnte K 5:3: "I dag har Jeg fuldkommengjort jeres religion for jer og fuldbyrdet Min nåde over jer. Jeg finder velbehag i overgivelsen til Gud (*al-islām*) som religion for jer." Her bemærker vi perfektionsmomentet og en unik religionsbevidsthed, som udfoldes inden for dét spirende tekst- og forkyndelsesunivers, vi i dag kender som *al-qur'ān*, "Recitationen, Oplæsningen" eller simpelt hen bare Koranen. Det er i forlængelse af denne selvbevidsthed ikke overraskende, at forkyndelsen adskillige gange betegner sig selv som "koran", som regel kvalificeret ved et anprisende tillægsord som vis, prisværdig, forunderlig eller arabisk, f.eks. K 56:77: "Dette er en ædel Koran."

Koranen kvalificerer sig selv med flere tilnavne (f.eks. Retledningen, Påmindelsen og Kriteriet), men betegnelsen *al-kitāb*, "Bogen" eller "Skriftet", er utvivlsomt det vigtigste.⁷ Denne betegnelse vidner om en dobbelthed af mundtlig forkyndelse og skriftlighed, og islam fremstår med Koranen tidligt som en ekstrem selvbevidst religion.⁸ Det kan skyldes, at den allerede i sin vorden kunne spejle sig i jødedom og kristendom som eksisterende religioner med særlige teologier, ritualer og institutioner. Med andre ord: Koranen byggede på og var i dialog med det bibelske univers og dets traditionsbærere.

Selvom vi nok må tilkende Muhammad de intellektuelle ophavsrettigheder til Koranen, var der også tale om et kollektivt bogprojekt, hvor Muhammads mundtlige forkyndelse, der strakte sig over to årtier, løbende forholdt sig til sit publikum og skiftende kontekster. Med Gregor Schoelers ord: "The Koran was already a book during the life of the Prophet – although only as an objective or an idea, not in reality."⁹ Dette spirende koraniske kollektiv med Muhammad som det karismatisk knudepunkt udgjorde så at sige et muslimsk ur-*collegium biblicum*. Undervejs i denne proces opnår man en kritisk masse og en sådan religiøs og politisk selvstændiggørelse, at man bliver til et *collegium coranicum*, der ikke har eksegetisk behov for forbindelse til et *collegium biblicum*.¹⁰

7. For det mest udtømmende studie, se Daniel Madigan. 2001. *The Qur'ān's Self-Image: Writing and Authority in Islam's Scripture*. Princeton: Princeton University Press.

8. Se f.eks. Stefan Wild (red.). 2007. *Self-Referentiality in the Qur'an*. Wiesbaden: Harrassowitz.

9. Gregor Schoeler. 2010. "The Constitution of the Koran as a Codified Work: Paradigm for Codifying Hadith and the Islamic Sciences?" *Oral Tradition* 25 (1): 199-210.

10. For beskrivelse af denne proces og uafhængighedsproces, se Sidney Griffith. 2015. *The Bible in Arabic: The Scriptures of the "People of the Book" in the Language of Islam*. Princeton: Princeton University Press.

Det koraniske budskab blev forkyndt i en imperial(istisk) kontekst, hvilket også smittede af på budskabets religiøse og politiske ambitioner. Koranens frelsesbudskab, der på nogle punkter mere ligner kristendommens universalisme – tilsat et tiltagende element af militant fromhed – end jødedommens, blev således realiseret i en imperial *mimesis*, hvor stat og religion meget tidligt er konciperet som tæt forbundne størrelser.¹¹ Ligesom de persiske sasanider understøttede zoroastrismen som statsreligion, og ligesom det østromerske rige havde kristendommen som statsreligion, således faldt det de første muslimer følgerigtigt at etablere islam som statsreligion, hvor de vandt frem og sikrede *dār al-islām*, “islams hus”.

Muhammad, Koranens profetiske alter ego, dør dog, inden den islamiske vision om et imperium realiseres i et hastigt *futūh al-buldan*, “erobringerne af landene”. Efter Muhammads død i 632 etablerer hans efterfølgere, kalifferne, sig i første omgang i Palæstina, Det Hellige Land, nærmere bestemt i Damaskus. En særlig akse mellem Mekka og Jerusalem, der allerede er artikuleret i Koranen, etableres på Tempelbjerget med den islamiske civilisations første eksempel på monumentalarkitektur, den ottekantede Klippemoské med sine friser af smukt kalligraferede koranvers, der især adresserer kristendommens vildfarelser.¹²

3. Tidlige kristne reaktioner på Koranen

Som historikere får vi efter en lang række sporadiske kristne og jødiske kilder om de nye arabiske erobrere vores første større vidnesbyrd om et decideret kristent *collegium biblicum et coranicum* i første halvdel af det ottende århundrede. Den nok mest berømte kilde er den græsktalende teolog Johannes af Damaskus (675/676-749), der foretager nogle af de første systematiske, men selektive, læsninger af Koranen.¹³

11. Se f.eks. G.W. Bowersock. 2013. *The Throne of Adulis: Red Sea Wars on the Eve of Islam*. Oxford, Oxford University Press.

12. For hypotesen om en særlig ideologisk og ritual forbindelseslinje mellem Mekka og Jerusalem, se Uri Rubin. 2008. “Between Arabia and the Holy Land: A Mecca-Jerusalem Axis of Sanctity.” *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34: 345-62. For en oversættelse af Klippemoskeens friser, se Donner 2010.

13. For en udførlig samling af tidlige ikke-islamiske kilder, se Robert Hoyland. 1997. *Seeing Islam As Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*. Princeton: The Darwin Press. For Johannes af Damaskus, se Daniel J. Sahas. 1972. *John of Damascus on Islam: The “Heresy of the Ishmaelites”*. Leiden: Brill.

Herefter vokser et stadig mere informeret korpus af kristne læsninger af Koranen og islamiske tekster, både i de nye islamiske territorier og i den europæiske kristenhed. Denne udvikling er fornemt samlet og gjort tilgængelig i udgivelsesserie *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, under udgivelse af David Thomas med flere.¹⁴ De tidlige læsninger fra et kristen *collegium biblicum* er som regel apologetiske og bibel-/kristocentriske – i en sådan grad at islam mere forstås som et kristent kætteri end som en ny religion i sin egen ret. Det er eksempelvis tydeligt hos Johannes af Damaskus, som inkluderer islam i sit katalog over kristne kætterier. I de tilfælde, hvor islam og muslimerne trods alt blev opfattet som en ny, men falsk religion, blev den skrevet ind i en større forsynsførelse, hvor Gud brugte muslimerne (i lang tid tildelt bibelsk influerede navne som hagarenere og saracener) som sin retfærdige svøbe, med hvilken han kunne tugte den syndige kristenhed.

De første deltagere i et *collegium biblicum*, der forholder sig til de nye muslimske magthavere i den mellemøstlige region, bliver forbløffende hurtigt arabiskkyndige og kommer på mange måder til at leve et mere symbiotisk liv med muslimerne end den vestlige kristenhed uden for Mellemøsten, der igen og igen konfronterer den islamiske verden og vice versa.¹⁵

Som middelalderhistorikeren Thomas Burman overbevisende har argumenteret for, kunne kristnes filologiske beskæftigelse med det arabiske sprog åbne for momenter af objektivitetsforpligtende analyse, selvom den konfessionelle og eurocentriske forforståelse aldrig blev fuldstændig opgivet og affortryllet.¹⁶ Hverken det fromme håb om muslimsk masseomvendelse eller fristelsen til at bruge Koranen og islam til interkonfessionel polemik mellem katolikker, protestanter, jøder, sekterikere og fritænkere forsvandt helt. Filologien er et tveægget sværd, der kan bruges som såvel et forsvar som et angreb. Det er middelalderens og den tidlige modernitets kristne *collegium biblicum et coranicum*.

I det encyklopædiske moderskib, *Encyclopaedia of the Qurʾān* (2001-2006), i seks bind med omkring tusinde opslag, sætter flere forskere et grundlæggende skel i koranforskningen mellem tiden før Oplys-

14. David Thomas m. fl. (red.). 2009. *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*. Leiden: Brill.

15. Med symbiotisk antyder jeg ikke nødvendigvis en harmonisk sameksistens, et *convivencia*, sådan som det også er blevet populært at forestille sig den muslimske, kristne og jødiske sameksistens på den iberiske halvø. For møder og sammenstød, se Jean-Marie Gaudeul. 1984. *Encounters and Clashes: Islam and Christianity in History*. Rom: Pontificio Istituto di Studi Arabi e Islamici.

16. Thomas Burman. 2015. *Reading the Qurʾān in Latin Christendom, 1140-1560*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

ningstiden og tiden herefter. Det gøres i Hartmut Bobzins “Pre-1800 Preoccupations of Qur’ānic Studies” og i Marco Schöllers “Post-Enlightenment Academic Study of the Qur’ān”, der koncist redegør for den egentlige videnskabelige konstituering af faget og dens mange rødder i teologien.¹⁷

4. Dansk teologi og koranforskning¹⁸

At koranstudier overhovedet kommer i stand inden for den danske universitære horisont, skyldes i første omgang senmiddelalderens og renæssancens teologiske og kulturelle nybrud, med inspiration fra Erasmus af Rotterdam (1466-1536) og den såkaldte bibelhumanisme.¹⁹ Yderligere impulser kommer fra den protestantiske reformation, hvor man i stigende grad begynder at interessere sig for Biblens “østerlandske” originalsprog, der rummede eller tænkte at kunne rumme ukendte nøgler til forståelsen af bibelteksten.²⁰ Endelig var de realpolitiske omstændigheder omkring Tyrkerkrigene mod de muslimske osmannere heller ikke uden betydning. Martin Luthers kommissionering af en trykt latinsk oversættelse af Koranen i 1543 skal også ses som udtryk for, at man ønskede at udbrede kendskabet til Tyrkens, dvs. fjendens, helligskrift.²¹ Med Det Gamle Testaments hovedsprog, hebraisk, bliver studier i hebraisk og andre semitiske sprog en

17. Hartmut Bobzin. 2004. “Pre-1800 Preoccupations of Qur’ānic Studies.” I *Encyclopaedia of the Qur’ān*, red. Jane D. McAuliffe. 235-253. Leiden: Brill; Marco Schöllers. 2004. “Post-Enlightenment Academic Study of the Qur’ān.” I *Encyclopaedia of the Qur’ān*, red. Jane D. McAuliffe. 187-208. Leiden: Brill. For Oplysningstidens rolle, se Ziad Elmarsafy. 2009. *The Enlightenment Qur’ān. The Politics of Translation and the Construction of Islam*. Oxford: Oxford University Press. For en særlig fokuseret forskningshistorisk behandling af kristne teologers studier af Koranens kristologi, se Martin Bauschke. 2001. *Jesus im Koran*. Köln: Böhlau. For en mere overordnet historisk introduktion til orientalistisk-islamiske studier, se Robert Irwin. 2007. *Af begær efter viden: Orientalisterne og deres fjender*. København: Forlaget Vandkunsten.

18. Dele af dette afsnit er en let omarbejdet version af Thomas Hoffmann. 2016. “Danske koranstudier: Et forskningshistorisk over-, side- og udblik.” *Tidsskrift for Islamforskning* 10 (1): 74-86.

19. For kultur- og teologihistoriske studier af dette fænomen, se f.eks. John V. Tolan. 2002. *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. New York: Columbia University Press.

20. Hartmut Bobzin. 2008. *Der Koran im Zeitalter der Reformation: Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*. Würzburg/Beirut: Ergon.

21. A.S. Francisco. 2007. *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*. Leiden: Brill.

vigtig del af bibelkundskaberne – med Hans Tausen som den første, der begynder at undervise i hebraisk i 1537.

I 1700-tallet bliver arabisk et sprog, som flere af de danske teologiprofessorer arbejder med, dog ikke med udlægningen af Koranen som primært fokus.²² Heller ikke Carsten Niebuhrs rejse til Arabien (1761-1767), der i første omgang var udtænkt af den tyske teolog og orientalist Johann David Michaëlis (1717-1792), blev en oplagt lejlighed til at stifte nærmere kendskab til Koranen og dens rolle i fromhedslivet. Faktisk blev ekspeditionen ligefrem pålagt ikke at erhverve sig koranmanuskripter på sin rejse. Ikke desto mindre tilflød der på forskellig vis, blandt andet ved donationer og danske orientaler, koranmanuskripter til Danmark i 1700-tallet.

Det er ikke helt klart, hvornår eller i hvilken grad arabiskstudier blev bedrevet og undervist første gang på universitetet i København. Frede Løkkegaard, der virkede som professor i semitisk filologi ved Københavns Universitet, henviser i sin forskningshistoriske oversigtsartikel til, at den teologiske professor Hans Hansen Svanes (1606-1666) undervisning i syrisk og arabisk blev nedlagt i 1646, da sprogene blev erklærede for unyttige for teologistudiet.²³ Allerede dengang var filologien presset af instrumentel tænkning. Herefter skulle det først være i første halvdel af 1700-tallet, at Marcus Wöldike (1699-1750), teolog og rektor, genoptager undervisningen i aramæisk, syrisk, samaritansk og arabisk. Tilsyneladende er det dog først med Johan Christian Kall (1714-1775), der var tysker af fødsel men bosat i Danmark, at undervisningen i Koranen blev en reel mulighed. Ifølge Løkkegaard fortrinsvist ved at påvise "ugudeligheder" i muslimernes bog (Løkkegaard 1992, 492). Med teologen Jacob Georg Christian Adler (1756-1834) ser vi de første spæde akademiske arbejder, hvor Koranen og tekster om islamisk historie indgår. Dette følges op af Jens Lassen Rasmussen (1785-1826), der ud over at forelæse over Koranen udmærkede sig ved – som den første – at skrive om vikingernes engagementer i den islamiske verden og udgive et værk om den præ-islamiske periode, baseret på muslimske historikers værker.

Den første egentlige monografi inden for koranforskning kom fra teologen, demokrati- og frihedstænkere Jacob Jacobsen Dampé (1790-1867), der i 1812 forsvarede sin korte afhandling om Koranens etik, *Conspectus et æstimatio ethica Corani. Adjecto animadversionum*

22. Se Stig T. Rasmussen. 1996, "Dansk arabistik og islamforskning i det 17.-19. århundrede: hovedtræk bibliografisk belyst." *Fund og Forskning fra Det kongelige Bibliotek* 35: 257-291.

23. Frede Løkkegaard. 1992. "Semitisk-østerlandsk filologi." I *Københavns Universitet 1479-1979*, bind 8, red. Svend Ellehøj & Leif Grane. 477-509. København: Gad.

philologicarum in arabicos scriptores specimine, “Betragtning og vurdering af Koranens etik; tilføjet et eksempel på filologiske kommentarer til arabiske forfattere”.²⁴ Desværre er den ikke blevet oversat til dansk, men middelalderhistorikeren Kurt Villads Jensen giver i et antologibidrag en oversigt over opbygning og indhold.²⁵

Teologen og gammeltestamentleren Frants Buhl (1850-1932) er uomtvisteligt den første dansker, der for alvor sætter sit præg på islam- og koranforskningen. Det sker især med monografien *Muhammeds Liv* fra 1903, der i sagens natur inddrager meget koranisk stof og bliver en international klassiker med oversættelsen til tysk i 1930.²⁶ I 1921 udgiver Buhl et udvalg af oversatte koranpassager, som han arrangerer efter en hypotetisk kronologisk rækkefølge, ikke mindst inspireret af semitisk filologis *Altmeister* Theodor Nöldeke (1836-1930).²⁷ Buhls *Muhammeds religiøse Forkyndelse efter Qurânen* fra 1924 må betegnes som sin tids mest grundige og forskningsmæssigt opdaterede danske monografi om Koranen. Buhl bliver også den sidste teolog, der både virker inden for de klassiske teologiske fag og rene islamstudier, fordi de sidste efterhånden bliver udfoldet inden for humanistiske fag som religionshistorie, semitisk filologi og mellemøststudier. Buhls referencer til Muhammad viser også, at koranforskningen stadig tog sammenhængen mellem Koranen og Muhammad for forholdsvis selvfølger og uproblematisk, noget der siden er blevet anholdt og problematiseret.

24. Jacob Jacobsen Dampe. 1812. *Conspectus et aestimatio ethicæ Corani, adjecto animadversionum philologicarum in Arabicos scriptores specimine*. København: Johannes Fridericus Schultz.

25. Kurt Villads Jensen. 2016. “Doktor Dampe og Koranens etik.” I *Krig, korstog og kultur møder i 1700-tallet*, red. Janus Møller Jensen & Carsten Selch Jensen. 143-171. Nyborg: Østfyns Museer. Det er vanskeligt ikke at undre sig over disse teologiuddannede arabisters betydning for danmarkshistorien. Dels den uforløste og tragiske skæbne for friheds- og demokratitænkeren Dampe, der dømmes til døden i 1820, benådes med livsvarigt fængsel på Christiansø og først tyve år senere får amnesti. Dels hans samtidige, Ditlev Gothard Monrad (1811-1887), der er magister i semitisk filologi og arbejder med et så vanskeligt felt som den tidlige arabiske poesi, inden han for alvor vender sig mod en politisk løbebane.

26. Frants Buhl. 1903. *Muhammeds Liv. Med en Indledning om Forholdene i Arabien før Muhammeds Optræden*. København: Gyldendal.

27. Frants Buhl. 1924. *Muhammeds religiøse Forkyndelse efter Qurânen*. København: J.H. Schultz. Theodor Nöldekes kronologiske tese om tre faser i Koranens Mekka-surer fra omkring 610-622 og en afsluttende fjerde fase i Muhammads periode i Medina fra 622-632 blev først fremsat i en prisafhandling fra 1856 og siden i ungdomsarbejdet *Geschichte des Qorans* fra 1860, der senere blev udvidet og efterbearbejdet af tre tyske orientaler, Schwally, Bergsträsser og Pretzl i årene 1909-1938; se Theodor Nöldeke. 2013. *Geschichte des Qorâns*. Anden udgave, omarbejdet af Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträsser & Otto Pretzl. Hildesheim: Georg Olms.

Andre danske forskere fra det tyvende århundrede, førnævnte Løkkegaard (1915-2002) og iranisten Jes P. Asmussen (1928-2002), var ligeledes begge uddannet som teologer. De bidrog med to kortfattede og formidlende værker i 1972 og 1982, henholdsvis *Muhammed* og *Muhammed, Jesus, Abraham: Kristendom og jødedom i Koranen*.²⁸ Begge kombinerede islams muhammadbiografiske litteratur med udvalgte koranlæsninger og relevante referencer til bibel, kristendom og jødedom. Inden da havde især en anden teolog og islamforsker, Johannes Pedersen (1883-1974), kendt for sin gammeltestamentlige klassiker *Israel I-IV* og sin hebraiske grammatik, bedrevet udførlige islamstudier og i forskellig grad behandlet koranisk-islamisk materiale. Et eksempel er kapitlet i doktorafhandlingen fra 1912, *Den semitiske Ed og beslægtede Begreber samt Edens Stilling i Islam*, der udkom på tysk to år senere.²⁹

Det næste større koranorienterede arbejde, som udkom efter Asmussen, ser vi først i 1997. Det drejer sig om *Koranen i udvalg*, der er nyoversat, introduceret, tematisk arrangeret samt tilføjet et historisk-sprogligt noteapparat af Finn O. Hvidberg-Hansen (1935-2022), teologisk licentiat og professor i semitisk filologi ved Aarhus Universitet.³⁰

Disse forskningshistoriske nedslag demonstrerer en blivende interesse for arabisk filologi og islam blandt teologer i århundrederne. I enkelte videnskabeligt lykkelige tilfælde brillerede teologer som Buhl og Pedersen inden for såvel teologien som islamologien.

Med etableringen af semitisk filologi og religionsvidenskab som selvstændige fag i løbet af det tyvende århundrede indledtes en udvikling, hvor teologi og religions- og islamstudier i stadig højere grad blev adskilt fra hinanden. Fra og med sidste halvdel af århundredet var islamforskere i Danmark almindeligvis afkoblet fra teologistudiet, enten som forskere med baggrund i religionsvidenskab eller mellemøststudier.

Selvom de forskellige religions- og islamvidenskabelige samt mellemøstorienterede fag ved universiteterne i København, Aarhus, Odense og Roskilde alle har haft kapaciteter med viden om Koranen, dens historiske kontekst og fortolkningshistorie, har forskningen

28. Asmussen, Jes P. 1982. *Muhammed, Jesus, Abraham: Kristendom og jødedom i Koranen*. København: Gad; Frede Løkkegaard. 1972. *Muhammed*. København: Gad.

29. Pedersen, Johannes. 1912. *Den semitiske Ed og beslægtede Begreber samt Edens Stilling i Islam*. København: V. Pios Boghandel. For en udførlig biografi over Pedersen og hans akademiske virke, se https://biografiskeleksikon.lex.dk/Johannes_Pedersen.

30. Finn O. Hvidberg-Hansen. 1997. *Koranen i udvalg*. København: Spektrum.

stort set været fokuseret på andre aspekter af det islamvidenskabelige end det strengt koraniske, om end Koranen (og Muhammad) jævnligt introduceres og formidles i forskellige arbejder fra denne front.

5. Udviklingen siden årtusindskiftet

Der indtraf en vending omkring årtusindskiftet ved, at koranstudier simpelthen begyndte at optage dansk forskning. I første omgang var denne vending splittet ud på to fagmiljøer og fakulteter, dels inden for religions- og islamstudier på humaniora, dels inden for Det Teologiske Fakultet.³¹

Den første vending fandt sted i det religions- og islamvidenskabelige miljø blandt yngre forskere og ph.d.-studerende og rummer flere personer, sammenløb af forskningsmæssige kræfter og forskellige indfaldsvinkler til Koranen. Spirende komparative læsninger af Bibelen og Koranen gennemførtes. Min egen indfaldsvinkel til koranstudier var nærmere metodisk og teoretisk inspireret af den såkaldte *Bible as literature*-bølge. Mit ræsonnement var: Hvis Robert Alter, Frank Kermode og Roland Barthes og et voksende segment af danske bibelforskere kunne lave litteraturvidenskabeligt inspirerede læsninger af bibeltekster, hvorfor så ikke Koranen. Den er jo netop ikke kun et senantikt historisk dokument og heller ikke blot et teologisk *oeuvre*. Koranen er også noget sammenvævet og forviklet tredje, nemlig en retorisk og poetisk tekst – men med en klar teologisk og forkyndende impuls. Inspireret af den store tyske koranforsker Angelika Neuwirth og hendes indarbejdning af litteratur- og bibelvidenskabelige metoder og teorier kastede jeg et litterært-poetisk blik på Koranen for at undersøge, hvorledes det koraniske budskab også var en funktion af en særlig sprogbrug.

Da det nystiftede Forum for Islamforskning i 2006 lancerede sit første nummer af *Tidsskrift for islamforskning* var temaet “Danske koranstudier 2006”. Seks peer-reviewed artikler udgjorde åbningsnummeret, stort set alle skrevet af juniorforskere, herunder mig selv, som bidrog med artiklen “En meget kort introduktion til koranforskningen.” Som titlen angiver, introducerede den til den moderne koranforskning, dens metoder, teorier og vigtigste emner, herunder de intertekstuelle forbindelser mellem Koranen og den bibelske litteratur. Fokus på intertekstualiteten var på mange måder en variation

31. For en forskningshistorisk oversigt over det humanistiske felt på Københavns Universitet, se Niels Valdemar Vinding, 2016. “Islamforskning og islamiske studier på Københavns Universitet.” *Tidsskrift for Islamforskning* 10(1): 21-35.

over *rewritten bible* studierne, men havde et større vinge-fang med hensyn til litterære forbindelser og overlap, især i forhold til den hedske, gammelarabiske litteratur, især poesien.

Det nye årtusinds nyvundne interesse for Koranen lod sig også spore med bogserien *Carsten Niebuhr Biblioteket* fra Forlaget Vandkunsten, finansieret af C.F. Davids Fond og redigeret af blandt andre islamforskeren Jakob Skovgaard-Petersen.³² Selvom Niebuhr-serien (2003-2016) har udgivet over tredive bøger med vidt forskellige emner og indgangsvinkler til islam og den islamiske verden, blev den ganske sigende lanceret med et introduktionsværk på dansk om Koranen, Princeton-historikeren Michael Cooks *En meget kort introduktion til Koranen*. Flere af de senere bøger i serien rummer alle vigtige kapitler eller længere passager, der inddrager Koranen som væsentlig faktor i analyserne, undertiden med sideblik til bibelske tekster eller til studiet af Koranen i Europa siden middelalderen.³³

Tre år senere, i 2006, fulgte Vandkunsten op med en fuldstændig nyoversættelse af Koranen fra grundsproget af den semitiske og arabiskkyndige filolog Ellen Wulff.³⁴ Denne udgivelse blev en regulær bestseller, hvilket også indikerer, at den faglige vending på universiteterne genspejlede et behov, som den brede offentlighed havde i forhold til muslimernes hellige bog.

Den anden vending blev stort set egenhændigt (gen)installeret i dansk universitetsteologi via professor Mogens Müller, hvis første koranvidenskabelige bidrag meget apropos var i regi af *Collegium Biblicums Årsskrift* fra 2012. Titlen var "Koranen som bibelsk genskrivning", senere genudgivet og let revideret i en artikel med samme titel i Forum for Bibelsk Eksegesees antologi *Bibelske genskrivninger*.³⁵ Her fulgte Müller op på en tanke, han allerede i 2008 bemærkede i en anmeldelse i *Dansk Teologisk Tidsskrift* af Ellen Wulffs vellykkede koranoversættelse: "Faktisk giver det således god mening at læse Koranen som bibelreception, ja som 'rewritten Bible'".³⁶ Müllers blik på

32. Samme fond står bag Davids Samling, der som bekendt også rummer en særdeles fornem samling af islamisk kunst.

33. Barbara Freyer Stowasser. 2008. *Kvinder i Koranen: Helligtekst, tradition og fortolkning*. København: Forlaget Vandkunsten; Hugh Goddard. 2011. *Den sande tro. Kristne og muslimer mellem konfrontation og sameksistens*. København: Forlaget Vandkunsten.

34. Hidtil havde A.S. Madsens sekteriske Ahmadiyya-tro oversættelse fra 1967 været den eneste tilgængelige fuldstændige danske oversættelse.

35. Mogens Müller. 2012. "Koranen som 'bibelsk genskrivning'." I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven & Mogens Müller. 377-411. København: Museum Tusulanum Forlag.

36. Mogens Müller. 2008. "Ellen Wulff, Koranen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 71 (1): 75-76.

Koranen som et genskrivende, omskrivende og overskrivende værk var den frugtbare knopskydning på københavnerseksegeternes daværende interesse for bibelske genskrivninger, der hidtil havde holdt sig inden for det kristne og jødiske skriftunivers.

Uden på nogen måde at være koranbaserede projekter så man også en såkaldt islamsatsning på Københavns Universitet, der forløb fra 2008-2013. I spidsen for denne satsnings stod henholdsvis Jørgen S. Niensens grundforskningsprofessorat og hans Center for Europæisk Islam Tænkning (CEIT), der havde til huse på Det Teologiske Fakultet, og professor Jakob Skovgaard-Petersens Center for den Nye Islamiske Offentlighed (CNIO) på Det Humanistiske Fakultets Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier (der blandt andet inkluderer det gamle Carsten Niebuhr Institut samt Religionsvidenskab). Begge centres bevillinger var tidsbegrænsede og udløb i 2013. Jeg arbejdede som forskningsadjunkt på CEIT i slutningen af nullerne, indtil et lektorat på Arabisk- og Islamstudier på Aarhus Universitet blev ledigt i efterårssemesteret 2009.

Også på Aarhus Universitet satsede man på samme tid på islamforskningen med en organisatorisk og faglig omorganisering af dele af religionsvidenskab og semitisk filologi i form af ovennævnte nye afdeling med betegnelsen Arabisk- og Islamstudier. Under min ansættelse som lektor selv samme sted var jeg tillige så begunstiget at blive vejleder for Johanne Louise Christiansens ph.d.- projekt, der undersøgte en arabisk konsonantrod og dens semantiske forekomster i Koranen.³⁷ Christiansen fortsatte senere med en postdoc i forbindelse med mit projekt *Ambiguity and Precision in the Qur'ān*, har løbende publiceret koranstudier og fornyligt erhvervet et religionsvidenskabeligt lektorat ved Syddansk Universitet.

Med min egen ansættelse som professor med særligt område (også kaldet mso) i koran- og islamstudier ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, i 2013 syntes koranstudierne for alvor at få mulighed for at få fodfæste og udfoldelse i et genuint *collegium biblicum et coranicum*. Efter invitation holdt jeg i 2014 – som formodentlig den første “rene” koranforsker i selskabets historie – mit første foredrag i *Collegium Biblicum* med titlen “Koranens kategoriske og metaforiske krop”, hvor jeg blandt andet trak på bibelvidenskabelige studier af kropsterminologi og -metaforik. Sidenhen er det blevet til flere koranorienterede foredrag i CB regi og i de sidste par år er ovennævnte Christiansen blevet optaget sammen med en anden islamforsker, ph.d. og postdoc Mette Bjerregaard.

37. Johanne L.Christiansen. 2016. “My Lord, deliver me from the people of the evildoers (rabbi najjini mina l-qawmi l-zālimīna)” (Q28:21). The root z-l-m and the semantic field of oppression in the Qur’ān.” Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Med min kollega Jan Loops nytiltrådte professorat i 2020 har koranstudierne fået en yderlige forankring; denne gang med et stærkt europæisk kultur- og teologihistorisk fokus. Det store ERC-projekt *The European Qur'an. Islamic Scripture in European Culture and Religion 1150-1850 (EuQu)*, som løber fra 2019-2025, bygger på den tese, at Koranen har spillet en vigtig rolle i dannelsen af middelalderens og det tidligt moderne Europas religiøse diversitet og identitet – og fortsætter med at gøre det: “Our research studies how the Qur’an has been translated, interpreted, adapted and used by Christians, European Jews, freethinkers, atheists and European Muslims in order to understand how the Holy Book has influenced both culture and religion in Europe.”³⁸

Det afgørende nye og den rettidige omhu fra Det Teologiske Fakultets side består i, at man har prioriteret at genopdyrke teologiens gamle portefølje af koran- og islamforskning. For mit vedkommende blev det til et institutionelt skifte fra den Arabisk-Islamologiske afdeling på Aarhus Universitet til en ren teologisk afdeling, helt specifikt Afdeling for Bibelsk Eksegese, hvor man som navnet angiver fortrinsvis beskæftiger sig med eksegesen. Det angår i bredeste forstand beskrivelsen, kontekstualiseringen, fortolkningen og udlægningen af religiøse tekster fra kristne tradition, men med inddragelse af et hav af *Umwelttexte* og materielle spor fra de mediterrane og nærorientalske områder og fra de antikke og senantikke epoker. Rent forskningsmæssigt var det opportunt at indgå i dette eksegetiske regi, for så vidt som koranstudierne altid har været særskilt optaget af Koranens og dermed islams senantikke religiøse kontekst, hvor netop jøde- og kristendom og deres helligtekster har spillet en afgørende rolle for Koranens fremvækst og udformning.

Uddannelsesmæssigt giver det også god mening, at de teologistuderende hermed har fået mulighed for undervisning i den islam, som teologer har studeret gennem det meste af historien. Universitetsteologi og hovedaftageren af dens kandidater, Folkekirken, har ligeledes en klar interesse i at klæde sine fremtidige kandidater på til en multireligiøs virkelighed, hvor muslimer ikke bare markerer sig kvantitativt som Europas største religiøse minoritet, men også vil gøre det kvalitativt i fremtiden.³⁹

---

38. Se projektets præsentation på hjemmesiden <https://euqu.eu/>. Se også Jan Loop. 2018. “Introduction: The Qur’an in Europe – the European Qur’an.” *Journal of Qur’anic Studies* 20 (3): 1-20.

39. For et overblik og fremskrivning af den islamiske demografi i Europa, se Pew Research Center. 2017. Europe’s Growing Muslim Population. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (set 01.10.2022).

I 2021 lancerede Fakultetet kandidatuddannelsen Interreligiøse Islamstudier (IRIS) med mig som faglig leder. Som navnet indikerer, studerer vi ikke islam i *splendid isolation*, men som en religion, der står i relation til andre religioner – og som delvist forstår sig selv i kraft af disse relationer. Det er relationer præget af såvel fredelig sameksistens som konflikt og magtbalancering. Et art *collegium islamicum et abrahamicum*.

6. Koranstudierne lige nu

Siden nullerne har man kunnet iagttage en større international trend, hvor koranforskning er blevet privilegeret og er i vækst som aldrig før: udgivelsen af *Encyclopaedia of the Qur'an*, etableringen af egentligt koranvidenskabelige organisationer, konferencer med bibel-koran paneler med mere. Men en koranforskning, der også har et markant fokus på de bibelske forbindelseslinjer og relationer til jødedom og kristendom i videste forstand. Et bibelvidenskabeligt nybrud er den fortløbende udgivelse af de Gruyters *Encyclopedia of the Bible and its Reception* (2010-), der konsekvent inddrager koran- og islamvidenskabelige opslag, skrevet af islamforskere, hvor det er relevant.

I USA og Canada har islam- som koranforskningen længe haft et vigtigt kontingent af forskere. I 2003 etableredes den såkaldte *Qur'an Group* i The American Academy of Religion (AAR), den største akademiske organisation for religionsvidenskab med omkring 10.000 medlemmer. I 2012 fik den næsten lige så store organisation, Society for Biblical Literature (SBL), en pendant til AARs *Qur'an Group* i form af *The International Qur'anic Studies Association* (IQSA), grundlagt af to amerikanske koranforskere, Gabriel Said Reynolds og Emran El-Badawi. IQSA er begyndt at afholde konferencer i samarbejde med og støtte fra SBL og deltager således i SBLs årlige kongresser i USA, foruden at de afholder en årlig konference i den islamiske verden.

For så vidt at universiteterne forholder sig til en samfundsmæssig (u)virkelighed⁴⁰, som universiteterne selvsagt også er en del af, og som de forsøger at forklare og fortolke på videnskabelige præmisser, er det ikke overraskende, at islam og muslimer som studieområde er vokset – herunder også i universitetsteologien. Edward E. Curtis IV, professor i religionsstudier med speciale i amerikanske muslimer, beskriver det rammende:

---

40. Med dette parentetiske (u) tilkendes blot, at den samfundsmæssige virkelighed jo også har karakter af scenarier, prognoser, mørketal, fejlantagelser, utopier og dystopier.

The multi-disciplinary study of Islam nurtures ever-expanding circles of conversation about the significance of Islam to both specialized disciplinary concerns and interdisciplinary inquiry. [...] One of the reasons that the study of Islam has outgrown its orientalist roots is because Islam as a semiotic sign is simply too important for any one party to define or control it. Its role in global politics, ethics, and culture insures its contestability. Put too simply, Islam –again, as a sign – is everywhere. From D.C. think-tanks to the Myanmar countryside, from intimate, private interactions to public displays, it is ubiquitous in modern life. Because of its relevance and discursive power in so many domains, the study of Islam has become indispensable to the study of what it means to be human. The most enduring questions in the liberal arts inevitably involve Islam and Muslims these days. The very definition of freedom, goodness, beauty, and justice invoke Islam and Muslims in one way or another.⁴¹

Til dette patosfyldte citat vil jeg tilføje, at frihedens, godhedens, skønhedens og retfærdighedens antiteser og flaskoer er akkurat lige så knyttet til dette fænomen – her spiller islamisme og jihadisme naturligvis en afgørende og undertiden fatal rolle, men ligeså også kultur- og religionssammenstødenes mere eller mindre upåagtede hverdag.

Jeg vil runde af med endnu et citat fra en amerikansk forsker, nemlig Jane D. McAuliffe, chefredaktør for ovennævnte *Encyclopaedia of the Qur'an* og den første islamforsker, der blev valgt som præsident for AAR. McAuliffe afsluttede sin *presidential address* "Reading the Qur'an with Fidelity and Freedom" med følgende ord: "Not only is the Qur'an an important element of our global religious heritage, it is now an American scripture, part of our present and a factor in our future."⁴² Med McAuliffe tør vi tilføje, at Koranen og det teologiske studie af den også er en del af den europæiske og danske religiøse arv, tillige en særdeles central del af vores nutid og helt sikkert også en fremtidig faktor – for samfundet og for universitetsteologien. Med det in mente noterer jeg med tilfredshed, at det gamle *Collegium Biblicum* som selskab har (gen)åbnet et nyt kapitel i form af et tværfagligt *Collegium Coranicum*.

41. Edward E. Curtis IV. 2014. "Ode to Islamic Studies: Its Allure, Its Danger, Its Power." *Bulletin for the Study of Religion*. <https://bulletin.equinoxpub.com/2014/05/ode-to-islamic-studies-its-allure-its-danger-its-power-reflections-on-islamic-studies/> (set 01.10.2022).

42. Jane D. McAuliffe. 2005. "Reading the Qur'an with Fidelity and Freedom." *Journal of the American Academy of Religion* 73 (3): 615-635 (635).

Litteratur

- Koranen*. 2006. Oversat af Ellen Wulff. København: Forlaget Vandkunsten.
- Asmussen, Jes P. 1982. *Muhammed, Jesus, Abraham: Kristendom og jødedom i Koranen*. København: Gad.
- Bauschke, Martin. 2001. *Jesus im Koran*. Köln: Böhlau.
- Bobzin, Hartmut. 2004. "Pre-1800 Preoccupations of Qur'ānic Studies." I *Encyclopaedia of the Qur'ān*, red. Jane D. McAuliffe. 235-253. Leiden: Brill.
- Bobzin, Hartmut. 2008. *Der Koran im Zeitalter der Reformation: Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*. Würzburg/Beirut: Ergon.
- Bowersock, G.W. 2013. *The Throne of Adulis: Red Sea Wars on the Eve of Islam*. Oxford, Oxford University Press.
- Brown, Peter. 1971. "The Rise and Function of the Holy Man in Late Antiquity." *The Journal of Roman Studies* 61: 80-101.
- Buhl, Frants. 1903. *Muhammeds Liv. Med en Indledning om Forholdene i Arabien før Muhammeds Optraeden*. København: Gyldendal.
- Buhl, Frants. 1924. *Muhammeds religiøse Forkyndelse efter Qur'ānen*. København: J.H. Schultz.
- Burman, Thomas. 2015. *Reading the Qur'ān in Latin Christendom, 1140-1560*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Christiansen, Johanne L. 2016. "My Lord, deliver me from the people of the evildoers (rabbi najjīnī mina l-qawmi l-zālimīna)' (Q28:21). The root z-l-m and the semantic field of oppression in the Qur'ān." Ph.d-afhandling, Aarhus Universitet.
- Curtis IV, Edward E. 2014. "Ode to Islamic Studies: Its Allure, Its Danger, Its Power." *Bulletin for the Study of Religion*. <https://bulletin.equinoxpub.com/2014/05/ode-to-islamic-studies-its-allure-its-danger-its-power-reflections-on-islamic-studies/> (set 01.10.2022)
- Dampe, Jacob Jacobsen. 1812. *Conspectus et aestimatio ethicae Corani, adjecto animadversionum philologicarum in Arabicos scriptores specimine*. København: Johannes Fridericus Schultz.
- Donner, Fred. 2010. *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*. Cambridge: Harvard University Press.

- Elmarsafy, Ziad. 2009. *The Enlightenment Qur'an. The Politics of Translation and the Construction of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Francisco, A. S. 2007. *Martin Luther and Islam: A Study in Sixteenth-Century Polemics and Apologetics*. Leiden: Brill.
- Gaudeul, Jean-Marie. 1984. *Encounters and Clashes: Islam and Christianity in History*. Rom: Pontificio Istituto di Studi Arabi e Islamici.
- Goddard, Hugh. 2011. *Den sande tro. Kristne og muslimer mellem konfrontation og sameksistens*. København: Forlaget Vandkunsten.
- Griffith, Sidney. 2015. *The Bible in Arabic: The Scriptures of the "People of the Book" in the Language of Islam*. Princeton: Princeton University Press.
- Hoffmann, Thomas. 2016. "Danske koranstudier: Et forskningshistorisk over-, side- og udblik." *Tidsskrift for Islamforskning* 10 (1): 74-86.
- Hoyland, Robert. 1997. *Seeing Islam As Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*. Princeton: The Darwin Press.
- Hvidberg-Hansen, Finn O. 1997. *Koranen i udvalg*. København: Spektrum.
- Irwin, Robert. 2007. *Af begær efter viden: Orientalisterne og deres fjender*. København: Forlaget Vandkunsten.
- Jensen, Kurt Villads. 2016. "Doktor Dampe og Koranens etik." I *Krig, korstog og kulturmoder i 1700-tallet*, red. Janus Møller Jensen & Carsten Selch Jensen. 143-171. Nyborg: Østfyns Museer.
- Loop, Jan. 2018. "Introduction: The Qur'an in Europe- the European Qur'an." *Journal of Qur'anic Studies* 20 (3): 1-20.
- Lökkegaard, Frede. 1972. *Muhammed*. København: Gad.
- Lökkegaard, Frede. 1992. "Semitisk-østerlandsk filologi." I *Københavns Universitet 1479-1979*, bind 8, red. Svend Ellehøj & Leif Grane. 477-509. København: Gad.
- Madigan, Daniel. 2001. *The Qur'an's Self-Image: Writing and Authority in Islam's Scripture*. Princeton: Princeton University Press.
- McAuliffe, Jane D. 2005. "Reading the Qur'an with Fidelity and Freedom." *Journal of the American Academy of Religion* 73 (3): 615-635.
- Müller, Mogens. 2008. "Ellen Wulff, Koranen." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 71 (1): 75-76.

- Müller, Mogens. 2012. "Koranen som 'bibelsk genskrivning.'" I *Bibelske genskrivninger*, red. Jesper Høgenhaven og Mogens Müller. 377-411. København: Museum Tusulanum Forlag.
- Nöldeke, Theodor. 2013. *Geschichte des Qur'āns*. Anden udgave, omarbejdet af Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträsser & Otto Pretzl. Hildesheim: Georg Olms.
- Pedersen, Johannes. 1912. *Den semitiske Ed og beslægtede Begreber samt Edens Stilling i Islam*. København: V. Pios Boghandel.
- Pew Research Center. 2017. Europe's Growing Muslim Population. <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/> (set 01.10.2022).
- Poulsen, Frederik. 2022. *Josef og brødrene*. København: Forlaget Vandkunsten.
- Rasmussen, Stig T. 1996, "Dansk arabistik og islamforskning i det 17.-19. århundrede: hovedtræk bibliografisk belyst." *Fund og Forskning fra Det kongelige Bibliotek* 35: 257-291.
- Robinson, Chase. 1999. "Prophecy and Holy Men in Early Islam." I *The Cult of Saints in Late Antiquity and the Middle Ages: Essays on the Contribution of Peter Brown*, red. James Howard-Johnston & Paul Anthony Hayward. 241-262. New York: Oxford University Press.
- Rubin, Uri. 2008. "Between Arabia and the Holy Land: A Mecca-Jerusalem Axis of Sanctity." *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34: 345-62.
- Sahas, Daniel J. 1972. *John of Damascus on Islam: The "Heresy of the Ishmaelites"*. Leiden: Brill.
- Schöller, Marco. 2004. "Post-Enlightenment Academic Study of the Qur'ān." I *Encyclopaedia of the Qur'ān*, red. Jane D. McAuliffe. 187-208. Leiden: Brill.
- Schoeler, Gregor. 2010. "The Constitution of the Koran as a Codified Work: Paradigm for Codifying Hadīth and the Islamic Sciences?" *Oral Tradition* 25 (1): 199-210.
- Sizgorich, Thomas. 2008. *Violence and Belief in Late Antiquity: Militant Devotion in Christianity and Islam*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Stowasser, Barbara Freyer. 2008. *Kvinder i Koranen: Helligtekst, tradition og fortolkning*. København: Forlaget Vandkunsten.

- Thomas, David m. fl. (red.). 2009. *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*. Leiden: Brill.
- Tolan, John V. 2002. *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. New York: Columbia University Press.
- Watts, James W. 2013. "The Three Dimension of Scriptures." I *Iconic Books and Texts*, red. James W. Watts. 9-32. London: Equinox.
- Vinding, Niels Valdemar. 2016. "Islamforskning og islamiske studier på Københavns Universitet." *Tidsskrift for Islamforskning* 10(1): 21-35.
- Wild, Stefan (red.). 2007. *Self-Referentiality in the Qur'an*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Glimt af Collegium Biblicums historie

*Lektor, dr.theol., ph.d. Frederik Poulsen
Københavns Universitet*

Abstract: Collegium Biblicum: Danish Exegetical Society was founded at Aarhus University in 1947. The short article explores the history of the society, including significant changes in the focus of biblical studies, methodology, and research conditions at the universities in Denmark.

Key words: Collegium Biblicum – history of scholarship – biblical studies in Denmark – internationalism.

Collegium Biblicum: Dansk eksegetisk selskab blev stiftet i 1947 og kunne i 2022 fejre sit 75 års jubilæum. Det er et selskab i stadig udvikling. Et indtryk af dets historie får man i det overkommelige kildemateriale, som foreligger på tryk: et par jubilæumsudgivelser, en snes årsskrifter og en håndfuld referater fra generalforsamlingerne de sidste årtier. Disse drypvisse tidsbilleder af selskabets liv antyder dog samtidig nogle iøjnefaldende ændringer i bibelvidenskabens emne, metode og forhold ved universiteterne.

1. Grundlæggelsen i 1947

Et første glimt af selskabets historie finder man i markeringen af Collegium Biblicums første 25 år med dobbeltnummeret af *Dansk Teologisk Tidsskrift* i 1972. Festskriftet blev redigeret af domprovst Paul Verner Hansen. Han noterer i sit korte forord, at det lærde selskab “hidtil [har] ført en tilbagetrukket tilværelse. Hvad det formodentlig fremdeles vil gøre”.¹ Denne forudsigelse skulle vise sig ikke at holde stik, men fremholder den idé, som selskabet blev grundlagt på, nemlig at være et sluttet arbejdsfællesskab for faglig udveksling og opmuntring.

Dobbeltnummeret rummer først en historisk oversigt over selskabets virke ved Erling Hammershaimb og så fem temaforedrag med forskningsstatus. Det er interessant, at disse foredrag følger Bibelens tekstgrupper: Traditionshistorie og litterærkritik i Det Gamle Testaments historiske stof, salme- og profetforskningen, de synoptiske

---

1. P. Verner Hansen. 1972. “Forord.” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 35/1-2: 1.

evangelier, Apostelenes Gerninger samt Paulus; det beklages i øvrigt, at det ikke har været muligt at bringe en "statusopgørelse" over forskningen i den johannæiske litteratur (Hansen 1972, 1). Dernæst følger en længere udveksling mellem Bent Noack og Eduard Nielsen affødt af et foredrag i Teologisk Forening om nytestamentlig eksegesi som teologisk disciplin. Til slut bringes et genoptryk af Noacks nekrolog over Johannes Munck, der var død syv år forinden, men som her hædres som grundlæggeren af Collegium Biblicum og dets første formand (1947-1960).

Johannes Munck havde ifølge Hammershaimbs historiske skitse et stykke tid haft idealistiske planer om at oprette et selskab for bibelforskning henvendt til yngre forskere, der derigennem kunne fastholde en forbindelse til universitetet.² Et formelt initiativ blev taget i juni 1946 af en kreds af fire teologer: Johannes Munck, Bent Noack, Paul Seidelin og Erling Hammershaimb, alle tilknyttet det nyoprettede teologiske fakultet i Aarhus. Der var stiftende generalforsamling den 4. august 1947, og det første møde fandt sted på Institut for Ny Testamente den 7.-9. august samme år. Tre af de fire stiftere holdt foredrag over det sakrale kongedømme, Messias i de synoptiske evangelier og Første Enoksbog. Tre foredrag på tre dage – hvad har de lavet? Måske er tiden også blevet brugt på oversættelsen af de gammeltestamentlige pseudepigrapher, som kvartetten ligeledes havde taget initiativ til.

De fire havde dog allerede ved første møde inviteret seks andre: C.B. Hansen kom; Børge Diderichsen ville gerne, men kunne ikke; de øvrige fire gad ikke. Til at begynde med var selskabet et rent Aarhus-foretagende. Det var målrettet forskere under 40, så dem i København på det "østdanske" fakultet – deres lærere i faget – var alle for gamle. (Alderskravet bortfaldt dog i takt med, at stifterne selv blev ældre.) I 1948 overværede tre gæster mødet, og langsomt udvidedes forsamlingen af foredragsholdere og tilhørere.

De første ti år foregik møderne i Aarhus, derefter på skift mellem København og Aarhus. Møderne lå i begyndelsen i august, blev siden flyttet til oktoberferien og har siden 1966 været afholdt i januar (jubileumsfejringen i 2022 blev dog udskudt til maj på grund af corona); af "trafikmæssige grunde" blev varigheden skåret ned til halvanden-dagsmøder.

---

2. Erling Hammershaimb. 1972. "Af Collegium Biblicums historie." *Dansk Teologisk Tidsskrift* 35/1-2: 2-11.

2. De første halvtreds år (1947-1997)

Erling Hammershaimbs rids af de første 25 år munder ud i en interessant oversigt over de godt 110 foredrag, som blev holdt fra 1947 til 1972. Titlerne giver et glimrende indtryk af, hvad eksegeterne var optaget af i årtierne efter Anden Verdenskrig. Det er emner som kult, filologi, litterærkritik, arkæologi og tekstfund samt detaileksegetiske spørgsmål knyttet til enkeltvers. Over en bred kam gælder det verden *bag* teksterne, deres historiske baggrund, tilblivelse og oprindelige betydning. Eneste kvinde er Martha Byskov Hansen, der i 1966 holdt foredrag om Adam og Kristus i Rom 5,12-21. Af nulevende bibelforskere kan nævnes John Strange med 1970-foredraget "Findes der et arkitektonisk forbillede for Salomos tempel i Jerusalem?" og Knud Jeppesen i 1971 om profeterne og kultens ydre former.

Foredragstitlerne bekræfter billedet af et "lukket" arbejdsfællesskab, hvor man kunne fremlægge materiale fra pågående undersøgelser til fælles diskussion. I 1972 havde selskabet godt 30 medlemmer, bestående af universitetslærere, præster og forskningsbibliotekarer, og Niels Hyldahl beretter en del år senere om den "skrappe optagelses-procedure":

Først blev man inviteret med som gæst og skulle holde foredrag for de lærde; dernæst måtte man vente uden for døren, mens generalforsamlingen traf afgørelsen om éns værdighed til at optages som medlem af Collegium Biblicum, og endelig kom Munck ud og meddelte resultatet, som forsamlingen var nået til. Der blev ikke spurgt, om man ønskede at være medlem – det var en selvfølge, at dette ønske forelå.³

Udviklingen mellem 1972 og 1997 er svær at beskrive på grund af manglen på offentligt tilgængelige kilder. Ved 50-års jubilæet blev der udgivet endnu et festskrift med temaforedrag, dog uden en oversigt over foredragene de forgangne årtier. Hyldahl skriver i sit forord, at selskabet har undergået en udvikling med en "åbenhed svarende til tidens krav" (Hyldahl 1997, 3). I 1997 talte medlemsskaren på godt 100 næsten alle med tilknytning til bibelfagene, herunder adskillige præster.

Ved 50-års jubilæet blev selskabet fejret med et tema om den poetiske litteratur. Hovedforedragene med respons omhandlede de poetiske teksters funktion i Det Gamle og Det Nye Testamente samt hymnerne i Johannes' Åbenbaring. Der var også foredrag om brugen af poesi i Qumranteksterne, betydningen for identitetsdannelsen,

3. Niels Hyldahl. 1997. "Forord." *Collegium Biblicums Årsskrift 1997*: 3-4.

Messias-salmer og Filipperebrevshymnen. Det drejer sig altså i høj grad om verden *i* teksterne, deres virkemidler som litteratur og deres iboende narrative og retoriske strukturer.

3. De seneste 25 år (1997-2022)

Festskriftet i 1997 førte til etableringen af en udgivelsesserie, *Collegium Biblicums Årsskrift*, med Ole Davidsen som første redaktør. Årsskriftet gør det muligt – i hvert fald frem til 2015 – at følge temaer og foredrag ved møderne.⁴ Reglen er et fast tema, flere gange om eksegese og opgave og forhold til teologi og kirke. Den følgende opstilling giver i sig selv et billede af, hvor den faglige interesse har bevæget sig hen de seneste 25 år:

Historiefortælling, Døden, Eksegese og formidling, Rummet, Nærorientalsk arkæologi, Videnskabelig eksegese, Den apokryfe litteratur, Kanon og kanonicitet, Reception, Køn og seksualitet, Templet, Eksegese og opgave, Kognition og eksegese, *Rewritten Bible*, Aksetid, Kroppen, Nye perspektiver på Paulus, Receptionshistorie, Migration og gæstfrihed, De dødes nærvær, Skam, Følelser og sanser – og så corona: i 2021 med et stærkt forkortet årsmøde omlagt til zoom og i 2022 med en udskudt jubilæumsfejring.

En del af temaerne berører verden *foran* teksterne, deres reception og brug i antikken og frem til i dag. En stående interesse er eksegese og plads på det moderne universitet, og hvad den kan bidrage med. Der til er der en række almene emner fra humanistisk og socialvidenskabelig forskning. Endelig er studiet af Koranen begyndt at spille en mere tydelig rolle end før.

Indtryk af selskabets liv kan man også få ved at læse referaterne fra de årlige generalforsamlinger. Tilbagevendende diskussionspunkter er tema vs. ikke-tema ved årsmøderne, årsskriftets status og kasserens besvær med at indhente kontingenter; i 2007 måtte Bodil Ejrnæs udsende hele 31 rykkere. (For en nuværende kasserer er det en trøst at læse referatet fra 2009: “Mogens Müller understregede, hvor stor en byrde man pålagde kasserer, når man undlod at indbetale kontingent”).

Udviklingen i størrelsen på kontingentet er ikke uinteressant. Indtil 1999 var det på 100 kr. Udgifter til det trykte årsskrift medførte dog, at man fra 2000 hævede det til 250 kr. for ordinære medlemmer, 100

4. <https://tidsskrift.dk/cb/>

kr. for emeriti og pensionister. I 2011 fandt kontingentet sin nuværende form: 300 kr. for ordinære medlemmer, 150 kr. for emeriti og ph.d.-studerende. Det må dog bemærkes, at udgiften til årsskriftet, der begrundede kontingentstigningen, siden er bortfaldet ved omlægningen til digitalt format.

Drøftelser om årsskriftets status har været tilbagevendende og siger i sig selv noget om udviklingen i publicering. Det blev skabt som en intern udgivelse, der skulle bringe foredragene fra årsmøderne. Flere medlemmer har gennem tiden ytret ønske om, at det fik en mere formel status, evt. i samarbejde med et forlag og med anmeldelse i dagspressen. Debutnummeret var støttet af de teologiske fakulteter, men allerede fra 1998 påhvilede det selskabets egen drift, herunder udsendelse til medlemmerne. I 2013 ophørte det med at udkomme i fysisk form, og i samme periode omtales det som en "præ-publication", der i en udvidet og omarbejdet form tænkes at blive udgivet i et fagfællebedømt tidsskrift. Siden 2015 er der dog sket et markant fald i antallet af artikler trods mødearrangørernes ihærdige forsøg på at få foredragsholderne til at indsende deres manuskripter.

Allerede i slutningen af 1990'erne foreslog John Strange som selskabets formand, at der skulle indføres en prisopgave. Forslaget faldt dog på en manglende sponsor af prisen. I 2008 blev der endelig indstiftet en pris for det bedste eksegetiske speciale, som blev uddelt første gang i 2009 til Kasper Dalgaard. Diskussionen om den såkaldte 4+4-ordning i Aarhus og forholdet til universiteternes prisopgaver førte i 2012 til den nuværende form med talentpriser for både bachelorprojekter og specialer. Fra 2017 findes der beskrivelser af prismodtagerne på selskabets hjemmeside, der blev etableret i 2014 og med vekslende engagement er blevet opdateret gennem årene.⁵

I 2019 fik selskabet sit nuværende logo efter udskrivelsen af en konkurrence året forinden. Blandt hele 42 forslag faldt valget på logoet designet af mediegrafiker Johannes Bernbom Andersen. Blandt selskabets andre aktiviteter skal også nævnes den ekskursion til Israel-Palæstina, som Knud Jeppesen gennemførte med 12 deltagere i marts 2012.

4. Hvor bevæger selskabet sig hen?

Med en medlemsskare på godt 70 er Collegium Biblicum stadig et vigtigt mødested for bibelforskere i Danmark. I 2015 kunne daværen-

---

5. https://teol.ku.dk/afd/afdeling-for-bibelsk-eksegese/collegium_biblicum/

de formand Kasper Bro Larsen orientere generalforsamlingen om styrelsens overvejelser om i højere grad at gøre selskabet til et forum for indbyrdes udveksling mellem undervisere og censorer i bibelfagene. Møderne rummer foruden hovedforedragene bestemt af årets tema også oplæg om pågående forskningsprojekter, præsentationer ved talentprismodtagere og faglige meddelelser. Som ved andre akademiske træf skaber kaffepauserne et frugtbart rum for udveksling, og middagen mandag aften styrker fællesskabsånden og det gode humør.

I de seneste år har opmærksomheden på selskabets arbejdsprog meldt sig: dansk og/eller engelsk. Det gælder ikke bare ved gæsteforedragsholdere fra udlandet, men også i forbindelse med den stigende internationalisering af bibelfagene i Danmark. Med besættelsen af universitetsstillinger med eksegeter fra udlandet – Tyskland, Finland, Holland, England, Schweiz og USA – og med etableringen af store, internationale forskningsprojekter med udenlandske kolleger i tidsbegrænsede ph.d.- og postdoc-ansættelser ændrer selskabets medlemskare sig. I 1997 kunne Hyldahl skrive, at Collegium Biblicum havde “omkring 100 medlemmer, heraf endog flere udenlandske” (Hyldahl 1997, 3). Nu har selskabet adskillige aktive medlemmer, der ikke har dansk som modersmål.

Orienteringen mod den internationale verden har dog aldrig ligget selskabet fjernt. Ganske vist var det de første årtier et rent dansk foretagende, med svenske Olof Linton som eneste undtagelse. Men som oversigten over møderne fra 1947-1972 viser, blev en stor del af foredragene udgivet i engelsk eller tysk oversættelse som artikel i internationale tidsskrifter eller som del af en monografi.

Collegium Biblicum kan i fremtiden være med til at fastholde og udvikle dansk som et eksegetisk fagsprog, også med henblik på bibelvidenskabens opgave i det danske samfund. Samtidig må det være ambitionen, at selskabet støtter kolleger fra udlandet med at finde sig til rette i nye omgivelser og med at få kendskab de omstændigheder, der har formet bibelexgesen i Danmark.

Litteratur

Hammershaimb, Erling. 1972. “Af Collegium Biblicums historie.” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 35/1-2: 2-11.

Hansen, P. Verner. 1972. “Forord.” *Dansk Teologisk Tidsskrift* 35/1-2: 1.

Hyldahl, Niels. 1997. “Forord.” *Collegium Biblicums Årsskrift 1997*: 3-4.

Christine Mundhenk (red.):

Melanchthons Briefwechsel. Bd. 15, Personen S, bearbejdet von Heinz Scheible. Stuttgart-Bad Canstatt: Verlag frommann-holzboog. 2021. 487 s. € 298.

Oprindeligt var det meningen, at dette bind 15 skulle indeholde oplysningerne om de personer i dette store værk, hvis efternavne kunne indpasses under bogstaverne S-Z. Men under sit arbejde erkendte Heinz Scheible, at det materiale, som hørte ind under bogstavet S efterhånden voksede enormt i omfang. Grunden var dels at mængden af nyere forskningslitteratur stadig voksede, dels at de digitale hjælpemidler hele tiden forbedredes. Det følgende bind 16 skal efter planen omfatte personer, som rubriceres under bogstaverne T-Z.

Foruden biografier over de hundreder af personer, som nævnes i hele brevvekslingsværket, nævnes den forskningslitteratur om de enkelte personer og eventuelle udgivelse af deres værker, som man har anset vigtigst. Det er ført op til nyeste tid. Forordet er underskrevet i februar 2021, og megen forskningslitteratur helt til 2020 er taget med. Dansk forskningslitteratur er nævnt i et vist omfang. Forfatteren har noteret talrige mindre biografiske oplysninger ud fra sit eget skøn. Disse nyttige detaljer kan netop tjene til en uddybning af personernes karakterer og virke. Fra dansk side kunne man dog have ønsket, at det også var blevet nævnt, at bl.a. personer som Lazarus von Schwendi, Tilemann Stella, Johann Stigelius, Victor Strigel, Georg Spalatin, Jakob Sturm havde kontakter også med kong Christian d. 3.

De regerende fyrster over Kursachsen og Sachsen får af gode grunde megen spalteplads. Det samme gælder den uhyre indflydelsesrige Georg Spalatin med ikke færre end 11 spalter.

For at få det fulde udbytte af opslagene skal man vide, at de enkelte fyrster og regenter skal søges under det territorium, som de stammer fra eller regerer over. Den fremgangsmåde kan diskuteres. Det har fx medført, at i dette bind om "S" findes biografien om den danske konge Christian d. 3.s dronning Dorothea. Hvorfor? Fordi hun var hertuginde af Sachsen-Lauenburg, før hun blev gift med Christian! Hun omtales i øvrigt 34 gange i Melanchthons brevveksling. På samme vis skal man søge biografierne over Christian d. 3.s halvbrødre, hertugerne Hans d. Ældre, Adolf og Frederik i dette bind, fordi de hørte hjemme i Schleswig/Holstein. Det samme gælder Christian d. 3.'s sønner Hans og Magnus. Af teologer biografieres Jørgen Jensen Sadolin og hans søn Hans Jørgensen Sadolin, Jørgen Pedersen Samsing og Georg Stur. Endelig omtales også den danske konges førende gesandt Peter Svave, ven med Luther og Melanchthon, som han var.

Disse biografibind leverer mange flere oplysninger end dem, som blot vedrører personernes forbindelser til Melanchthon. De er uhyre nyttige for enhver forskning i reformationens mange grene.

Christine Mundhenk (red.):

Melanchthons Briefwechsel. Bd. T 22 (Texte 6292-6690) (1552), bearbejdet von Matthias Dall'Asta, Heidi Hein und Christine Mundhenk. Stuttgart-Bad Canstatt: Verlag frommann-holzboog. 2021. 576 s. € 298.

I dette bind er der 405 dokumenter, og af dem har ikke færre end 45 hidtil kun været offentliggjort ufuldstændigt eller slet ikke. Tre er helt nye (6545a, 6569a og 6615a). De politiske begivenheder omkring den lutherske kurfyrste Moritz af Sachsens dobbeltspil optager naturligt nok Melanchthon og mange af de andre brevskrivere. Den støtte, som han ydede kejser Karl d. 5. i dennes religionskrig mod de lutherske, fortsatte han tilsyneladende med efter sejren og rigsdagen i Augsburg. Han befalede Melanchthon at rejse til pavens og kejserens concilium i Trient. Melanchthon rejste loyalt af sted, men efter flere ugers forgæves ventetid i Nürnberg, måtte han opgive. Grunden var den fyrstekrig, som Moritz og andre nu indledte mod kejseren. Det indgåede Passauforlig glædede Melanchthon, som meddelte det til Christian d. 3. af Danmark kort efter, at nyheden var fremme. På grund af pesten og navnlig krigsuroighederne måtte de flytte universitetet til Torgau hele efteråret.

Pest i Wittenberg, uhyggelige drømme, som han selv tydede, stjerners konstellation, sære begivenheder i naturen, en spådom om tyrkers besættelse af Europa i 1600 overbeviste alligevel Melanchthon om, at det hele snart forværredes. Samtidig plagedes han af den teologiske strid, som Andreas Osiander i Königsberg indledte med sin ulutherske retfærdiggørelseslære. I et af de tre dokumenter, som Melanchthon i dette år har skrevet til Christian d. 3. glæder han sig over, at kongens danske teologer også har afvist Osianders teologi (6389. 6420). En anden strid, som optog Melanchthon og mange andre var Franciscus Stancarus, som ganske vist fastholdt treenighedslæren, men hævdede, at det kun var som menneske, at Kristus havde lidt forsoningsdøden.

Interessant er en lille brevveksling mellem Melanchthon og Calvin, hvor de glæder sig over deres venskab, selvom Calvin klart understreger deres uoverensstemmelse og prædestinationen (6576. 6655). En glædelig begivenhed var det, da kejseren løslod deres tidligere kurfyrste Johann Friedrich fra fangenskab, men teologernes lykønskning til ham besvarede fyrsten ved at kritiserede deres eftergivenhed over for kejseren i Interimssagen (6565. 6605). Trods de talrige spændinger, betænkninger af forskellig art og anstrengende rejser, fik Melanchthon også tid til at give indblik i familieforhold. Fra rejserne sender han ofte hilsner hjem til børn og børnebørn, og det er rørende at se hans udelte glæde, da han kan meddele en bekendt, at barnebarnet Anna nu kan gå selv (6527).

Jeppe Bach Nikolajsen, Kari Skorstein Haug, Frank-Ole Thoresen og Ingrid Eskilt (red.)

Missiologi. En innføring. Oslo: Cappelen Damm Akademisk 2022. 416 s. NOK 449.

Ifølge Eberhard Jüngel burde mission være lige så naturligt for en kristen kirke, som åndedrættet er for mennesker. Denne opfattelse deles af forfatterne til en ny, norsk lærebog i missionsteologi. De lægger sig i forlængelse af missionsteologen Olav Guttorm Myklebusts lærebog fra 1976 *Misjonskunnskap: En innføring* og bogen *Missiologi i dag* redigeret af bl.a. Jan-Martin Berentsen fra 1994.

Missiologi. En innføring er inddelt i en række sektioner, hvor begrebet om mission udfoldes i relation til teologiens fag: eksegese, missionshistorie og dogmatik med inddragelse af aktuelle ændringer i global kristendom og aktuelle temaer inden for moderne missiologi som fx international diakoni, religionsteologi, sækularitet, forholdet til muslimer og jøder samt forfulgte kristne i verden.

Den sidste sektion om aktuelle missionsteologiske temaer indeholder mange interessante analyser. Dog savner denne anmelder en refleksion over den kritik, som især palæstinensiske teologer har rettet mod samtalen mellem jøder og kristne efter Holocaust for at være for ukritisk i forhold til den aktuelle situation på Vestbredden og den israelske besættelse.

Mangfoldigheden af emner og synsvinkler blandt bogens 25 forfattere viser, at der også inden for missionsteologien er sket en massiv udvidelse af fagets temaer og en tilsvarende specialisering i dets delområder. Det er ikke længere muligt for en enkelt missionsteologisk forsker at kunne dække hele fagområdet, når hertil kommer at det også er nødvendigt at have et indgående samtidsteologisk blik på de mange aktuelle forskydninger i global kristendom.

Teologisk er bogen båret af en eksklusivistisk religionsteologi. Forkyndelsen af evangeliet om Guds frelse i Jesus Kristus forudsætter ifølge Tormod Engelsvikens programatiske artikel om missionsteologi og missional teologi, at der findes en fortabelse, og at frelsen modtages kun af nåde ved tro (s. 89). Det bliver forkyndelsens opgave at stille mennesker over for et valg mellem frelse og fortabelse og derved kalde til omvendelse og forsoning med Gud. Evangeliet må forkyndes i hele verden for alle mennesker for at de kan komme til tro og blive frelst. Andre religioner og livssyn er nok interessante, men de leder ikke til frelse.

Dette eksklusivistiske og pietistiske missionssyn understreges af illustrationen på forsiden. Den portrætterer Jesus som en sand skandinaver, der med løftede arme belærer den underdanige og frygtsomme menighed med sin bjergprædiken. Redaktørerne begrundede valget med, at illustrationen passer godt, fordi oplæring i kristen tro er en central del af missionsbefalingen og sætter den ind i en skandinavisk sammenhæng. Dermed understreges en

vigtig pointe i bogen, at mission og kontekst hører sammen, selvom det kunne have været spændende at få en indgående teologisk analyse af de hermeneutiske problemer i forbindelse med at oversætte evangeliet ind i en aktuel skandinavisk kontekst.

Missionsteologien er i rivende udvikling, fordi mission ikke længere kun handler om at sende missionærer fra Nord til Syd. Mission er et globalt fænomen, der bæres frem af mennesker, der rejser over hele verden og dermed bringer deres tro og kultur med sig. Til at forstå og deltage i denne globale missionsproces er *Missiologi. Enn indføring* et vigtigt bidrag til missionsteologien i Skandinavien.

Peter Lodberg

Paul John Frandsen

De kristne ægyptere. Munkevæsenet og den tidlige koptiske kristendoms historie.
København: Forlaget Orbis, 2021. 504 s. Kr. 385.

Danmark har en lang, om end ikke kontinuerlig, tradition for koptiske studier, der begyndte med Theodor Petræus (1630-72) og senere i slutningen af det 18. årh. blev genoptaget af Georg Zoega (1755-1809) og andre danskere, der var beskæftiget med kardinal Borgias store samling af koptiske håndskrifter i Rom. Efter endnu en afbrydelse genoptog Valdemar Schmidt (1836-1925) i slutningen af det 19. årh. arbejdet med koptisk, og lige siden har danske ægyptologer og teologer være beskæftiget med dette emne. En af dem er ægyptologen Paul John Frandsen (født 1943), lektor emeritus fra Københavns Universitet, der med denne lange og imponerende bog fremlægger frugten af mange års studier og undervisning inden for området.

De kristne ægyptere er meget levende fortalt og fuld af nye oversættelser fra især koptisk og græsk af et omfattende antal uddrag fra kildetekster. Bogen er spækket med oplysninger, og Frandsen er på højde med de nyeste forskningsdiskussioner og interesserer sig både for socialhistorie og religions- og teologihistorie. Der indledes med en lille biografi om Shenouda III, den koptiske kirkes patriark eller pave fra 1971-2012, og et kapitel om kristendommen i Ægypten, der tager afsæt i de nutidige kopteres forsøg på at finde deres identitet i en moderne stat, der er arabisk og har islam som flertalsreligion. Ellers rummer kapitlet en fin redegørelse for det koptiske skriftsprog tilblivelse, samt den ægyptiske kristendoms historie og ægypternes omvendelse til den nye religion frem til vendepunktet med Konstantin den Store. Det næste kapitel fortsætter med den arianske og de kristologiske stridigheder og introducerer i denne sammenhæng en af bogens hovedpersoner, Shenute, der var abbed i det Hvide Kloster i Øvreægypten, en central koptisk forfatter og selv deltager i Efesos-konciliet i 431. Det følgende Chalcedon-koncil i 451 førte som bekendt til et brud mellem på den ene side de vestlige kirker (den katolske og den ortodokse) og på den anden side de såkaldte orientalsk-ortodokse (eller monofysitiske eller miafysitiske) kirker, hvortil den koptiske hører. Også dette kapitel rummer et nutidigt perspektiv, da Frandsen fortæller om den moderne økumeniske dialog og forsoning mellem den ortodokse kirke og de orientalsk-ortodokse kirker.

Derefter er den resterende bog, omkring to tredjedele, viet til det antikke munkevæsen og Shenute. Et kapitel om munkelivet som et liv i tjeneste for Gud rummer først korte oversigter over de vigtigste kilder og afsnit om munkenes sociale baggrund og stilling og om Pachom, grundlæggeren af det koinobitiske munkevæsen, og dernæst meget lange og grundige afsnit om askese og munkeregler. Det følgende kapitel drejer sig om det økonomiske grundlag for klosterlivet, og dernæst et kapitel om forskellige litterære konstruktioner af den ideelle munk – *Antonius' Liv* og *Onnofrius' Liv*. Det næste kapitel er helt viet til Shenute. Et afsluttende kapitel rummer oversæt-

telser af forskellige opbyggelige historier, der har "omvendelse" som tema. Bogens epilog beskæftiger sig med overlevende træk hos kopterne fra den førkristne ægyptiske religion, ikke mindst i forhold til død og begravelse.

Frandsen har altså både perspektiver, der peger på den senantikke koptiske kirkes sammenhæng med faraonernes Ægypten og med den moderne koptiske kirke. I begge tilfælde mangler der dog nogle fortællinger – på den ene side en redegørelse for det hellenistiske Ægypten fra Aleksander til Kleopatra, på den anden side en redegørelse for kopternes historie fra den arabiske erobring frem til den moderne tids begyndelse. Især den sidste redegørelse savnes, for springet fra den romersk-tidligbyzantinske tid og frem til det 19.-20. årh. kan ikke helt begribes uden mellemlid.

Dette skal dog ikke skjule, at der er tale om en fremragende bog, der varmt kan anbefales. Alle, der interesserer sig for oldkirkens historie i det hele taget eller Ægyptens historie specielt kan få glæde af den. I undervisningen vil den også kunne bruges som grundbog i kirkehistoriske forløb om munkevæsenets tilblivelse.

Foruden det meget store noteapparatet er bogen forsynet med en omfattende og værdifuld bibliografi. Et lille leksikon med særlig begreber og personer er for kort – det burde enten have været udeladt eller udvidet. Der er person-, stednavne-, emne- og citatregistre, og hele bogen er gennemillustreret.

Nils Arne Pedersen